

AUDYT TURYSTYCZNY POLESIA

landbrand
wyróżniamy miejsca

SPIS TREŚCI

SPIS TREŚCI	2
1. AUDYT TURYSTYCZNY POLESIA	3
1.1. POLESIE NA ANALIZOWANYM OBSZARZE W GRANICACH POLSKI (WOJ. LUBELSKIE)	9
1.1.1. WSTĘP	9
1.1.2. ZASOBY PRZYRODNICZE	15
1.1.3. ZASOBY KULTUROWE	21
1.1.4. ZASOBY KULTURALNE	29
1.1.5. SZLAKI TURYSTYCZNE	33
1.2. POLESIE NA ANALIZOWANYM OBSZARZE W GRANICACH UKRAINY (OBWÓD WOŁYŃSKI)	38
1.2.1. WSTĘP	38
1.2.2. ZASOBY PRZYRODNICZE	41
1.2.3. ZASOBY KULTUROWE	44
1.2.4. ZASOBY KULTURALNE	52
1.2.5. SZLAKI TURYSTYCZNE	56
1.3. POLESIE NA ANALIZOWANYM OBSZARZE W GRANICACH BIAŁORUSI (OBWÓD BRZEŃSKI)	57
1.3.1. WSTĘP	57
1.3.2. ZASOBY PRZYRODNICZE	61
1.3.3. ZASOBY KULTUROWE	65
1.3.4. ZASOBY KULTURALNE	72
1.3.5. SZLAKI TURYSTYCZNE	74
2. SYNTETYCZNA OCENA ATRAKCYJNOŚCI TURYSTYCZNEJ POLESIA JAKO OBSZARU TRANSGRANICZNEGO 75	
2.1. ZASOBY PRZYRODNICZE	75
2.2. ZASOBY KULTUROWE	77
2.3. ZASOBY KULTURALNE	79
3. ANALIZA DOKUMENTÓW STRATEGICZNYCH POD WZGLĘDEM TURYSTYKI W 3 REGIONACH	81
3.1. POLSKA	84
3.1.1. POZIOM REGIONALNY	84
3.1.2. POZIOM PONADLOKALNY	88
3.1.3. POZIOM LOKALNY	91
SPIS WYKRESÓW	96
SPIS TABEL	97
SPIS RYSUNKÓW	97
SPIS ZDJĘĆ	98

1. AUDYT TURYSTYCZNY POLESIA

Polesie jest krainą geograficzną, rozciągającą się od Polski poprzez Białoruś i Ukrainę aż do Rosji, a przez wieki swojego istnienia znajdującą się pod władzą litewską, polską, rosyjską, ukraińską i białoruską. W większości pokrywają ją lasy oraz tereny bagienne, co niegdyś czyniło Polesie jednym z najbardziej niedostępnych terenów Europy. Z kolei w przypadku nazwy regionu istnieją dwa wyjaśnienia jej pochodzenia. Z jednej strony Polesie może nawiązywać do zalesionej krainy, podobnie jak Pogórze do górzystego obszaru, a Podole z licznymi dolinami. Z drugiej strony nazwa ta może odwoływać się do bałtyckich i łacińskich określeń bagna¹.

Rysunek 1 Mapa Polesia

Źródło: Nasiadka M., Wład P., 2012, *Pojezierze Łęczyńsko-Włodawskie. Przewodnik dla zaawansowanych*, Rzeszów.

„Dla turysty przedstawia się Polesie jako ciemny bór, często zabagniony, to jako płaszczyna piaszczysta gładka lub pofalowana przez wydmy, dalej jako krajobraz parkowy – rozległe łąki z porzrzucanymi kępami drzew i krzaków, a przetykane zwierciadłami jezior, łąk i rzek, wreszcie jako bezbrzeżne płaszczyny bagien otwartych, porośniętych trawą lub rzadkimi krzakami, gdzie jedynie stogi siana przez znaczną część roku urozmaicają zadumę krajobrazu.”

Ludwik Grodzki

¹ Nasiadka M., Wład P., 2012, *Pojezierze Łęczyńsko-Włodawskie. Przewodnik dla zaawansowanych*, Rzeszów.

Najwcześniejsze wzmianki o Polesiu dotyczą X w., ale rozwój tych terenów rozpoczął się dopiero w XVI w. Zbliżenie do zachodniej cywilizacji Polesie zawdzięcza królowej Bonie, która posiadała tu swoje włości. Przeprowadziła reformę rolną, wprowadziła do obiegu pieniądź, naniósła zmiany w zakresie kształtowania układu przestrzennego oraz sprowadziła na obszar Polesia szlachtę. Rozpoczęła też meliorację oraz zagospodarowanie dróg wodnych, co intensywnie kontynuowano w szczególności w XVIII w. poprzez budowę Kanału Ogińskiego oraz Kanału Królewskiego, który poprzez Bug, Muchawiec i Pinę połączył Wisłę z Dnieprem.

Na skutek rozbiorów Polesie znalazło się pod władzą rosyjską, a ponad 100 lat później Brześć nad Bugiem stał się miejscem kapitulacji mocarstwa. W marcu 1918 r. podpisano traktat brzeski, kończący udział Rosji w I wojnie światowej. Na mocy porozumienia część Polesia znalazło się na terenie Ukraińskiej Republiki Ludowej. Natomiast zakończenie konfliktu polsko-rosyjskiego w latach 1919-20 przyniósł rozejm zawarty w Rydze w 1921 r., który zachował w obszarze niepodległej Polski zachodnią część Wołynia i Polesia (z Brześciem, Pińskiem i Łuckiem). Tereny te utracono na skutek ataku ZSRR w 1939 r., a następnie włączono je do Republiki Białoruskiej².

W okesie dwudziestolecia międzywojennego istniało województwo poleskie, należące do II Rzeczypospolitej. Powstało 19 lutego 1921 r. i powierzchnią równą 42 280 km² było największym województwem w kraju³. Jego obszar zamieszkiwali Polacy, Białorusini, Ukraińcy, Żydzi oraz inne narodowości, ale co ciekawe, podczas spisu powszechnego w 1921 r. 711 tys. osób swoją narodowość określiło jako „tutejszy”⁴.

²Hejke K., 2009, *Polesie*, Wydawnictwo Zysk i S-ka, Poznań.

³<http://www.polesie.polinfor.net/>

⁴ Marczak M., 1935, Przewodnik po Polesiu, Oddział Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego w Brześciu nad Bugiem.

Wincenty Pol

Pieśń o ziemi naszej

(fragment)

*A gdy Żmudź ci przyjdzie rzucić,
Nazad Litwą znowu wrócić,
To przed pińską opatrz drogą
Wóz twój dobrze w potrzeb wszelką;
Bo w pustynię wjedziesz wielką,
W ziemię dżdżystą i ubogą.*

*Droga pójdzie ci przez błota,
Po nich długi pomost spłynie,
W oczeretach oko zginie,
A kraj nudny niby słońca!*

*Ani ruchu, ani ducha,
Woda stoi, wiatr nie wieje;
Lud po puszczech mało sieje;
Jedno lasem się zabawia:
Dziegieć pali, drzewo spławia,
Drze dranice, gnie obody
I nałożon jest do wody,
Jak tych bobrów leśne plemię,
Co z nim na spół trzyma ziemię.*

*Mnóstwo jezior, rzek niemało
Po kotlinach się rozlało;
Miasto trawy, rokitnicy,
Miasto bydła, huk zwierzyny.*

*Lud też strzelcem, póki lody;
Lecz gdy z wiosną ruszą wody,
A po puszczech wzbiorą kały:
To pod wodą jest kraj cały,
A bezpiechen lud na łodzi
Pływa wszystek śród powodzi.*

Zdjęcie 1 Poleszucy

Źródło: www.polesie.polino.net

zasiedlonych terenów), jej dużym problemem był analfabetyzm, ponieważ w 1921 r. 71% ludności nie potrafiło pisać ani czytać⁷.

Poleszucy, jak nazywali siebie mieszkańcy Polesia, musieli dostosować się do niesprzyjających warunków przyrodniczych. Niewiele obszarów nadawało się do uprawy, więc zajmowano się przede wszystkim rybołówstwem, spławianiem drzewa i koszeniem siana⁵. Częstym widokiem w przydomowych gospodarstwach były również ule wydrążone w pniach drzew⁶. Natomiast w związku z izolacją tej społeczności (przez słabą dostępność

Zdjęcie 2 Poleszucy

Źródło: www.polesie.polino.net

*„Tu cichy zbożny lud odcięty przez pustkowie
Pierwotny wiezie byt, jak żyli praojcowie:
Z konopi, wełny, lnu, gdy przyjdzie zima smutna,
Poleskich kobiet dłoń tka sukna oraz płótna;
W postołach z łyka lip, odziany w samodziały
Praojców naszych typ, Prastłowian typ wspaniały”.*

Grzegorz Winogrodzki

⁵ "Wielka ilustrowana encyklopedia powszechna" Wydawnictwa Gutenberga (<http://www.polesie.polino.net/>)

⁶ Marczak M., 1935, Przewodnik po Polesiu, Oddział Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego w Brześciu nad Bugiem.

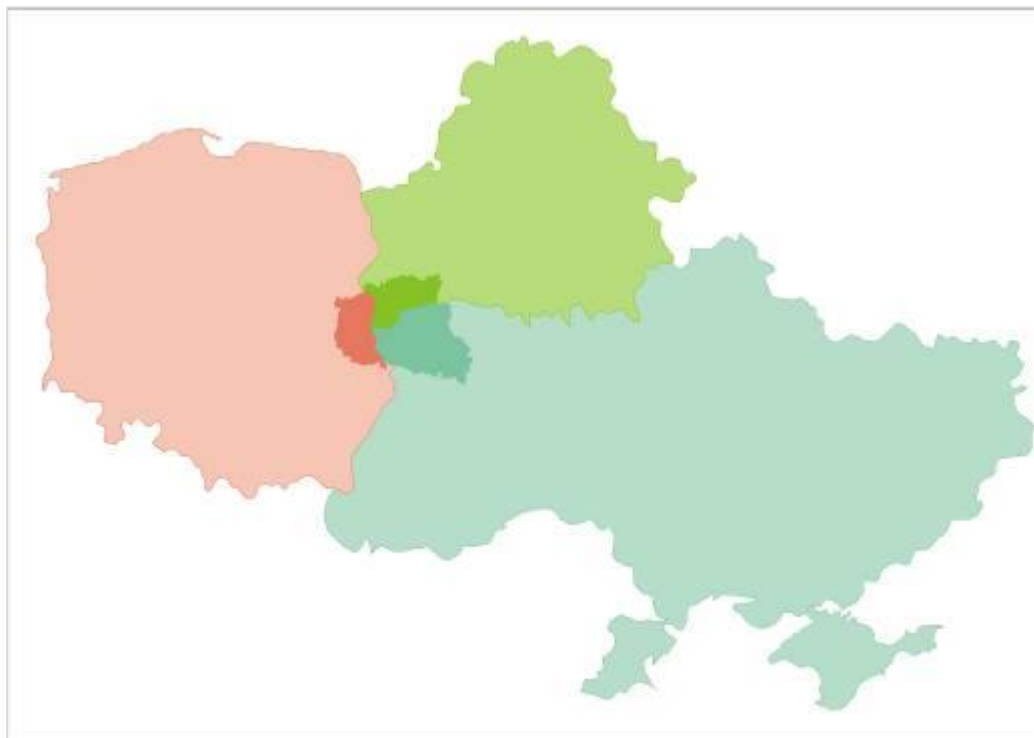
⁷ "Wielka ilustrowana encyklopedia powszechna" Wydawnictwa Gutenberga (<http://www.polesie.polino.net/>)

Zakres analizy terytorialnej Polesia

Niniejszy dokument strategiczny powstał w ramach projektu „Stworzenie systemu informacji turystycznej dla transgranicznej turystyki ekologicznej w Euroregionie Bug”, współfinansowanego ze środków Unii Europejskiej w ramach Programu Współpracy Transgranicznej Polska – Białoruś – Ukraina. Z uwagi na zasięg terytorialny programu oraz zgodnie z ideą projektu, niniejszy audyt turystyczny odnosi się jedynie do części transgranicznej krainy geograficznej, jaką jest Polesie. Zawężenie to dotyczy zwłaszcza obszarów Polesia rozciągających się na Ukrainie i Białorusi. W odniesieniu do polskiej części Polesia, uwzględniono w analizach następujące obszary: powiaty chełmski (część), łęczyński (w całości), parczewski (w całości) i włodawski (w całości), wybrane gminy powiatów bialskiego i lubartowskiego. W skład ukraińskiej części Polesia objętej audytem wchodzi obwód wołyński (część), natomiast w skład części Białoruskiej - część obwodu brzeskiego z rejonami: brzeskim, drohiczyńskim, kobryńskim, małoryckim oraz żabnieckim.

Chcąc określić pełny obszar krainy geograficznej nazywanej Polesiem, należy mieć na uwadze, że Polesie dzieli się na trzy główne części: Polesie Zachodnie, Środkowe i Wschodnie, a te na jeszcze mniejsze obszary: Polesie Lubelskie, Polesie Wołyńskie, Polesie Brzeskie, Polesie Żytomierskie, Polesie Kijowskie, Polesie Czernichowskie, Nowogrodzko-Siewierskie, Brańsko-Żyzdrysie. Rozciągłość Polesia ze wschodu na zachód sięga 800 km, natomiast z północy na południe – ok. 300 km. Jest to kraina związana terytorialnie z dorzeczami czterech dużych rzek: Bugu, Prypeci, Dniepru i Desny i leży na terytorium czterech państw: Polski, Ukrainy, Białorusi i Rosji.

Obszar objęty niniejszym audytem turystycznym można w przybliżeniu utożsamiać z Polesiem Zachodnim, choć - jak wspomniano powyżej - obejmuje on tereny przygraniczne Białorusi, Polski i Ukrainy. Z tego powodu nie pozostanie równoznaczny z wyznaczonymi krainami geograficznymi. Delimitacja Polesia jest celowo zawężona do fragmentu transgranicznego. Służy to realizacji celu projektu, jakim jest podniesienie atrakcyjności turystycznej obszaru Polesia w woj. lubelskim oraz regionach brzeskim i wołyńskim.

Rysunek 2 Zasięg terytorialny projektu Transgraniczne Polesie na mapie Polski, Ukrainy i Białorusi

Źródło: opracowanie własne

Rysunek 3 Mapa projektu Transgraniczne Polesie

Źródło: opracowanie własne

Tabela 1 Zasięg terytorialny Polesia wyznaczony na potrzeby realizacji projektu „Stworzenie systemu informacji turystycznej dla transgranicznej turystyki ekologicznej w Euroregionie „Bug”

Kraj	Polska	Białoruś	Ukraina	
województwo/ obwód	lubelskie	brzeski	wołyński	
powiaty/ rejony	chełmski (część) bez gmin Białopole, Żmudź, Wojsławice, Leśniowice łęczyński parczewski włodawski białski (część) lubartowski (część) radzyński (część) gminy Wohyń i Komarówka Podlaska	brzeski drohiczynski kobryński małorycki żabniecki	kiwerecki koszyrski kowelski lubieszewski lubomelski	maniewicki ratnieński rozyszczeński starowyżewski szacki turzyski
gminy	<u>powiat białski:</u> Biała Podlaska, Kodeń, Łomazy, Piszczac, Rossosz, Sławatycze, Sosnówka, Terespol, Tuczna, Wisznice, Zalesie, Drelów, Międzyrzec Podlaski <u>powiat lubartowski:</u> Ostrów Lubelski, Niedźwiada, Serniki, Uścimów			

Źródło: opracowanie własne

1.1. Polesie na analizowanym obszarze w granicach Polski (woj. lubelskie)

1.1.1. WSTĘP

Informacje ogólne

Polski fragment Polesia zlokalizowany jest w województwie lubelskim. Znajduje się ono w południowo-wschodniej części kraju i zajmuje ok. 25 tys. km² (stanowiąc 8% całkowitej powierzchni Polski). Graniczy z 4 województwami: podlaskim, mazowieckim, świętokrzyskim i podkarpackim, a od wschodu z Białorusią i Ukrainą. Lubelskie zamieszkuje ponad 2 mln osób, co czyni je jednym ze słabiej zaludnionych obszarów Polski – na 1 km² przypada tu 86 osób (średnia dla kraju wynosi 123 osoby na 1 km²)⁸. Do największych miast województwa należy Lublin (342,6 tys. mieszkańców), będący stolicą regionu, oraz Chełm (65,5 tys.), Zamość (65,3 tys.) i Biała Podlaska (57,7)⁹.

Jednak obszar zaliczany do Polesia w granicach Polski obejmuje około 6,8 tys. km², Co stanowi około 30% obszaru województwa lubelskiego i około 2% powierzchni kraju.

Dostępność komunikacyjna

W Lublinie znajduje się jedyny port lotniczy na tym terenie. Realizowane są w nim stałe połączenia bezpośrednie do 6 europejskich miast (Frankfurtu, Londynu, Mediolanu, Rzymu, Oslo i Sztokholmu) oraz do Warszawy, Gdańska

Rysunek 2 Mapa połączeń lotniczych z Lublina

Źródło: www.airport.lublin.pl

⁸ Bank Danych Lokalnych, stan w 2013 r.

⁹ Bank Danych Lokalnych, stan na 31.12.2013 r.

i Wrocławia¹⁰, a przeciętna długość tras w 2014 r. wynosiła ok. 1,2 tys. km¹¹. W 2013 r. lotnisko obsłużyło prawie 190 tys. pasażerów¹². Zagranicznym wyjazdom Polaków oraz przyjazdami obcokrajowców na Lubelszczyznę sprzyja również istnienie 10 przejść granicznych na wschodniej granicy województwa: 4 polsko-białoruskich (3 przejścia drogowe i jedno kolejowe) oraz 6 polsko-ukraińskich (3 drogowe i 3 kolejowe)¹³.

Tabela 2 Odległość i czas przejazdu samochodem z Lublina do drogowych przejść granicznych z Białorusią i Ukrainą

Kraj	Przejście graniczne	Odległość	Czas przejazdu
Białoruś	Terespol - Brześć	162 km	2 - 3 h
	Kukuryki - Kozłowiczy	167 km	2 - 3 h
	Sławatycze - Domaczewo	127 km	1,5 - 2 h
Ukraina	Dorohusk - Jagodzin	100 km	1,5 - 2 h
	Zosin - Uściług	136 km	2 - 2,5 h
	Hrebenne - Rawa Ruska	157 km	2 - 3 h

Źródło: opracowanie własne na podstawie maps.google.com

Kierowcy mają w Lubelskiem do swojej dyspozycji ok. 1,1 tys. km dróg krajowych, w tym niespełna 50 km dróg ekspresowych oraz ponad 750 km głównych dróg przyspieszonych¹⁴. Podróż do Warszawy zajmuje nieco ponad dwie godziny. Ponadto, przez obszar województwa przebiegają 3 drogi międzynarodowe.

Tabela 3 Drogi międzynarodowe przebiegające przez województwo lubelskie

Symbol	Państwa na trasie	Początek trasy	Koniec trasy	Odcinek w woj. lubelskim
E30	Irlandia, Wielka Brytania, Holandia, Niemcy, Polska, Białoruś, Rosja	Cork	Omsk	Siedlce - Biała Podlaska - Terespol (granica państwa)

¹⁰ Lublin Airport, <http://www.airport.lublin.pl/>

¹¹ Openflights.org, <http://openflights.org/airport/LUZ#>, stan na 8.07.2014 r.

¹² Lublin Airport, <http://www.airport.lublin.pl/lotnisko/statystyki.html>

¹³ Lubelski Zarząd Obsługi Przejść Granicznych, <http://www.lzopg.bip.mbnet.pl/charakterystyka-przejsc>

¹⁴ Generalna Dyrekcja Dróg Krajowych i Autostrad, <http://www.gddkia.gov.pl/pl/333/siec-drog-krajowych>, dostęp: 8.07.2014

E372	Polska, Ukraina (trasa łącznikowa)	Warszawa	Lwów	Ryki - Lublin - Zamość - Hrebenne (granica państwa)
E373	Polska, Ukraina (trasa łącznikowa)	Lublin	Kijów	Lublin - Chełm - Dorohusk (granica państwa)

Źródło: opracowanie własne na podstawie GDDKiA

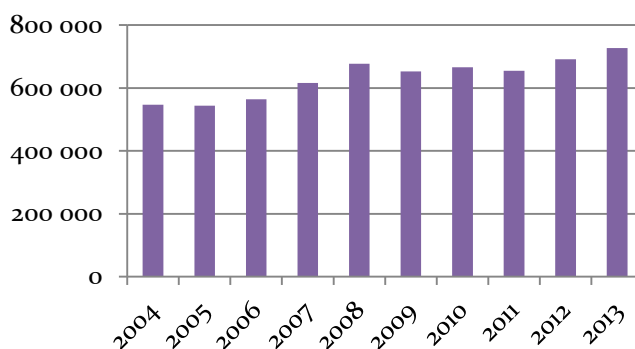
Bez większych problemów można się tu również dostać podróżując koleją, ponieważ Lublin posiada bezpośrednie połączenia ze stolicą kraju (przejazd zajmuje ok. 2h), z większością dużych miast w Polsce (m.in.: Gdańskiem – 8,5h; Katowicami – 5h; Krakowem – 4,5h; Poznaniem – 6h; Wrocławiem – 8,5h) i Kijowem na Ukrainie (14h)¹⁵. Podróż do Berlina, Mińska lub Moskwy wymaga przynajmniej jednej przesiadki. Przez Lubelszczyznę przebiega linia kolejowa nr 2 (Warszawa – Terespol), stanowiąca fragment II Paneuropejskiego Korytarza Transportowego Zachód – Wschód i umożliwiająca połączenie Berlina z Moskwą.

Turystyka

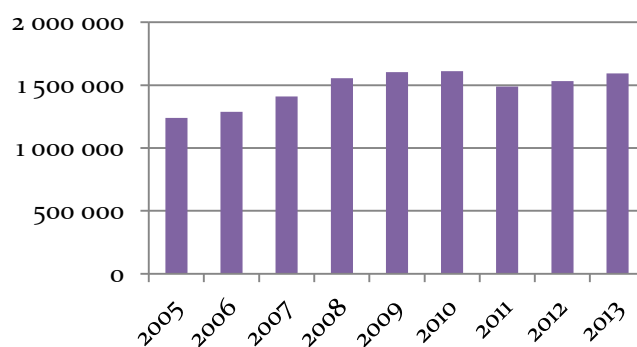
W 2013 r. Polskę odwiedziło ponad 23 mln turystów, spośród których prawie 730 tys. za cel podróży obrało województwo lubelskie. Na 1000 mieszkańców przypadało 337 osób korzystających z bazy noclegowej oraz 738 udzielonych noclegów. Natomiast przeciętna długość pobytu wynosiła 2 noclegi¹⁶.

Od 2004 r. utrzymuje się wzrostowa tendencja w przypadku liczby osób korzystających z lokalnej bazy noclegowej. Prawidłowość ta została zachwiana dwukrotnie: w 2009 i 2011 r., ale w 2012 r. liczba turystów osiągnęła ponownie poziom zbliżony do poziomu z 2008 r. (sprzed wystąpienia skutków światowego kryzysu finansowego).

Podobna tendencja miała miejsce w przypadku liczby udzielonych noclegów, dla tej wartości widoczny spadek wystąpił jedynie w 2011 r.

Wykres 1 Korzystający z bazy noclegowej w województwie lubelskim w latach 2004-2013

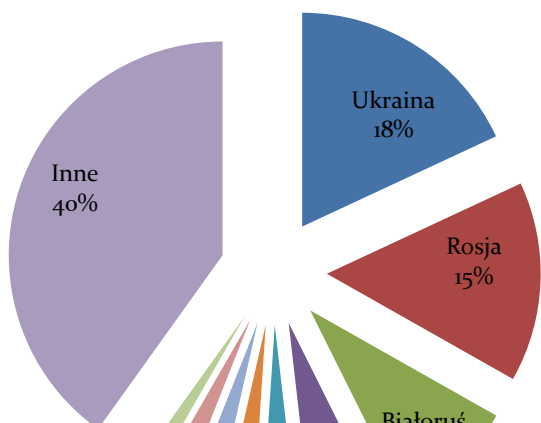
Wykres 2 Udzielone noclegi w województwie lubelskim w latach 2005-2013

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

¹⁵ Na podstawie <http://rozklad-pkp.pl>

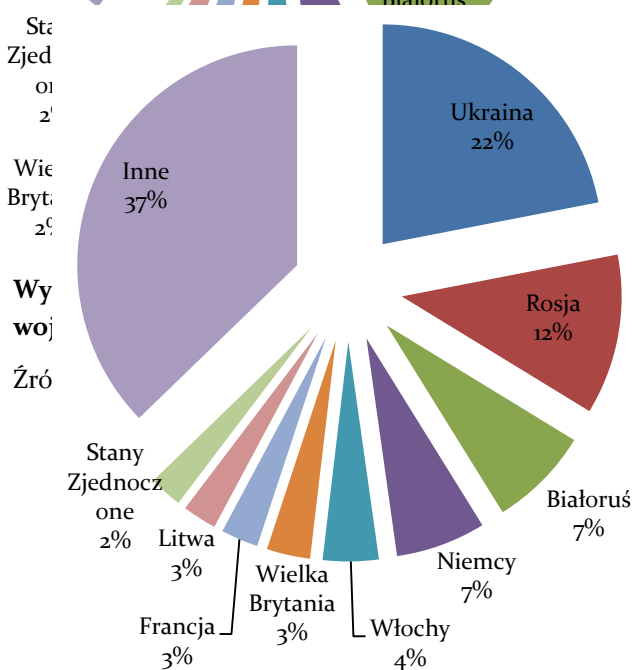
¹⁶ Bank Danych Lokalnych

Zdecydowana większość turystów odwiedzających Lubelszczyznę to mieszkańcy Polski (rezydenci), natomiast obcokrajowcy stanowili kilkanaście procent wszystkich przyjezdnych.

Wykres 3 Turyści zagraniczni i krajowi w województwie lubelskim w latach 2004-2013

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

Wykres 5 Noclegi udzielone obcokrajowcom w województwie lubelskim w 2013 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

Wśród podróżnych z zagranicy korzystających z bazy noclegowej przeważali Ukraińcy (18%), Rosjanie (15%) i Białorusini (9%), co wynika z przygranicznej lokalizacji woj. lubelskiego. W grupie turystów zagranicznych dość licznie reprezentowani byli również: Niemcy, Litwini i Włosi.

W przypadku trzech pierwszych narodowości odnotowano również najwyższą liczbę udzielonych noclegów – ponad 38 tys. dla obywateli Ukrainy, ponad 20 tys. dla Rosjan i prawie 13 tys. dla Białorusinów. Co ciekawe, najdłuższym czasem pobytu cechowali się nie Amerykanie, Kanadyjczycy, Japończycy czy inni przedstawiciele krajów zamorskich, a Cypryjczycy, Grecy i Włosi.

Wysoki odsetek Ukraińców i Białorusinów w ogólnej liczbie turystów zagranicznych nie powinien dziwić, zwłaszcza po analizie intensywności ruchu przygranicznego w województwie lubelskim dla tych dwóch państw sąsiednich (tabela 4). Najwięcej przekroczeń granicy (w obu kierunkach) panowało na przejściach drogowych w Hrebennem i Dorohusku (polsko-ukraińskie) oraz w Terespolu (polsko-białoruskie). Przez pierwsze dwa punkty przyjeżdżało do Polski łącznie niespełna 2 mln Ukraińców, a przez Terespol pociągami lub samochodami

wjechało 1,4 mln Białorusinów, co musiało znaleźć odzwierciedlenie w statystykach dotyczących lokalnego ruchu turystycznego (liczby turystów i udzielonych noclegów).

Tabela 4 Przekroczenia granicy przez czynne przejścia graniczne w woj. lubelskim w 2012 r.

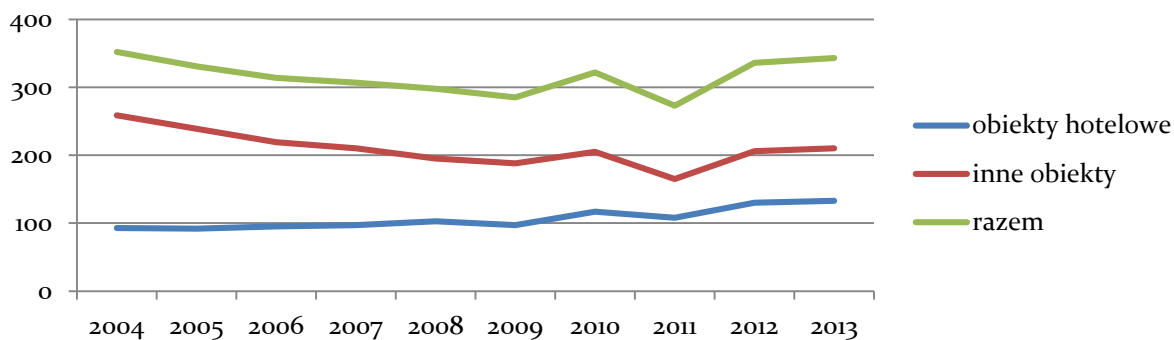
Lp.	Przejście graniczne *	Kraj	Rodzaj przejścia	Przekroczenia granicy [w tys.]	Przyjazdy cudzoziemców [w tys.]
1	Hrebenne	Ukraina	drogowe	2 525,3	1 014,1
2	Dorohusk	Ukraina	drogowe	2 312,6	924,6
3	Terespol	Białoruś	drogowe	2 297,4	1 035,0
4	Zosin	Ukraina	drogowe	1 492,7	583,3
5	Terespol	Białoruś	kolejowe	745,8	392,5
6	Sławatycze	Białoruś	drogowe	653,6	268,8
7	Kukuryki	Białoruś	drogowe	558,4	154,7
8	Dorohusk	Ukraina	kolejowe	100,1	b/d
9	Hrubieszów	Ukraina	kolejowe	17,7	b/d
10	Lublin – Świdnik **	n/d	lotnisko	4,4	b/d

* W źródle brak statystyk z kolejowego przejścia granicznego w Hrebennem.

** Lotnisko w Lublinie otwarto w drugiej połowie grudnia 2012 r.

Źródło: Główny Urząd Statystyczny, *Turystyka w 2012 r.*, Warszawa 2013

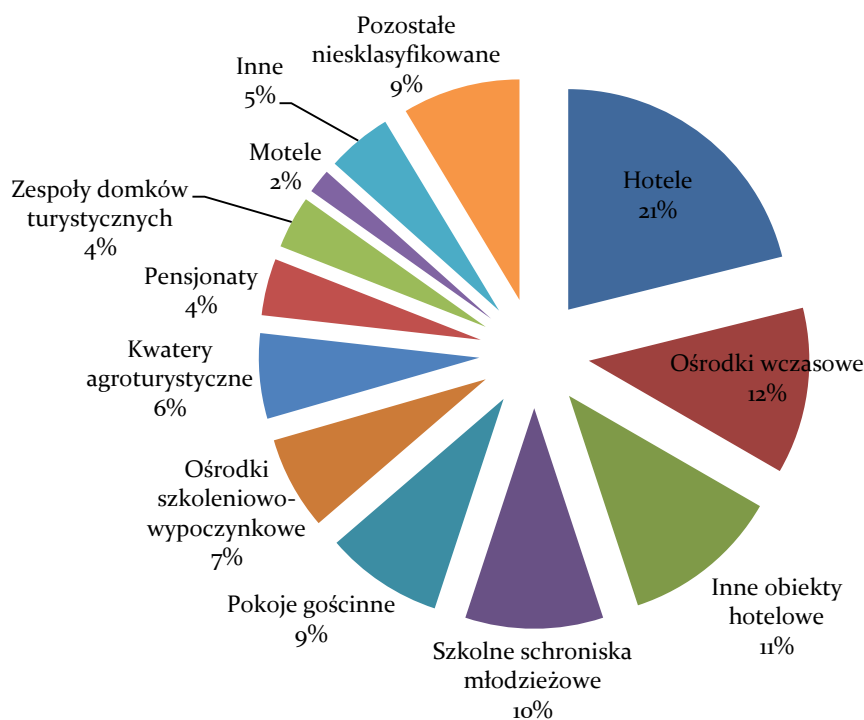
Przyjęcie wysokiej liczby turystów jest możliwe jedynie przy odpowiednio rozwiniętej infrastrukturze turystycznej, ze szczególnym uwzględnieniem bazy noclegowej. W 2013 r. na Lubelszczyźnie działały 342 obiekty noclegowe, dysponujące w sumie prawie 20 tys. miejsc noclegowych. Do 2009 r. zmniejszała się liczba innych obiektów noclegowych, do których zalicza się m.in. schroniska, domy wycieczkowe i ośrodki wczasowe. Spadek był częściowo rekompensowany powstawaniem nowych obiektów hotelowych, ale nie na tyle by odwrócić tendencję dla całkowitej liczby podmiotów. Podobnie, w przypadku liczby miejsc noclegowych.

Wykres 6 Rozwój bazy noclegowej województwa lubelskiego w latach 2004-2013

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

Intensywny rozwój branży hotelarskiej skutkowało najwyższym odsetkiem tych podmiotów w ogólnej liczbie obiektów noclegowych w 2012 i 2013 r. Do roku 2014 wśród 71 hoteli nie było żadnego o standardzie 5*, a przeważały obiekty średniej klasy (z 2 i 3*). Obiekt o standardzie 5 gwiazdek pojawił się w Lublinie dopiero w drugiej połowie 2014 roku. Duży udział miały również ośrodki wczasowe (12%) oraz szkoleniowo-wypoczynkowe (7%), szkolne schroniska młodzieżowe (10%), a także pokoje gościnne (9%) i kwatery agroturystyczne (6%). Na terenie województwa znalazły się pojedyncze hostele, domy wypoczynkowe, kempingi czy ośrodki kolonijne, które przypisano do kategorii „inne”.

Wykres 7 Struktura bazy noclegowej w województwie lubelskim w 2012 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie GUS, *Turystyka w 2012 r.*, Warszawa 2013

1.1.2. ZASOBY PRZYRODNICZE

Teren Lubelszczyzny jest bardzo zróżnicowany, co przekłada się na bogactwo lokalnej flory i fauny. Występują tu zarówno obszary wyżynne (Wyżyna Lubelska i Wołyńska), jak i nizinne (Polesie Lubelskie i Nizina Południowopodlaska), poprzecinane wałami wzniesień (Roztocze), kotlinami (Kotlina Sandomierska) oraz dolinami i przełomami Wisły, Wieprza i Bugu. Ponadto krajobraz naturalny urozmaicają lasy, jeziora, a także bagna¹⁷.

Przyroda Lubelszczyzny chroniona jest w 2 parkach narodowych, 17 parkach krajobrazowych i 87 rezerwach przyrody. Natomiast ponad 140 tys. ha (czyli ok. 6% powierzchni województwa)

¹⁷<http://www.lubelskie.pl/index.php?pid=261>

objęto ochroną w ramach **Rezerwatu Biosfery „Polesie Zachodnie”**¹⁸, który należy do programu UNESCO „Człowiek i Biosfera”. Rezerwaty biosfery tworzone są w miejscach o cennych walorach przyrodniczych i kulturowych. Rezerwat „Polesie Zachodnie” powołano do życia w 2002 r., aby zachować krajobraz Pojezierza Łęczyńsko-Włodawskiego i obszarów do niego przylegających. 10 lat później połączono go z białoruskim Rezerwatem Biosfery „Polesie Nadbużańskie” i ukraińskim Szackim Rezerwatem Biosfery, tworząc Transgraniczny Rezerwat Biosfery „Polesie Zachodnie”. Poza tym, na Polesiu znajduje się jeden park narodowy i 7 krajobrazowych.

Na terenie Rezerwatu Biosfery „Polesie Zachodnie” znajduje się **Poleski Park Narodowy**¹⁹, który założono w 1990 r. Przynależy on również do sieci ekologicznej NATURA 2000 oraz jest jednym z 13 zlokalizowanych w Polsce obszarów Ramsar, służących zachowaniu terenów wodno-błotnych. Podstawowym celem powstania Parku była ochrona torfowisk i związanej z nimi specyfiki stosunków wodnych oraz fauny i flory na nich żyjącej. Jest on ostoją jednego z najbardziej zagrożonych gadów w Polsce – żółwia błotnego, a na 9 764 ha parku oraz ponad 14 tys. ha otuliny schronienie znalazły także łosie, wilki, bobry i wiele innych gatunków zwierząt. Ponadto przedstawiciele ok. 150 gatunków ptaków zakładają gniazda na tym terenie. Natomiast wśród flory można znaleźć roślinność stepową i górską oraz będącą relikdami polodowcowymi lub atlantyckimi. Szczególnie charakterystyczne dla regionu są rośliny torfowiskowe, a do

Zdjęcie 3 Czaple w Poleskim Parku Narodowym

Źródło: www.poleskipn.pl

najciekawszych należą storczyki i rośliny mięsożerne. Wiedzę na temat przyrody, ale także kultury Polesia, można poszerzać w Ośrodku Dydaktyczno-Muzealnym Poleskiego Parku Narodowego w Załuczu Starym. Odbywają się tam także zajęcia edukacyjne. W ośrodku znajduje się także ścieżka przyrodnicza „Żółwik”, na której znajduje się oczko wodne. Można w nim zobaczyć na własne oczy żółwie błotne. Przy ścieżce znajdują się również woliera dla ptaków i wybieg dla ssaków.

---

¹⁸[http://www.turystyka-pojezierze.pl/odkryj-pojezierze/atracje-przyrodnicze-1/rezerwat-biosfery-
polesie-zachodnie-3.html?p=1](http://www.turystyka-pojezierze.pl/odkryj-pojezierze/atracje-przyrodnicze-1/rezerwat-biosfery-polesie-zachodnie-3.html?p=1)

¹⁹<http://www.poleskipn.pl/>

Tabela 5 Parki Krajobrazowe Polesia

Lp.	Nazwa	Pow.	Przedmiot ochrony
1	Chełmski PK	14 350 ha	ekosystemy torfowisk węglowych, łąk i lasów
2	Nadwieprzański PK	6 262 ha	ekosystemy (w szczególności torfowiskowe i leśne) doliny rzeki Wieprz
3	PK „Pojezierze Łęczyńskie”	11 816 ha	ekosystemy jeziorne, torfowiskowe i leśne Pojezierza Łęczyńsko-Włodawskiego
4	Poleski PK	5 113 ha	ekosystemy jeziorne i torfowiskowe Pojezierza Łęczyńsko-Włodawskiego
5.	Sobiborski PK	11 166 ha	stanowiska lęgowe żółwia błotnego oraz ekosystemy leśne i torfowiskowe

Źródło: <http://www.parki.lubelskie.pl>

W województwie lubelskim znajdują się 123 obszary należące do **Europejskiej Sieci Ekologicznej Natura 2000**²⁰, której celem jest zachowanie terenów występowania siedlisk roślin oraz zwierząt zagrożonych wyginięciem. Regulacje w zakresie tej formy ochrony znajdują się w dwóch dyrektywach unijnych, zwanych dyrektywą ptasią i siedliskową. W pierwszej kładzie się nacisk na ochronę zagrożonych ptaków i ich stanowisk lęgowych, z uwzględnieniem gatunków wędrownych występujących regularnie na danym terenie. Realizacja tego założenia następuje poprzez tworzenie obszarów specjalnej ochrony ptaków (OSO). Z kolei nad pozostałymi przedstawicielami fauny i flory, wymienionymi w drugiej z dyrektyw, roztacza się opiekę specjalnych obszarach ochrony siedlisk (SOO). Na terenie Polesia istnieje 28 SOO i 9 OSO.

Tabela 6 Obszary Natura 2000 na Polesiu – Obszary specjalnej ochrony siedlisk

Lp.	Nazwa	Gmina/y	Powierzchnia
1	Bachus	Sawin	84,2 ha
2	Czarny Las	Milanów *	19,8 ha
3	Dobromyśl	Siedliszcze	636,8 ha
4	Dobryń	Zalesie *	87,8 ha
5	Dolina Krzny	Zalesie *	203,0 ha
6	Horodyszcze	Wisznice *	25,4 ha
7	Jeziora Uściwierskie	Urszulin	2 065,6 ha
8	Kamień	Kamień *	98,0 ha

²⁰<http://natura2000.gdos.gov.pl/strona/o-sieci>

Lp.	Nazwa	Gmina/y	Powierzchnia
9	Krowie Bagno	Hańsk, Stary Brus, Urszulin	535,2 ha
10	Kumów Majoracki	Leśniowice *	21,7 ha
11	Las Żaliński	Dorohusk, Ruda-Huta	784,1 ha
12	Lasy Sobiborskie	Hańsk, Sawin, Włodawa, Wola Uhruska	9 709,3 ha
13	Maśluchy	Uścimów *	91,6 ha
14	Nowosiółki (Julianów)	Chełm *	33,5 ha
15	Ostoja Nadbużańska	Janów Podlaski, Konstantynów, Rokitno, Terespol	46 036,7 ha
16	Ostoja Parczewska	Dębowa Kłoda, Parczew, Uścimów	3 591,5 ha
17	Ostoja Poleska	Hańsk, Sawin, Sosnowica, Stary Brus, Urszulin, Wierzbica	10 159,1 ha
18	Pawłów	Rejowiec Fabryczny *	871,0 ha
19	Podpakule	Sawin *	10,7 ha
20	Poleska Dolina Bugu	Dorohusk, Dubienka, Hanna, Ruda-Huta, Sławatycze, Wola Uhruska	8 173,3 ha
21	Sawin	Sawin, Wierzbica	7,2 ha
22	Serniawy	Sawin *	38,0 ha
23	Siennica Różana	Chełm, Siennica Różana	133,7 ha
24	Stawska Góra	Chełm *	5,0 ha
25	Terespol	m. Terespol *	24,9 ha
26	Torfowiska Chełmskie	Chełm, Dorohusk, Kamień, Ruda-Huta	2 124,2 ha
27	Torfowisko Sobowice	Chełm *	175,4 ha
28	Wrzosowisko w Orzechowie	Sosnowica *	18,8 ha

*jedyna gmina, na której leży obszar

Źródło: <http://obszary.natura2000.org.pl/>

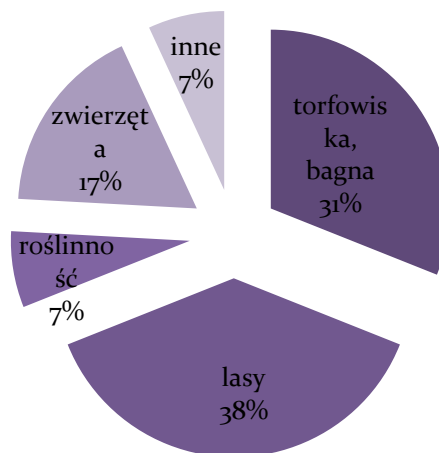
Tabela 7 Obszary NATURA 2000a Polesiu – Obszary specjalnej ochrony ptaków

Lp.	Nazwa	Gmina/y	Powierzchnia
1	Bagno Bubnów	Sawin, Wierzbica, Hańsk, Urszulin	2 187,6 ha
2	Chełmskie Torfowiska Węglanowe	Dorohusk, Ruda-Huta, Chełm, Kamień	4 309,4 ha
3	Dolina Dolnego Bugu	Rokitno, Terespol, Konstantynów	74 309,9 ha
4	Dolina Środkowego Bugu	Terespol, Kodeń, Sławatycze, Hanna, m. Włodawa, Wola Uhruska, Dorohusk, Ruda-Huta, Dubienka	28 096,6 ha
5	Dolina Tyśmienicy	Parczew, Siemień, Ostrów Lubelski	7 363,7 ha
6	Lasy Parczewskie	Dębowa Kłoda, Parczew, Sosnowica, Ostrów Lubelski, Uścimów,	14 024,3 ha
7	Polesie	Stary Brus, Sosnowica, Urszulin	18 030,9 ha
8	Uroczysko Mosty-Zahajki	Podedwórze, Wyrzyki	5 061,7 ha

Lp.	Nazwa	Gmina/y	Powierzchnia
9	Zbiornik Podedwórze	Wisznice, Jabłoń, Podedwórze	283,7 ha

Źródło: <http://obszary.natura2000.org.pl/>

Na terenie Polesia znajduje się 29 **rezerwatów przyrody**, które zajmują łącznie prawie 3,5 tys. ha powierzchni. Najczęstszym przedmiotem ochrony są lasy naturalnego pochodzenia m.in. łągi dębowe, wiązowe i jesionowo-olchowe oraz grądy. Dbą się również o zachowanie torfowisk i innych obszarów bagiennych, a także zagrożonych gatunków zwierząt i roślin. W przypadku fauny szczególnej opiece podlegają żółwie błotne oraz liczne stanowiska lęgowe ptactwa m.in. orlika krzykliwego czy gągoła, a gatunkiem dość licznie występującym na tych terenach jest czapla siwa. Wśród flory ochrony wymaga roślinność stepowa. Pozostałe rezerwaty utworzono w celu zachowania form erozyjnych oraz innych walorów przyrodniczych.

Wykres 8 Główny przedmiot ochrony w rezerwach przyrody Polesia

Źródło: opracowanie własne na podstawie <http://www.lubelskie.pl/index.php?pid=264>

Rysunek 3 Zasoby przyrodnicze w polskiej części Polesia

Źródło: opracowanie własne

Legenda:

1. Sobiborski Park Krajobrazowy
2. Chełmski Park Krajobrazowy
3. Nadwieprzański Park Krajobrazowy

4. Park Krajobrazowy Pojezierze Łęczyńskie
5. Poleski Park Krajobrazowy

1.1.3. ZASOBY KULTUROWE

Na Lubelszczyźnie działa ponad 40 muzeów wraz z oddziałami, a do rejestru Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Lublinie zostało wpisanych blisko 1,8 tys. zabytków nieruchomych i 160 zabytków archeologicznych. Co najważniejsze, znajduje się tu jedno z 14 miejsc w Polsce, które zamieszczono na **Liście Światowego Dziedzictwa UNESCO**²¹. Jest nim stare miasto w Zamościu będące „wybitnym przykładem typu budowli, zespołu architektonicznego, zespołu obiektów techniki lub krajobrazu, który ilustruje znaczący(e) etap(y) w historii ludzkości”. O wartości kulturowej tego miejsca stanowi bardzo dobrze zachowany układ urbanistyczny, będący realizacją założeń renesansowego miasta idealnego. Został on również wpisany przez Prezydenta RP na listę **Pomników Historii**²². W województwie lubelskim status ten otrzymał też historyczny zespół architektoniczno-urbanistyczny Lublina, Kazimierz Dolny oraz zespół pałacowo-parkowy w Kozłowie (wszystkie wymienione miejsca znajdują się poza ramami terytorialnymi przyjętymi dla tego opracowania, ale ich znaczenie dla ruchu turystycznego w regionie jest na tyle istotne, że niemożliwe jest ich pominięcie). Ponadto, Lublin może legitymować się **Znakiem Dziedzictwa Europejskiego**²³, będącego wyróżnieniem w ramach Unii Europejskiej za silne tradycje krzewienia tolerancji i integracji w tym miejscu styku wielu kultur.

Poza Lublinem i Zamościem na uwagę zasługują również Chełm i Biała Podlaska. **Chełm** i jego okolice stanowiły zarzewie przygranicznych konfliktów. W XIII w. miasto pełniło rolę stolicy ruskiego Księstwa Halicko-Włodzimierskiego, a ówczesny władca wybudował tu zamek, który nie zachował się do dzisiejszych czasów. Dopiero w kolejnym stuleciu ziemię chełmską przyłączono do Polski. Miasto i okolice mocno ucierpiały podczas wojen XVII w., a w wyniku rozbiorów trafiły pod austriacką, a potem rosyjską kuratelę. Wielonarodowy tygiel zaczął ponownie tętnić życiem po odzyskaniu przez Polskę niepodległości, co gwałtownie przerwała II wojna światowa.

Pierwsze wzmianki o Białej Podlaskiej pojawiły się w drugiej połowie XV w. Najintensywniejszy rozwój miasta przypadał na okres władania Radziwiłłów (XVI-XIX w.), kiedy to m.in. założono Akademię Białą, wybudowano szpital oraz zamek, którego pozostałości są obecnie jednym z najważniejszych zabytków dziedzictwa kulturowego. Poza bramą wjazdową, wieżą i 3 oficynami zachowały się tu jeszcze m.in. umocnienia ziemne, należące do rzadko już spotykanych fortyfikacji szkoły

Zdjęcie 4 Brama Zespołu Zamkowego Radziwiłłów w Białej Podlaskiej

Źródło: www.bialapodlaska.pl

²¹http://www.nid.pl/pl/Informacje_ogolne/Zabytki_w_Polsce/Miejsca_na_liscie/

²²<http://www.prezydent.pl/aktualnosci/pomniki-historii/obiekty-wpisane-na-liste-pomnikow-historii/>

²³<http://www.mkidn.gov.pl/pages/strona-glowna/kultura-i-dziedzictwo/znak-dziedzictwa-europejskiego/historia.php>

staroholenderskiej. Z kolei centralny punkt miasta stanowi rynek, przemianowany w okresie międzywojennym na Plac Wolności.

Obiekty sakralne

Na Polesiu zachowało się wiele budowli sakralnych, służących wyznawcom różnych wyznań. Swoje świątynie mieli tutaj przedstawiciele kościoła rzymskokatolickiego, prawosławia, judaizmu oraz islamu (Tatarzy), a wpływy poszczególnych grup przeplatały się wzajemnie na całej Lubelszczyźnie. Do najważniejszych obiektów kulturowych obszaru zaliczane są najstarsze budowle sakralne, w tym również te reprezentujące **renesans lubelski**. Jest to unikalny typ architektoniczny, który zrodził się na Lubelszczyźnie na przełomie XVI i XVII w., a rozprzestrzenił się też na inne tereny. Do jego cech charakterystycznych należy lekkość bryły oraz liczne szczegóły dekoracyjne.

Zdjęcie 5 Bazylika w Kodniu

Źródło: informacja.wlodawa.pl

- *Kościół rzymskokatolicki*

Wiele świątyń reprezentujących renesans lubelski można znaleźć w Lublinie, ale nie brakuje ich również na Polesiu. W tym stylu powstała np. bazylika w Kodniu. Dużą wartość kulturową i historyczną przedstawiają też świątynie pochodzące z późniejszych okresów i stylów architektonicznych. W stylu barokowym powstały: bazylika Narodzenia NMP, kościół Rozesłania św. Apostołów, kościół Andrzeja Apostoła i klasztor oo. reformatów w Chełmie oraz

Zdjęcie 6 Obecnie kościół katolicki, dawniej cerkiew unicka w Hannie

Źródło: www.gminahanna.pl

świątynie we Włodawie i Orchówku. Wszystkie wyżej wymienione budowle zostały zaprojektowane przez czołowego architekta tamtego okresu – Pawła Antoniego Fontanę. Styl barokowy reprezentują również obiekty sakralne w Lubieniu, Kijanach, Puchaczowie, Sawinie, Orchówku, Wereszczynie i Ostrowie Lubelskim. Połączenie dwóch stylów baroku i klasycyzmu stanowi kościół w Łańcuchowie. W kościołach w Woli Wereszczyńskiej i Wytycznie zachowały się zabytkowe ołtarze z XVII i XVIII w. Na okres oświecenia przypadła budowa świątyń w Podedwórzcu i Sosnowicy. Natomiast kościoły neogotyckie znajdują

się w Jabłoni, Konstantynowie, Łomazach, Parczewie i Świerżach. Na Polesiu znajdują się również sanktuaria maryjne: w Kodniu i Orchówku. Ciekawa historia wiąże się z miejscem kultu w Kodniu, ponieważ czczony tam obraz z wizerunkiem Matki Boskiej z Guadelupe został wykradzony z Watykanu przez Mikołaja Sapiechę i sprowadzony do Polski. Sanktuarium w Orchówku znane jest z kultu Matki Bożej Pocieszenia. Jej wizerunek znajduje się na obrazie

Zdjęcie 7 Monaster w Jabłecznej

Źródło: www.klasztorjableczna.pl

namalowanym przez anonimowego artystę na przełomie XVI i XVII wieku. Cudowny obraz od 1867 roku aż do końca lat dwudziestych XX wieku nie znajdował się w Orchówku. Od 1931 roku płótno jest w kościele św. Jana Jałmużnika, a w 1990 roku ukoronowano je diademem papieskim.

- *Prawosławie i kościół unicki*

Polesie było również zamieszkane przez wyznawców prawosławia i kościoła unickiego, o czym świadczą liczne cerkwie. Jdynie część z nich zachowała

dawną funkcję. Piękne drewniane świątynie znajdują się w Hannie, Holi, Świerszczewie, Ortelu Królewskim, Horostycie, Krzyczewie, Wohyniu, Bezwoli, Kolembrodach. Prawosławne i unickie obiekty sakralne można także zobaczyć w Białej Podlaskiej, Chełmie, Włodawie, Lacku, Nosowie, Hańsku, Starym Brusie, Białce, Paszenkach, Radczu, Drelowie, Międzyrzeczu Podlaskim.

Na analizowanym obszarze znajdują się także bizantyjska cerkiew w Sławatyczach i Cycowie, bizantyjsko-klacystyczna w Uhrusku i Kosyniu, klasycystyczna w Terespolu oraz świątynie w stylu bizantyjsko-rosyjskim w Dratowie, Sosnowicy, Hańsku i Włodawie. Do czasów współczesnych zachowała się także drewniana cerkiew z ok. 1631 r. w Kostomłotach, gdzie funkcjonuje jedyna w Polsce parafia neounicka. Na uwagę zasługuje również monaster św. Onufrego w Jabłecznej. Jest jednym z 3 męskich klasztorów prawosławnych w Polsce i prawdopodobnie jest również najstarszym obiektem tej religii w kraju, corocznie odwiedzanym przez rzesze wiernych ze względu na cudowną ikonę przedstawiającą świętego Onufrego. Z kolei przez wiele lat Chełm był siedzibą biskupstwa prawosławnego. W wielu miejscowościach znajdują się cmentarze prawosławne.

Zdjęcie 8 Dawna cerkiew w Ortelu Królewskim

Źródło: www.parafiaortelkrolewski.pl

- *Judaizm*

Mimo zniszczeń dokonanych podczas II wojny światowej i Holocaustu w wielu miastach i mniejszych miejscowościach zachowały się synagogi, cmentarze oraz inne pozostałości bytności żydowskiej na terenie Polesia. Najwięcej obiektów kultury żydowskiej na tym obszarze istnieje do dziś we Włodawie – jest tu Wielka Synagoga, Mała Synagoga i Bejt Ha-midrasz (synagogi z

Zdjęcie 9 Wielka Synagoga we Włodawie

Źródło: informacja.wlodawa.pl

pomieszczeniami przeznaczonymi na naukę). Wielka Synagoga reprezentuje styl barokowy. W Łęcznej również można podziwiać dwie bożnice: dużą i małą. Duża synagoga powstała jako obiekt renesansowy, ale w wyniku późniejszej przebudowy zyskała barokowy charakter. Natomiast jednymi z młodszych budowli są Mała Synagoga w Chełmie oraz bożnice w Parczewie. Kirkuty, czyli cmentarze znajdują się m.in. w Chełmie, Łęcznej, Wohyniu, Międzyrzeczu Podlaskim oraz innych miejscowościach, choć najczęściej są to niewielkie fragmenty dawnych nekropolii. W Chełmie zachował się nagrobek z 1442 r. a ponadto w wielu miastach oraz mniejszych jednostkach istnieją miejsca upamiętniające tragiczne wydarzenia II wojny światowej.

- *Islam*

Do dzisiejszego dnia zachowały się na Polesiu ślady obecności Tatarów, których sprowadził na te tereny Jan III Sobieski. Społeczność ta zamieszkiwała Studziankę, Lebedziew, Zastawek i Ortel Królewski. W dwóch pierwszych miejscowościach oraz w Zastawku istnieją fragmenty dawnych mizarów, czyli cmentarzy muzułmańskich. W Zastawku zachował się najstarszy w Polsce nagrobek tatarski, pochodzący z 1704 r.

Obiekty świeckie

- *Rezydencje szlacheckie*

Ziemie Polesia i całej Lubelszczyzny stanowiły własność rodzin szlacheckich, czego wyrazem są liczne pałace i dwory znajdujące się na tym terenie. Przez ponad dwa wieki włości w Białej Podlaskiej zamieszkiwali Radziwiłłowie i z tego powodu miasto zwano kiedyś również Białą Radziwiłłowską. Piękny pałac z pierwszej połowy XVII w. wchodził w skład rodowej rezydencji, ale nie zachował się do współczesnych czasów. Przetrwał natomiast barokowy pałac Suchodolskich w Dorohusku z XVIII w. Swym majestatem imponuje Pałac Potockich w Międzyrzeczu Podlaskim. Ten zespół pałacowo-parkowy został wybudowany w latach 1852-1855 wg projektu F. M. Lanci. Pałac został spalony w 1918 r. Odbudowano go w latach 1922-1928 według projektu Antoniego Dygata.

Zdjęcie 10 Pałac Potockich w Międzyrzeczu Podlaskim

Zdjęcie 11 Pałac Ossolińskich w Rejowcu

Źródło: turystyka.powiat.chelm.pl

W Rejowcu można podziwiać klasycystyczno-eklektyczny pałac Ossolińskich z pierwszej połowy XIX w. Z tego samego stulecia pochodzi pałac myśliwski Zamoyskich w Adampolu oraz Pałac Sonnenbergów w Kijanach, pałace w Kolanie i Milanowie. W późniejszym okresie wybudowano neogotycką rezydencję w Jabłoni, będąca niegdyś własnością rodziny Zamoyskich. Na uwagę zasługują również mniejsze pałace (m.in. w Roskoszy, Konstantynowie, Nosowie, Suchowoli) i dwory (w Łańcuchowie, Łysołajach oraz we wsi Żelizna). W jednym z nich, w Sosnowicy mieszkał przez pewien czas Tadeusz Kościuszko, pracując jako nauczyciel jeszcze przed wyjazdem do Ameryki. Inną wielką osobowością, która przebywała na Polesiu jest Józef Ignacy Kraszewski, który spędził dzieciństwo w Romanowie. Poza siedzibami arystokracji, na Polesiu zachowało się również wiele starych, w dużej części drewnianych wiejskich domostw oraz budynków gospodarczych (m.in. na terenie gminy Wiryki oraz we wsi Osowa, Andrzejów, Bukowski Las i Zawadówka).

Zdjęcie 12 Pałac Suchodolskich w Dorohusku
Źródło: dorohusk.eurzad.eu

- *Obiekty militarne i historyczne*

Na uwagę zasługują również pozostałości po dawnych fortyfikacjach. Największą budowlą obronną Polesia była Twierdza Brzeska, której część znajdowała się na obszarze współczesnej Polski, w pobliżu Terespoła. Na terenie gminy znajdowało się łącznie 31 obiektów militarych, w tym 6 fortów. Forty: VI Terespol/Lebiedziew i VII Łobaczew wchodziły w skład pierwszego pierścienia XIX-wiecznych fortyfikacji, natomiast budowle w Żukach, Lebiedziewie, Kobylanach i Koroszczynie powstały na początku XX w. jako elementy drugiego pierścienia obronnego. Również po zachodniej stronie Bugu znajduje się Przedmoście Terespolskie, stanowiące 40% powierzchni całej twierdzy i wyposażone w różnorodne obiekty fortyfikacyjne. Były tu zlokalizowane m.in. koszary. Co ciekawe, w okolicach Terespoła stacjonował batalion lotniczy, zaopatrzone w balony i sterowce.

Zdjęcie 13 Fort Terespol/Lebiedziew Twierdzy Brzeskiej

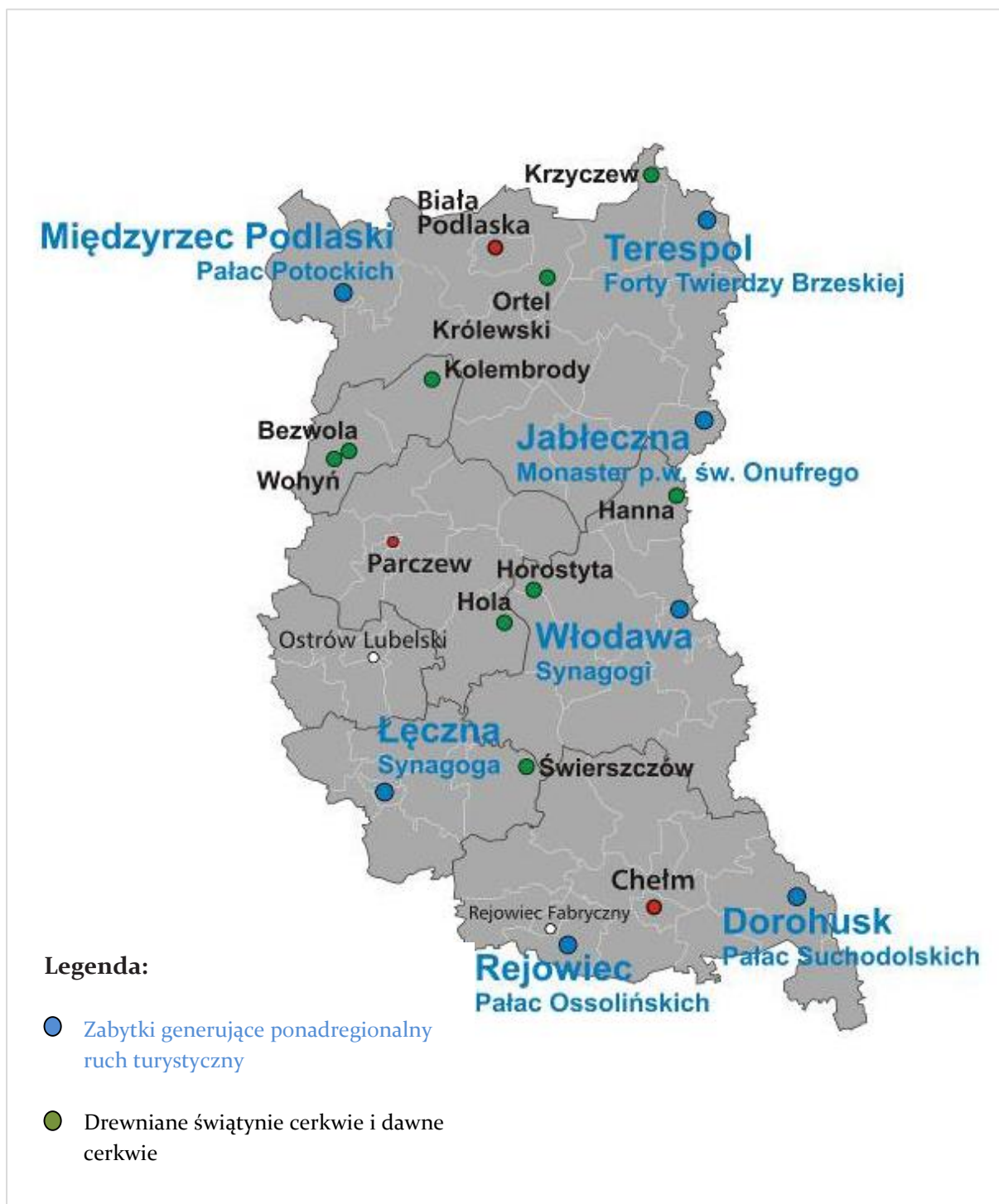
Źródło: twierdza.org

Świadectwem czarnej karty historii Polesia jest Muzeum Byłego Obozu Zagłady w Sobiborze. W 1942 r. naziści stworzyli tu ośrodek eksterminacji Żydów, w którym życie straciło od 170 do 250 tys. wyznawców judaizmu. W połowie 1943 r. przekształcono go w obóz koncentracyjny, a do końca wojny przetrwało ok. 50 więźniów. Pamięć o wszystkich zamordowanych zachowuje Muzeum oraz pomnik ku czci ofiar.

Zdjęcie 14 Muzeum Byłego Obozu Zagłady w Sobiborze

Źródło: www.sobibor-memorial.eu

Rysunek 4 Najciekawsze zasoby kulturowe polskiej części Polesia

Źródło: opracowanie własne

1.1.4. ZASOBY KULTURALNE

Wydarzeniem rozstrawiającym okolice Polesia na arenie międzynarodowej są coroczne **Dni Konia Arabskiego** w stadninie w **Janowie Podlaskim**²⁴. Składają się na nie dwie imprezy: Polski Narodowy Pokaz Koni Arabskich Czystej Krwi oraz aukcja *Pride of Poland*. Miejsce ich organizacji to najstarsza i jedna z największych państwowych stadnin koni w Polsce, będąca też siedzibą Polskiego Związku Hodowców Koni Arabskich. Paradoksalnie, stadnina nie znajduje się w samym Janowie, lecz w oddalonej o 2 km miejscowości Wygoda. Aukcja odbywa się od 1970 r., a pokaz od 1979 r. Janowskie konie arabskie są cenione na całym świecie i aukcje przyciągają rzesz koneserów, którzy są w skłonni zapłacić 7-cyfrowe kwoty za miejscowych przedstawicieli tej rasy.

Zdjęcie 15 Aukcja *Pride of Poland*

Źródło: www.prideofpoland.pl

Folklor

- *Regionalne rzemiosło i przemysł*

Na Polesiu kultywowane są tradycje regionalne, również te z początków osadnictwa. W Parku Historycznym „Słowiański Gród” w Wólce Bieleckiej, można podziwiać odtworzony gród, a także przyjrzeć się z bliska dawnemu rzemiosłu i twórczości artystycznej: tkactwu, wykonywaniu ozdób, drzeworytowi, plecionkarstwu i innym. Warsztaty o podobnym charakterze odbywają się także w Krainie Rumianku w Hołownie. Jedną z atrakcji tego miejsca jest jednak zbieranie rumianku i wykonywanie z niego np. mydła oraz zaznajamianie z tajnikami

Zdjęcie 16 Zbieranie rumianku

Źródło: krainarumianku.pl

uprawy i obróbki lnu. Popularyzowaniem historii oraz tradycji i zwyczajów regionu zajmuje się także Stowarzyszenie Chorągiew Zamku w Zawieprzycach. Z kolei z tradycyjnym życiem na wsi można się też zetknąć w skansenach w Holi i Kołaczach, a także w Domu Tradycji Ludowej w Starej Wsi k. Łęcznej oraz Żeszczynce, która z racji licznych hodowli krów na jej terenie nazywana jest „Mleczną Wsią”. Na Polesiu zachowały się również ślady XVII-wiecznego przemysłu wydobywczego – obecnie udostępnione zwiedzającym są Chełmskie Podziemia

²⁴<http://www.janow.arabians.pl/> należy pamiętać jednak, że nie jest to już teren Polesia

Kredowe, czyli zabytkowa kopalnia kredy. Pozyskiwaniem kredy zajmowali się niemal wszyscy mieszkańcy Chełma, dysponując wejściami do korytarzy z piwnic swoich domów.

- *Produkty regionalne*

Produkty charakterystyczne dla Polesia wiążą się z jego zasobami przyrodniczymi. Ze względu na występowanie torfowisk, lasów, jezior, rzek i łąk, region obfituje w ryby, miód oraz grzyby i żurawinę. Znajduje to odzwierciedlenie w regionalnych przepisach kulinarnych, także tych wpisanych na listę lubelskich produktów tradycyjnych. Znalazły się na niej m.in. typowe dla Pojezierza Łęczyńsko-Włodawskiego karasie „po naszymu” lub inaczej karasie po polesku (przygotowywane z grzybami), pierogi polesiaki, a ze słodkości: piernik żydowski, sękacz poleski oraz marchwisk z makiem z pogranicza dwóch krain geograficznych (Podlasia i Polesia). Region słynie również z wypieku chleba. Uznaniem cieszą się zwłaszcza: chleb ludwiński, chleb ludwiński żytni tradycyjny, chleb wiejski z Dębowca i kodeński chleb razowy, a kolejne pokolenia gaszą pragnienie kodeńskim kwasem chlebowym. Ze swoistym kultem chleba na Polesiu wiążą się także dożynki. Niemal w każdej gminie organizowane są one co roku w celu uczczenia nowych plonów. Tradycyjnie, podczas tego typu wydarzeń prezentowane są okazałe wieńce dożynkowe, ze świeżych zbiorów wypieka się chleb, prezentowany jest także program artystyczny. Tego typu impreza odbywa się np. w gminie Wołyn. Produkty regionalne są motywem przewodnim szeregu imprez, takich jak: Dzień Sękacza w Komarówce Podlaskiej czy Święto Pieczonego Ziemniaka w gminie Drelów.

Zdjęcie 17 Chleb ludwiński

Źródło: www.lubelskie.pl

- *Imprezy folklorystyczne*

Zdjęcie 18 Festiwal Trzech Kultur

Źródło: twwłodawa.pl

Z wyrobami lokalnych producentów można się też zapoznać m.in. podczas jarmarków: Holeńskiego w gminie Stary Brus oraz Jagiellońskiego w Parczewie. Okazję do promocji miejscowego folkloru oraz odkrywania tradycji regionalnych innych państw stanowią: Podlaski Jarmark Folkloru w Białej Podlaskiej i Festiwal Trzech Kultur we Włodawie, a także Międzynarodowy Plener Rzeźbiarski Twórców Ludowych w Jabłoni. W 2011 r. odbyła się XX i ostatnia edycja Poleskiego Lata z Folklorem i Podlaskiego Jarmarku Folkloru. Kontynuowany jest natomiast Festiwal Trzech Kultur, podczas którego promowane są przede wszystkim tradycje wielokulturowe regionu, a także Plener Rzeźbiarski, w którym uczestniczą głównie artyści z Polski i Ukrainy.. Ponadto z imprez o zasięgu krajowym odbywają się na Polesiu: Ogólnopolski Złot Kapel Podwórkowych w Parczewie, Ogólnopolski Festiwal Kapel Ulicznych i Podwórkowych w Łęcznej oraz Historyczna Majówka w Zawieprzycach. Na poziomie lokalnym organizowany jest

Eko Fest – Dni Kultury Ekologicznej w Urszulinie. Interesującym spotkaniem z kulturą jest także Międzynarodowy Plener Rzeźbiarski w Woli Uhruskiej.

Zdjęcie 19 Jarmark Holeński

Źródło: twwlodawa.pl

- *Imprezy z zakresu popkultury*

Miłośnicy popkultury również znajdą na Polesiu coś dla siebie. Na uwagę zasługują zwłaszcza Podlasie Jazz Festiwal w Białej Podlaskiej oraz Dni Jakuba Wędrowycza w Wojsławicach (Wojsławice leżą, co prawda na terenie Wyżyny Wołyńskiej, ale będąc na Polesiu warto skorzystać z oferty tego wydarzenia). Pierwsze z wydarzeń przyciąga melomanów gustujących

Zdjęcie 20 Dni Jakuba Wędrowycza

Źródło: djw.konwent.com

Zdjęcie 21 Podlasie Jazz Festival

Źródło: slowopodlasia.pl

w muzyce jazzowej. Od 2002 r. uczestniczą w nim przedstawiciele różnych stylów, a także reprezentanci młodego pokolenia artystów oraz doświadczeni wykonawcy, cieszący się międzynarodowym uznaniem. Z kolei Dni Jakuba Wędrowycza to okazja do spotkania miłośników fantastyki obecnej zarówno w literaturze, sztuce, jak i grach. Przedsięwzięciu patronuje Jakub Wędrowycz, czyli mieszkający koło Wojsławic popularny bohater opowiadań Andrzeja Pilipiuka. W miejscowościach Polesia odbywają się również imprezy łączące fascynację muzyką rockową oraz pasję do jednoślądów. Mowa tutaj o motopikniku organizowanym co roku w lipcu w Komarówce Podlaskiej i innych imprezach w gminie Międzyrzecz Podlaski, takich jak Piknik Motocyklowy i Koncert Rockowy w miejscowości Roskosz.

Rysunek 5 Miejsca organizacji najciekawszych wydarzeń kulturalnych na polskim Polesiu

Źródło: opracowanie własne

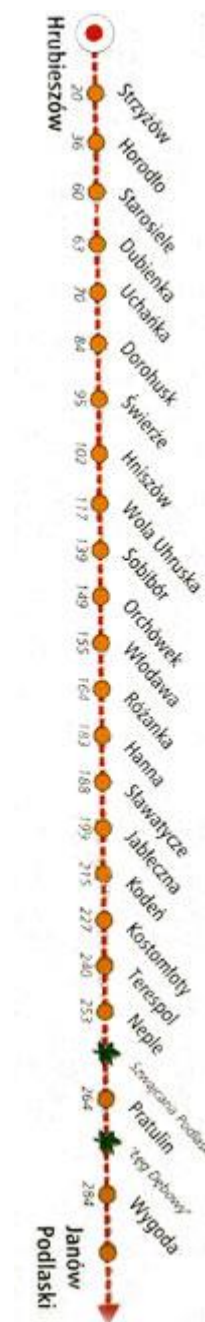

1.1.5. SZLAKI TURYSTYCZNE

Polska część Polesia ma wiele do zaoferowania również turystom preferującym aktywne formy wypoczynku. Przez obszar ten przebiegają trasy 11 głównych szlaków pieszych oraz 2 szlaków rowerowych. W przygotowaniu jest też wschodni szlak rowerowy o nazwie Green Velo²⁵. Istnieje ponadto sieć szlaków lokalnych, a na terenach chronionych - możliwość skorzystania ze ścieżek przyrodniczych. Na obszarze Poleskiego Parku Narodowego jest dostępnych 7 takich ścieżek (w tym jedna historyczno-przyrodnicza) o łącznej długości 20,7 km przeznaczonych dla pieszych. Z kolei dla rowerzystów wytyczono 21-km ścieżkę edukacyjną. Kilka tras o przyrodniczym charakterze przygotowano też w parkach krajobrazowych.

Tabela 8 Główne szlaki piesze na Polesiu

Lp.	Nazwa szlaku	Znak	Długość	Trasa
1	Szlak Wyżynny	czerwony	150 km	Kazimierz Dolny - Wąwolnica - Nałęczów - Wojciechów - Dąbrownica - Lublin - Bystrzejowice - Piaski - Biskupice - Trawniki - Krasne - Pawłów - Chełm
2	Szlak Chełm - Dorohusk	niebieski	27 km	Chełm - Horodyszcze - Srebrzyszcze - Brzeźno - Pławnice - Zalew Husynne - Dorohusk
3	Szlak Partyzancki	niebieski	77 km	Rąblów - Zawada - Łopatki - Markuszów - Samokłęski - Kozłówka - Skrobów - Lubartów - Serniki - Ostrów Lubelski
4	Szlak Urszulin - Parczew	czerwony	106 km	Parczew - Makoszka - rezerwat „Królowa Droga” - rezerwat „Lasy Parczewskie” - Ostrów Lubelski - Jedlanka - Stary Uścimów - Krasne - Rogoźno - Piaseczno - Kaniwola - Załucze Stare - Zawadówka - Jamniki - Kol. Wola Wereszczyńska - Babsk - Urszulin

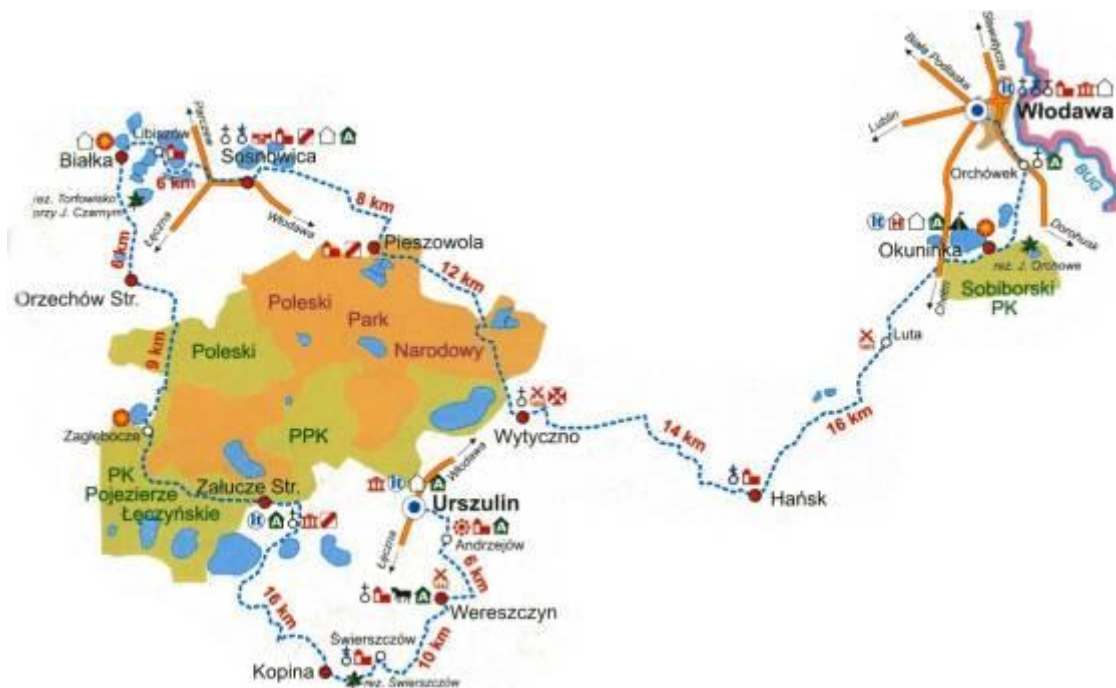
Rysunek 6 Szlak Nadbużański

Źródło:
www.informacja.wlodawa.pl

²⁵ <http://greenvelo.pl/>

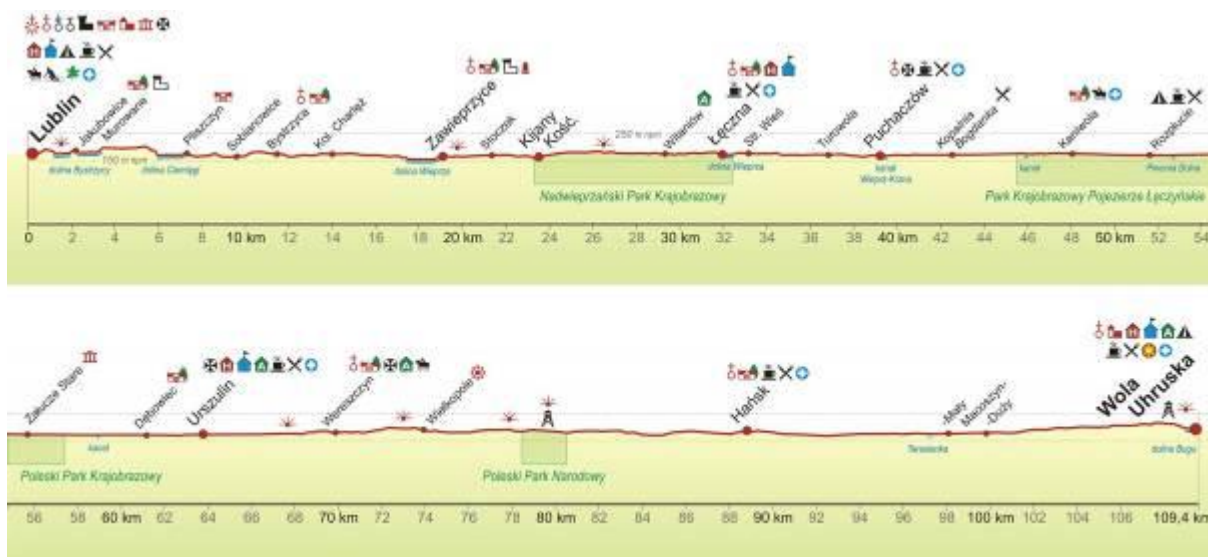
Lp.	Nazwa szlaku	Znak	Długość	Trasa
5	Szlak Centralny Pojezierza	niebieski	119,2 km	Urszulin - Andrzejów - Wereszczyn - Świerszczów - Kopina - Załucze Stare - Zagłębocze- Orzechów Stary - Białka - Libiszów - Sosnowica - Pieszowola - Wytyczno- Hańsk - Luta - Okuninka - Orchówek - Włodawa
6	Szlak Urszulin - Hniszów	żółty	58 km	Urszulin - Wereszczyn - Sęków - Wielkopole - Tarnów - Serniawy - rezerwat „Bachus” - Sawin - Ruda Opalin -Hniszów
7	Szlak Rezerwatów Przyrody	zielony	102 km	Urszulin (Dyrekcja PPN) - Zabrodzie - Świerszczów - rezerwat „J. Świerszczów” Kopina - Cyców - Kulik - Olchowiec - rezerwat „Stawska Góra” - Horodyszcze - Wzgórze Widokowe „Dziewicza Góra” - Chełm -Uher-Sielec - Kumów Plebański - Wojsławice
8	Szlak Chełmskich Torfowisk Węglanowych	niebieski	ok. 52 km	Chełm (Podziemia) - Kol. Horodyszcze - Bagno Serebryskie- Srebrzyszcze - Brzeźno - Pławnice - Bagno Roskosz - Stefanów - Michałówka - Turka - Dorohusk
9	Szlak Nadbużański	czerwony	324 km	Kózki (woj. mazowieckie) - Mierzvice Stare - Zabuże - Serpelice - Borsuki - Gnojno - Bubel Łukowiska - Stare Burzyce- Zaczopki - Pratulim - rezerwat „Szwajcaria Podlaska” - Krzyczew -Neple- Łobaczew - Terespol - Lebiedziew - Kostomłoty - Kodeń - Jabłeczna - Liszna - Sławatycze - Kużawka - Hanna - Dołhobrody - Różanka - Włodawa - Orchówek - Sobibór -Zbereże- Stare Sulno- Bytyń - Wola Uhruska - Uhrusk -Hniszów- Świerże - Dorohusk - Husynne - Kolemczyce -Uchańka- Dubienka - Starosiele - Skryhiczyn - Horodło - Wieniawka- Rogalin - Husynne, Moroczyn - Dziekanów - Hrubieszów
10	Szlak im. Tadeusza Kościuszki	niebieski	120 km	Krasnystaw - Małochwiej - Wólka Orłowska - Orłów Murowany - Surhów - Kraśniczyn - Bończa - Wojsławice - Uchanie - Buśno - Maziarnia Strzelecka - Krynica - Starosiele - Dubienka - Uchańka
11	Szlak Ariański	żółty	ok. 60 km	Rejowiec Fabryczny - Krynice - Krupe - Surhów - Brzeziny - Skierbieszów

Źródło: WOJEWÓDZTWO LUBELSKIE informator turystyczny 2013

Rysunek 7 Szlak Centralny Pojezierza (niebieski)

Źródło: www.informacja.wlodawa.pl

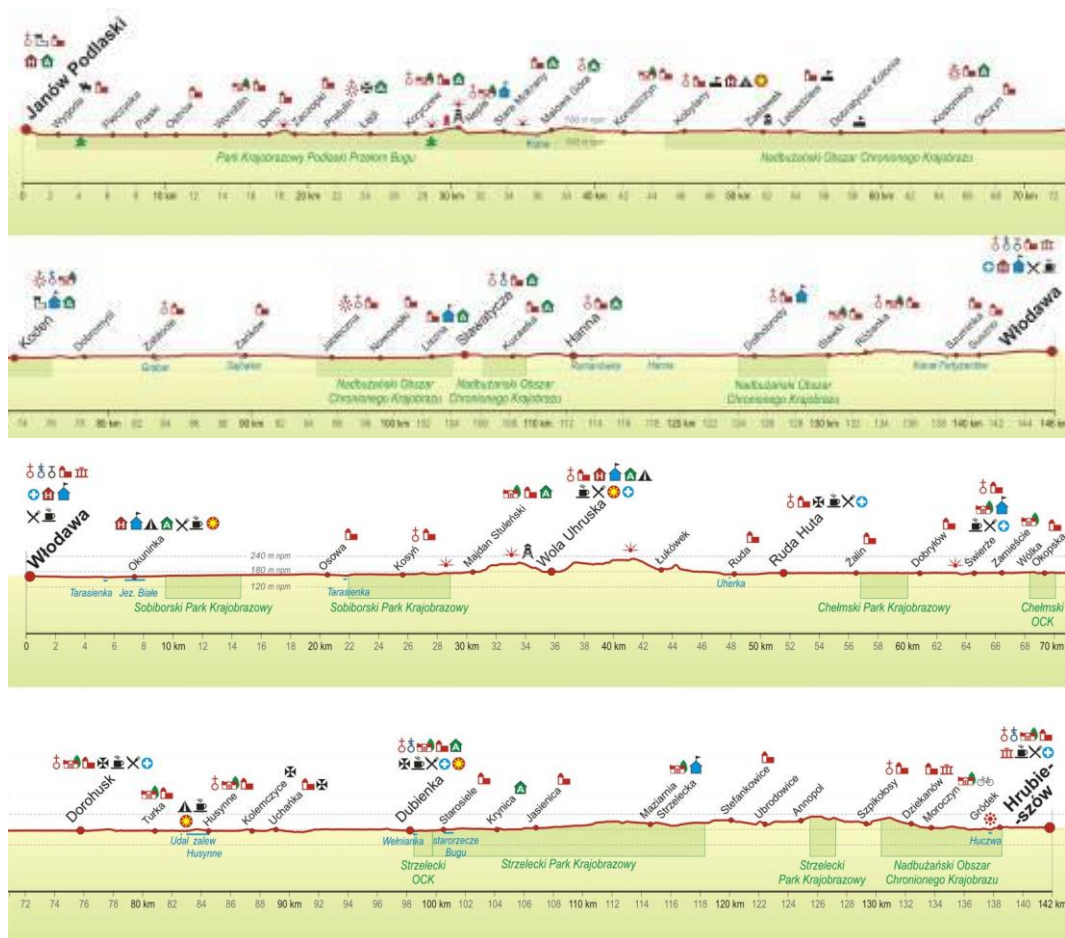
Rysunek 8 Rowerowy szlak Lublin – Wola Uhruska

Źródło: www.lubelskie.pl

Tabela 9 Główne szlaki rowerowe na Polesiu

Lp.	Nazwa szlaku	Znak	Długość	Trasa
1	Szlak Lublin – Wola Uhruska	czerwony	110 km	Lublin - Jakubowice Murowane - Pliszczyn - Bystrzyca - Zawieprzycze - Stoczek - Kijany - Łęczna - Puchaczów - Nadrybie - Kaniwola - Grabów - Załucze Stare - Urszulin - Zastawie - Wereszczyn - Wojciechów - Ujazdów - Hańsk - Macoszyn Duży - Wola Uhruska (wieża widokowa)
2	Nadbużański Szlak Rowerowy	czerwony	288 km	Janów Podlaski - Wygoda - Ostrów - Pratulín - Łęgi - Krzyczew - Neple - Stare Mokraný - Malowa Góra - Koroszczyn - Kobylany - Zastawek - Lebidziej - Dobratycze Kolonia - Kostomłoty - Okczyn - Kodeń - Zabłocie - Krzywówólka - Jabłeczna - Liszna - Sławatycze - Kuzawka - Hanna - Dołhobrody - Stawki - Różanka - Szuminka - Włodawa - Okuninka - Osowa - Kosyń - Majdan Stuleński - Wola Uhruska - Potoki - Ruda Huta - Żalin - Świerże - Wólka Okopska - Dorohusk - Turka - Husynne - Uchańka - Dubienka - Starosiele - Krynica - Jasienica - Maziarnia Strzelecka - Stefankowice - Ubrodowice - Szpikołosy - Dziekanów - Moroczyn - Gródek - Hrubieszów

Źródło: WOJEWÓDZTWO LUBELSKIE informator turystyczny 2013

Rysunek 9 Rowerowy Szlak Nadbużański

Źródło: www.lubelskie.pl

Nie lada gratką jest również **Poleski Szlak Konny**, utworzony jako pierwszy trakt tego typu na Lubelszczyźnie i będący jednym z najdłuższych w Polsce (280 km). Składa się z 3 pętli i odnogi do Chełma, a jego trasa przebiega przez obszar Poleskiego Parku Narodowego, 3 parków krajobrazowych (Poleskiego, Sobiborskiego i Chełmskiego) oraz kilkunastu rezerwatów przyrody. Szczególnie atrakcyjny jest fragment biegnący wzdłuż rzeki Bug. W okolicach szlaku działa kilka ośrodków jeździeckich oferujące naukę jazdy konnej oraz organizację rajdów.

Rysunek 10 Poleski Szlak Konny

Źródło: www.informacja.wlodawa.pl

Zdjęcie 23 Na Poleskim Szlaku Konnym

Źródło: www.lubelskielato.pl

warunki do uprawiania nordic walking, a wiele poleskich miejscowości znajduje się na szlakach kulturowych województwa (renesansu lubelskiego, przenikania kultur, sanktuariów, rezydencji magnackich oraz dworów i dworków szlacheckich).

Obfitość jezior i rzek sprzyja aktywnemu wypoczynkowi na wodzie, m.in. organizacji spływów kajakowych. Bardzo duże walory w tym zakresie posiada rzeka Bug ze względu na zachowany tu unikalny w skali europejskiej naturalny krajobraz, tylko w niewielkim stopniu przekształcony działalnością człowieka. Inne rzeki wykorzystywane do celów turystycznych to m.in.: Wieprz, Krzna, Uherka, Zielawa czy Włodawka. Na Polesiu panują sprzyjające

Zdjęcie 22 Spływ na szlaku kajakowym Bug – Krzna

Źródło: www.lubelskie.pl

1.2. Polesie na analizowanym obszarze w granicach Ukrainy (obwód wołyński)

1.2.1. WSTĘP

Informacje ogólne

Obwód wołyński znajduje się na północno-zachodnim krańcu Ukrainy. Jego krajowymi sąsiadami są obwody: rówieński i lwowski, na północy graniczy z Białorusią, a na zachodzie z Polską. Zajmuje obszar ok. 20 tys. km², stanowiący ponad 3% powierzchni kraju. W 2011 r. obwód zamieszkiwał 1 mln osób, a wielkość ta była jedną z najniższych na Ukrainie. Jest słabo zaludniony, ponieważ na 1 km² przypada ok. 50 osób. Większość mieszkańców osiadła w miastach: Łucku (213,1 tys. mieszkańców²⁶), będącym stolicą obwodu i Kowlu (67 tys. mieszkańców²⁷). Pomimo iż Łuck nie leży na terenie zaliczanym do Polesia na potrzeby tego dokumentu będzie on jednak stanowił ważny punkt odniesienia zarówno w opisie oferty kulturowej, wydarzeń jako również podstawowy węzeł komunikacyjny regionu wołyńskiego.

Dostępność komunikacyjna

Rysunek 11 Mapa połączeń lotniczych ze Lwowa

Źródło: openflight.org

Najbliższe lotnisko znajduje się we Lwowie, poza granicami obwodu wołyńskiego. Realizuje ono łącznie 17 tras lotniczych o średniej długości 1177 km. Port lotniczy obsługuje jedno bezpośrednie połączenie krajowe – z Kijowem, a także kilkanaście międzynarodowych: z Warszawą,

²⁶ Stan na dzień 1.01.2012 r. <http://www.lutskrada.gov.ua/pl/informacje-krotkie>

²⁷ <http://kovel.osp-ua.info/index.php?ch=1&fl=vizitka>

Dortmundem, Rzymem, Neapolem, Treviso (Wenecją), Gironą (Barceloną), Walencją, Moskwą, Cyprem, Tel-avivem i Istambułem. Ponadto posiada połączenia z Wiedniem i Monachium w ramach umów codeshare (porozumienia przewoźników).

Tabela 10 Odległość i czas przejazdu samochodem z Łucka do drogowych przejść granicznych z Polską i Białorusią

Kraj	Przejście graniczne	Odległość	Czas przejazdu
Białoruś	Dolsk - Machro	160 km	2 h 22
	Domanowe - Makrany	148 km	1 h 58
	Huta (Ratnieńska)	156 km	2 h 32
	Chrypśk(Khryps'k)	188 km	3 h 16
	Pulemec	184 km	2 h 48
	Piszcz	173 km	2 h 37
	Samary - Dzvin	169 km	2 h 56
Polska	Dorohusk - Jagodzin	138 km	1 h 53
	Zosin - Uściług	89,4 km	1 h 15

Źródło: opracowanie własne na podstawie maps.google.com

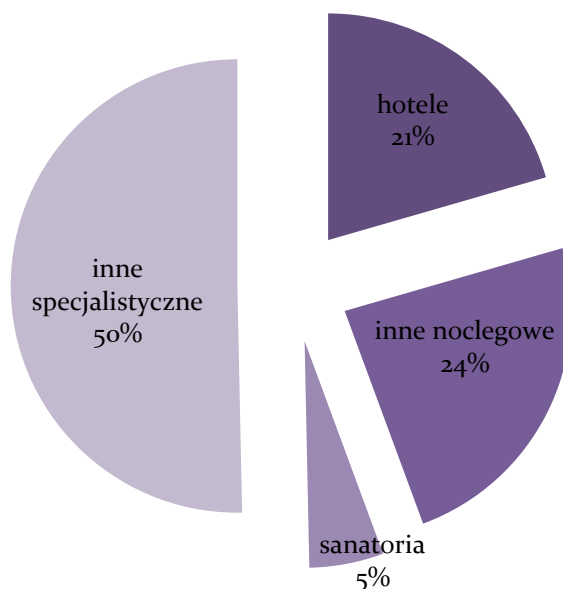
W obwodzie wołyńskim znajduje się 6,2 tys. km dróg publicznych²⁸. Stolicę regionu – Łuck -od drogowych przejść granicznych z Białorusią dzieli przeciętnie odległość ok. 170 km, a na dotarcie do nich potrzeba od 2 do 3 godzin. Na granicy obwodu z Polską zlokalizowane są dwa przejścia graniczne, a dojazd do Zosina zajmuje nieco ponad godzinę. Podróż samochodem z Łucka do stolicy kraju – Kijowa trwa niespełna 5h, do Lwowa – 2h a do innych dużych miast Ukrainy odpowiednio: do Odessy – 9,5h, Charkowa – 11h, Doniecka – 14h, . Region jest również połączony blisko 600 km linii kolejowych, a bezpośrednio z Łucka można się dostać do Lwowa (czas przejazdu to ok. 3h), Kijowa (8h) oraz Odessy (14h). Połączenia bez przesiadek realizowane są też do Moskwy, ale wtedy trzeba nastawić się na podróż trwającą prawie dobę²⁹.

²⁸Statistical publication Regions of Ukraine 2011 Part II Kyiv

²⁹ <http://www.uz.gov.ua/>

Turystyka

Z lokalnej bazy noclegowej skorzystało w 2013 r. ponad 118 tys. osób, a w grupie tej jedynie 9% stanowili turyści zagraniczni. Udzielono łącznie blisko 562 tys. noclegów, a średni czas pobytu wyniósł ok. 5 dni. Goście mieli do dyspozycji 150 obiektów zbiorowego zakwaterowania, z czego 45% to hotele lub podobne podmioty (w tym motele, hostele, kempingi, gospodarstwa agroturystyczne, schroniska i inne ośrodki). Pozostałą część stanowiły obiekty wyspecjalizowane w zakresie poprawy i profilaktyki zdrowia, które również przyjmują turystów. Do tej grupy zakwalifikowano sanatoria, ośrodki wypoczynkowe oraz rekreacyjne itp. Wszystkie podmioty dysponowały łącznie ponad 7,8 tys. miejsc noclegowych.³⁰

Wykres 9 Struktura bazy noclegowej w obwodzie wołyńskim w 2013 r.

Źródło: ДЕРЖАВНА СЛУЖБА СТАТИСТИКИ УКРАЇНИ, 2014, *Туристична діяльність в Україні у 2013 році. Статистичний бюлетень (Акtywność turystyczna na Ukrainie w 2013 r. Biuletyn statystyczny)*, Київ.

³⁰ ДЕРЖАВНА СЛУЖБА СТАТИСТИКИ УКРАЇНИ, 2014, *Туристична діяльність в Україні у 2013 році. Статистичний бюлетень (Акtywność turystyczna na Ukrainie w 2013 r. Biuletyn statystyczny)*, Київ.

1.2.2. ZASOBY PRZYRODNICZE

Polesie, znajdujące się za ukraińską granicą, stanowi teren o cennych walorach przyrodniczych. Ponad 1/3 obwodu wołyńskiego zajmują lasy i to najczęściej one wraz z ekosystemami wodnymi podlegają ochronie. Na tym obszarze znajduje się Szacki Park Narodowy, Park Narodowy „Prypeć-Stochód”, Park Narodowy „Cumańska Puszcza” oraz Zapowiednik Czeremski, czyli wielkoobszarowy rezerwat ścisły, a także wiele mniejszych rezerwatów.

Zdjęcie 25 Jezioro Świtaż

Źródło: www.kresy.pl

chronionego obszaru stanowią lasy, najczęściej bory sosnowe. Bardzo cenne pod względem przyrodniczym są torfowiska, skupione w większości we wschodniej części Parku. Tereny podmokłe zajmują 4% powierzchni chronionego obszaru, a największym torfowiskiem jest Książ Bahon. Są one miejscem bytowania dla wielu gatunków ptaków (w Parku odnotowano występowanie przedstawicieli ponad 240 gatunków), a także miejscem wypoczynku dla ptaków przelotnych. Również w wodzie i na torfowiskach można znaleźć najciekawsze okazy flory m.in. tundrową brzozę niską, paproć salwinię pływającą, grzybienie białe, grązel żółty, a także różne gatunki rosiczek oraz storczyków. Ponadto na terenie Parku żyją żółwie błotne, borsuki, wydry i norki europejskie.

Na obszarze obwodu wołyńskiego znajduje się duży fragment **Parku Narodowego „Prypeć-Stochód”³¹**. Został on utworzony w 1995 r. jako park krajobrazowy, a w 2007 r. przekształcono go w park narodowy. Powstał, aby zachować tradycyjny charakter poleskich rzek, tworzących gęstą wodną

Szacki Park Narodowy powstał w 1983 r. i zajmuje łącznie powierzchnię 48 977 ha (od 1999 r.), a w 2002 r. wszedł w skład Transgranicznego Rezerwatu Biosfery „Polesie Zachodnie”. Park powołano do życia w celu ochrony krajobrazu Pojezierza Szackiego oraz położonych na jego obszarze naturalnych ekosystemów. Pojezierze należy do obszarów Ramsar. W jego obrębie znajdują się 24 jeziora, zajmujące wspólnie 14% terenu parku. Spośród nich największe i najgłębsze jest Jezioro Świtaż o powierzchni 2 750 ha i głębokości równej 58 m. Połowę

Zdjęcie 24 Dolina Prypoci

Źródło: polesie.org

³¹<http://www.pripyat-stohid.com.ua/>

sieć urozmaiconą licznymi zakolami, odnogami i starorzeczami. Park zajmuje ponad 39 tys. ha powierzchni, na których ochronie podlegają doliny: Prypeci i Stochodu, wraz z towarzyszącymi im mokradłami, łąkami i lasami. Można tu spotkać wiele rzadkich gatunków roślin (w szczególności torfowiskowych i wodnych), ale jak dotąd tereny te zostały zbadane jedynie w niewielkim stopniu. Z kolei częstym widokiem są piaszczyska porośnięte goździkami. Ponadto dolina Prypeci stanowi ostoję ptaków rangi europejskiej. Gniazdują tu m.in. bociany czarne, czaple siwe, żurawie, wodniczki i wiele innych. Z tego powodu tereny zalewowe zarówno Prypeci, jak i Stochodu znajdują się na liście obszarów Ramsar. Obszar parku jest również niezwykle cenny pod względem kulturowym, ponieważ w wielu wsiach kultywuje się tradycje Poleszuków (mieszkańców Polesia). Przed zniszczeniem uchowały się stare drewniane chaty i inne elementy zabudowy, różnorodne łodzie w dalszym ciągu służące za główny środek transportu, a połów ryb nadal jest dokonywany przy pomocy tradycyjnych metod i narzędzi.

Zdjęcie 26 Park Narodowy „Prypeć-Stochód”

Źródło: www.pripyat-stohid.com.ua

Najmłodszym z parków narodowych znajdujących się w obwodzie wołyńskim jest **Park Narodowy „Cumańska Puszcza”**, który powstał w 2010 r. Obejmuje on prawie 33,5 tys. ha, na których rozciąga się jeden z największych i najcenniejszych kompleksów leśnych tej części kraju. Na wyjątkową wartość obszaru chronionego składa się starodrzew, przede wszystkim dąbrowy rosnące na kwaśnych glebach. Występuje tu też jeden z najrzadszych storczyków – obuwik. Spośród zwierząt można tu spotkać bociana czarnego czy puchacza, a także wilka i rysia. Natomiast w okolicach Cumania znajduje się **rezerwat „Żubr”**,

gdzie na 2 732 ha żyje na wolności stado żubrów, składające się z kilkudziesięciu osobników.

Na południe od Parku Narodowego „Prypeć-Stochód” znajduje się **Zapowiednik Czeremski**, czyli utworzony w 2001 r. rezerwat ścisły. Na terenie 2 975,7 ha ochronie podlegają przede wszystkim obszary nieosuszonych torfowisk i bagien. Najważniejszym fragmentem rezerwatu jest Błoto Czeremskie, czyli bezleśne, wysokie i przejściowe torfowisko otoczone bagnistymi lasami. Na terenie Zapowiednika można trafić na wierzbę lapońską, będącą reliktem polodowcowym. Ze względu na walory przyrodnicze, na uwagę zasługuje też **Jezioro Turskie**, stanowiące ostoję ptaków wodnych oraz zbiornik krasowy **Jezioro Święte**, będące pomnikiem przyrody.

Zdjęcie 27 Żubr

Źródło: www.drapiezniki.pl

Rysunek 12 Zasoby przyrodnicze ukraińskiej części Polesia

Źródło: opracowanie własne

1.2.3. ZASOBY KULTUROWE

W ukraińskim rejestrze zabytków w 2009 r. figurowało prawie 143 tys. pozycji, z czego ponad 1,5 tys. należało do obwodu wołyńskiego. Najwięcej zabytkowych obiektów znajduje się w stolicy regionu – Łucku. Jego Stare Miasto oraz starówka Włodzimierza Wołyńskiego otrzymały status **państwowego rezerwatu historyczno-kulturowego**.

Początki **Łucka** sięgają wczesnego średniowiecza, kiedy to na obecnym obszarze miasta istniał gród zamieszkały przez plemię Dulebów, inaczej zwanych Łuczananami, od których prawdopodobnie pochodzi nazwa miasta. Intensywny rozwój Łucka rozpoczął się w XIV w. a przełomowym wydarzeniem w tym zakresie był zjazd monarchów w 1429 r. Poza Witoldem i Władysławem Jagiełło, przybyli do Łucka władcy: niemiecki, duński, mołdawski, moskiewski, tatarski oraz polska szlachta, a także wiele innych osobistości, w tym m.in. przedstawiciele papieża, cesarza bizantyjskiego i wielkiego mistrza

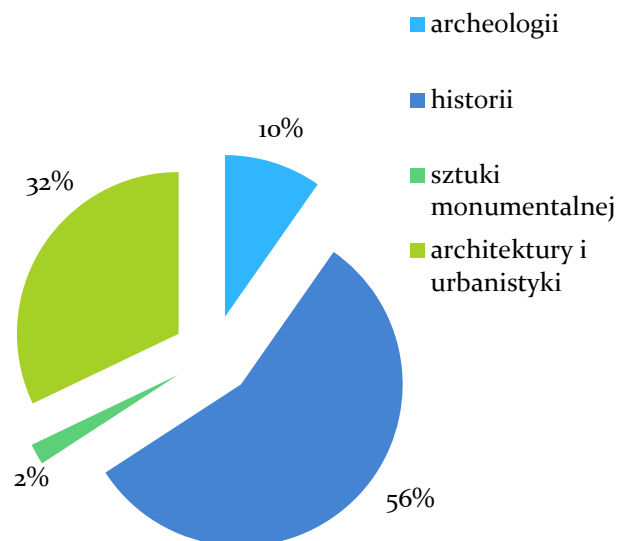

Zdjęcie 28 Włodzimierz Wołyński

Źródło: www.kul.pl

fortyfikacji oraz 6 zachowanych świątyń i 5 dawnych zespołów klasztornych.

Początkowo, najważniejszą rolę w regionie pełnił **Włodzimierz Wołyński**, jako warowny gród założony przez księcia kijowskiego Włodzimierza Wielkiego w X w. Militarny charakter miasta był koniecznością wobec średniowiecznych konfliktów zbrojnych, zarówno

Wykres 10 Zabytki w obwodzie wołyńskim w 2009 r.

Źródło: Gerycz, W., 2010, *Problemy i tendencje ochrony zabytków sakralnych na Ukrainie*, Ochrona Zabytków, nr 1-4, Narodowy Instytut Dziedzictwa w Polsce, s. 7-15.

krzyżackiego. Dalszy rozkwit miasta zahamowały najazdy kozackie. Swoją pozycję Łuck zaczął odbudowywać dopiero w okresie wojen napoleońskich, kiedy pełnił ważne funkcje militarne. Status stolicy regionu przywrócono miastu w okresie międzywojennym. Przez większość czasu jego teren ograniczał się przede wszystkim do obszaru Starego Miasta, a rozbudowa na szerszą skalę rozpoczęła się w XIX w. To właśnie na starówce znajdują się najważniejsze zabytki Łucka: zamek, elementy

Zdjęcie 29 Łuck

Źródło: visitlutsk.com

przygranicznych z Polakami i Litwinami, jak też najazdów tatarskich. W XV w. Włodzimierz otrzymał prawa miejskie i właściwie do XVIII w. trwał jego rozwój – powstawały liczne obiekty sakralne, był stolicą powiatu oraz niejednokrotnie miejscem sejmików wojewódzkich. W wyniku rozbiorów znalazł się we władaniu rosyjskim i ze względu na peryferyjne położenie zaczął tracić na znaczeniu. Sytuacja Włodzimierza uległa poprawie podczas okupacji Austriaków w trakcie I wojny światowej, Powstały wówczas linie kolejowe do Zamościa i Sokala. Na skutek zniszczeń wojennych z różnych okresów nie zachował się dawny układ urbanistyczny miasta. Ocalało natomiast wiele ciekawych zabytków m.in. kościoły i klasztory katolickie, świątynie prawosławne oraz zamek.

Zdjęcie 30 Dworzec kolejowy w Kowlu

Źródło: kovelrada.gov.ua

Kowel jest największą miejscowością Polesia Wołyńskiego (a także drugą co do wielkości w obwodzie) oraz ważnym węzłem komunikacyjnym. W XVI w. otrzymał prawa miejskie oraz został siedzibą starostwa, a od tego okresu trafiał w różne ręce m.in. królowej Bony. Kowel zyskał na znaczeniu w pierwszej połowie XVIII w., w momencie budowy węzła kolejowego łączącego dwie główne trasy: z Warszawy przez Lublin do Sarn oraz z Brześcia do Kijowa. Wywołało to napływ ludności oraz intensywny rozwój handlu i przemysłu. Z tego samego okresu pochodzi zabytkowy dworzec kolejowy, znajdujący się w centrum miasta.

Obiekty sakralne

Na terenie obwodu znajduje się przeszło 1 tys. obiektów sakralnych, z czego niemal 300 zostało zaklasyfikowanych jako zabytkowe³². Najlepiej zachowane są cerkwie prawosławne, w tym pounickie. Natomiast niewiele śladów zostało po przedstawicielach wyznania mojżeszowego. W XX w. zniszczono niemal wszystkie synagogi i cmentarze żydowskie, a także wiele kościołów katolickich.

---

³²Gerycz, W., 2010, *Problemy i tendencje ochrony zabytków sakralnych na Ukrainie*, Ochrona Zabytków, nr 1-4, Narodowy Instytut Dziedzictwa w Polsce, s. 7-15.

- *Kościół rzymskokatolicki*

Zdjęcie 31 Kościół w Lubomlu

Źródło: www.kresy.pl

Zdjęcie 33 Kościół w Kowlu

Źródło: rkc.kh.ua

Zdjęcie 32 Katedra w Łucku

Źródło: www.kresy.pl

Najstarszym zachowanym kościołem w regionie jest świątynia w Lubomlu, która powstała w 1412 r. z inicjatywy i środków finansowych Władysława Jagiełły. W trakcie kilkukrotnej przebudowy, poza elementami gotyckimi, zyskała również architektoniczne fragmenty renesansowe i barokowe. Z XV w. pochodzi także kościółek w Ołyce. Jeszcze starszym obiektem sakralnym był klasztor dominikanów w Łucku, założony przez tego samego fundatora, ale do współczesnych czasów przetrwał tylko budynek z XVIII w. W mieście zachowały się ponadto cztery inne zespoły klasztorne: XVII-wieczny klasztor jezuitów, XVIII-wieczny klasztor trynitarzy i bernardynów oraz XIX-wieczny klasztor szarytek. Pozostałości po zakonie jezuitów znajdują się we Włodzimierzu Wołyńskim (budynek z XVII lub XVIII w.), po zgromadzeniu kapucynów w Lubieszowie (XVIII w.), karmelitów w Kisielinie (XVIII w.) oraz dominikanów w Czartorysku (XVII w.), który od końca XX w. służy jako monaster prawosławny.

Najwięcej istniejących do dzisiejszego dnia kościołów reprezentuje styl barokowy. Wczesną postać tego stylu przedstawiają m.in. katedra w Łucku, kolegiata w Ołyce oraz świątynia pobernardyńska w Janówce i poaugustiańska w miejscowości Zaturce. Wszystkie te budowle powstały w XVII w. Z tego okresu pochodzi również kaplica św. Tekli w Beresteczku i kościół poddominikański w Kamieniu Koszyrskim (został mocno przebudowany w XX w.). Piękne barokowe świątynie z kolejnego stulecia znajdują się w Czartorysku, Włodzimierzu Wołyńskim (kościół farny i pojezuicki) oraz Radziechowie koło Lubomla. Dużą wartość historyczną posiada także drewniany kościół w Kowlu, przeniesiony tu z okolicznej wsi Wiszenki i zrekonstruowany w XX w. Należy zaznaczyć, że wiele obiektów sakralnych nie pełni obecnie dawnej roli, lecz zamieniono je w cerkwie lub budynki administracji czy użyteczności publicznej.

Zdjęcie 34 Cerkiew p.w. Opieki Matki Bożej w Łucku

Źródło: visitlutsk.com

- *Prawosławie i kościół unicki*

W niemal każdej wsi obwodu wołyńskiego spotkać można zabytkowe świątynie, z których znaczna część to obiekty drewniane. Jedną z najstarszych świątyń jest romańska murowana cerkiew we Włodzimierzu Wołyńskim, pochodząca najprawdopodobniej z przełomu XIII i XIV w. W Mielcach, Lubomlu i Zimnem znajdują się murowane cerkwie datowane na XV lub XVI w, a jednym z najstarszych drewnianych obiektów sakralnych jest XVI-wieczna świątynia w Huszynie.↔ W kolejnym stuleciu powstały cerkwie w: Łucku (zastąpiła XIII lub XIV-wieczną budowlę), Zhoranach, Zdomyszelu, Łudzinie, Czetwertni, Ochłopowie, Karasinie oraz sobór prawosławny w Kowlu. Najwięcej obiektów sakralnych pochodzi z XVIII w. Typowe dla regionu są drewniane świątynie, które można spotkać m.in. w miejscowościach: Ostrowie, Krymo, Zabłocie, Tur, Ratno, Wielka Hłusza, Ossa, Turopin, Drozdnie,

Stary Poryck, Kołonna, Buszkowicze, Serniczki, Boroczyce i Kutrow. Nieliczne murowane cerkwie z tego okresu są zlokalizowane w następujących wsiach: Dorotyszczce, Milatyn koło Porycka, Nowosiółki koło Włodzimierza Wołyńskiego, Okorsk Wielki i Worotniów. Wiele budowli sakralnych, jak chociażby te w Poddębce, Nowym Zaharowie, Niskieniczach, Białymstoku i Sztuniu reprezentowało styl barokowy, a świątynie w Maciejowie oraz Hołobach łączyły barok odpowiednio: z renesansem i stylem klasycystycznym.

Ponadto w Mielcach istnieje jedyny zachowany na Polesiu Wołyńskim monaster, który założono tu w pierwszej połowie XVI w. W skład klasztoru p.w. św. Mikołaja wchodzi wspomniana wcześniej XVI-wieczna cerkiew pod tym samym wezwaniem, barokowy pałac przełożonego zgromadzenia, XVIII-wieczne budynki klasztorne oraz tzw. cerkiew ciepła (Przemienienia Pańskiego) z XIX w. Z tego samego wieku pochodził monaster w Nowym Zaharowie, który popadł w ruinę podczas II wojny światowej. Natomiast jeszcze starszym obiektem sakralnym jest monaster w Zimnem, jeden z najstarszych na Ukrainie, ponieważ za początek jego istnienia uznano 1001 r. Kilkanaście budynków należących do

Zdjęcie 35 Monaster w Mielcach

Źródło: www.pravoslavie.ua

Świętogórskiego klasztoru p.w. Zaśnięcia NMP zostało skrytych za murami obronnymi z XV/XVI w. Najcenniejszym obiektem zespołu jest sobór Uspiński, czyli cerkiew p.w. Zaśnięcia NMP z 1495 r. z cudowną ikoną Matki Bożej Zimneńskiej, która może pochodzić nawet z X w. Najgorzej zachowany jest natomiast XIII-wieczny monaster w Żydyczynie, który został częściowo

odrestaurowany pod koniec drugiego tysiąclecia. W jego obrębie znajduje się barokowa cerkiew i pałac biskupów, a także XVIII-wieczny budynek seminarium i XIX-wieczny budynek klasztoru.

Zdjęcie 36 Monaster w Zimnem

Źródło: zymne.org

- *Judaizm*

Na obszarze obwodu wołyńskiego nie zachowały się niemal żadne pozostałości po zasiedlających te tereny wyznawcach judaizmu. W Lubomlu powstała jedna z pierwszych (XIV w.) gmin żydowskich na Polesiu. Natomiast synagogi zachowały się jedynie w Łucku i Beresteczku. Pierwsza z nich pochodzi z XVII w., a druga z XVIII w. Świątynia w Łucku była zaledwie jedną z ok. 50 bożnic i żydowskich domów modlitwy. Stanowi ciekawą budowlę ze względu na swój obronny charakter. Przedstawiciele judaizmu zamieszkiwali wiele miejscowości – stanowili oni większość wśród lokalnej społeczności m.in. w Łokaczach i w dawnym miasteczku Niesuchojeże, w skład którego wchodziły obecne wsie: Zarzecze, Łapnie, Wola i Tojkut. Do dzisiejszych czasów nie zachowała się wieś żydowska Zofiówka, znana też jako Trochenbrod. Wieś tę oraz jej mieszkańców, zamordowanych podczas II wojny światowej, upamiętniają dwa pomniki, a także powieść „Wszystko jest iluminacją” Jonathana Safrana Foera oraz film nakręcony na jej podstawie.

Zdjęcie 37 Synagoga w Łucku

Źródło: www.sztetl.org.pl

Obiekty świeckie

- *Rezydencje szlacheckie*

Ukraińską część Polesia zamieszkiwało wiele szlacheckich rodów, ale w większości przypadków ich rezydencje nie zachowały się do współczesnych czasów. Wyjątek stanowi zespół pałacowy w Zaturcach z XIX w. W niektórych miejscowościach istnieją pozostałości dawnych założeń pałacowych i dworskich. W Lubomlu widnieją ślady po XVIII-wiecznej rezydencji Branieckich. Z kolei w Lubieszowie mieli siedzibę Wiśniowieccy i Czarnecy, a w Maciejowie – Miączyńscy. Zespoły dworskie lub pałacowe można spotkać w Uściługu, Hołobach, Koniuchach, Osroźcu oraz Beresteczku, gdzie istnieje XIX-wieczny pałacyk i kilka starych dworków. Dodatkowo na terenie wsi Gródek znajdował się niegdyś majątek ziemski, należący do Józefa Ignacego Kraszewskiego.

Zdjęcie 38 Pałac we wsi Zaturce

Źródło: www.ptm.lublin.pl

- *Zamki i grodziska*

Zdjęcie 39 Zamek Radziwiłłów w Ołyce

Źródło: visitlutsk.com

Mieszkańcy Polesia i okolicznych terenów od czasów wczesnego średniowiecza musieli zmagać się z konfliktami zbrojnymi. Chronili się w grodach, których pozostałości przetrwały m.in. w Czartorysku, Zimnem, Nieświczu, Kaczynie i Włodzimierzu Wołyńskim. W Kaczynie istnieją ślady po XVI-wiecznym zamku, a we Włodzimierzu zachowały się wały obronne po nietypowej drewnianej budowli warownej, która przetrwała aż do XVIII w., Najlepiej utrzymane zamki znajdują się w Łucku i Ołyce. Pierwszy z nich jest największym obiektem tego typu na Wołyniu i jednym z nielicznych reprezentujących styl gotycki, którego początki datuje się XIV w. Na jego terenie znajdują się 3 baszty: Bramna lub Wjazdowa, nazywana też Wieżą Lubarta od imienia księcia, który zapoczątkował budowę, oraz Styrowa i Władycza. Z kolei zamek w Ołyce jest jedynym na Wołyniu, który przetrwał w całości do obecnych czasów, łącznie z fortyfikacjami. Powstał w drugiej połowie XVI w. na zlecenie Mikołaja Radziwiłła i później był kilkakrotnie rozbudowywany. Centralnym punktem zamku, przy którym mieszczą się wszystkie zabudowania, jest kwadratowy dziedziniec o 4-krotnie większej powierzchni niż dziedziniec na Wawelu.

Zdjęcie 42 Nalepka browaru Czackich

Źródło: www.okno123.republika.pl/poryck3.html

Zdjęcie 40 Baszta Bramna zamku w Łucku

Źródło: visitlutsk.com

- *Inne obiekty*

We wsiach obwodu wołyńskiego zachowała się tradycyjna drewniana zabudowa, charakterystyczna dla krajobrazu Polesia. Stare chaty można spotkać m.in. w Pulmie i innych miejscowościach leżących na terenie Szackiego Parku Narodowego, a także we wsiach Wólka Szczytyńska, Wietły i Horki. Śladami uprzemysłowienia tego obszaru są: XVIII-wieczny dworzec kolejowy w Kowlu i XIX-wieczny w Maniewiczach, dawna stacja pocztowa z tego samego okresu w Kopaczówce, a także browar Czackich w Porycku (obecnie Pawliwka).

Rysunek 13 Najciekawsze zasoby kulturowe ukraińskiej części Polesia

Źródło: opracowanie własne

1.2.4. ZASOBY KULTURALNE

Głównym ośrodkiem kulturalnym regionu jest Łuck, goszczący najwięcej wydarzeń kulturalnych regionu. Natomiast miejscem, w którym właściwie zatrzymał się czas, jest wieś **Swałowicze**, której mieszkańcy kultywują tradycje Poleszuków. Poza drewnianą zabudową wiejską można się tu zetknąć z tradycyjnymi rzemiosłami: tkactwem, hafciarstwem, wikliniarstwem itp.

Zdjęcie 43 Hafty w Swałowiczach

Źródło: www.pripyat-stohid.com.ua

Zdjęcie 44 Wypłatany płot w Swałowiczach

Źródło: www.pripyat-stohid.com.ua

Innym miejscem wartym odwiedzenia jest Muzeum Rolnictwa na Wołyniu, zlokalizowane we wsi **Rokyni**. Od 1979 r. turyści mogą podziwiać tutaj dawną wiejską zabudowę oraz przedmioty związane z uprawą roli oraz hodowlą zwierząt. Mogą także spróbować samodzielnie orać pługiem, haftować czy zagniatą ciasto. Dzień pełen wrażeń można zakończyć, odpoczywając na pachnącym sianie.

- *Imprezy folklorystyczne*

Miłośnicy tradycji lokalnych mają do wyboru wiele imprez o charakterze folklorystycznym. Większość z nich odbywa się w Łucku. Zaznajomienie z kulturą Polesia umożliwia festiwal „Poleskie lato z folklorem”, określany mianem międzynarodowego święta pieśni i tańca. Inną okazję do poznania dziedzictwa kulturowego Ukrainy stwarza Międzynarodowy festiwal folkloru ukraińskiego „Berehynia”, organizowany co trzy lata.

Z kolei smakośże regionalnych wyrobów nie mogą ominąć festiwalu „Z miłością do... słoniny”, odbywającego się co roku w październiku. Inne wydarzenie promujące lokalne produkty i rzemiosło to Festiwal kowalstwa i florystyki „Solomiana ptaha”, podczas którego, poza podziwianiem artystów przy pracy, można też spróbować swoich sił w kuciu podkowy oraz tworzeniu rzeźb ze słomy.

Zdjęcie 45 Festiwal Berehynia

Zdjęcie 46 Ukraińska słonina

Źródło: visitluts.com

- *Wydarzenia kultury wysokiej, niszowej i masowej*

Do najważniejszych imprez muzycznych regionu należy Festiwal im. Igora Strawińskiego „Strawiński i Ukraina”, popularyzujący muzykę klasyczną. Od 2005 r. wydarzenie organizowane jest w Łucku i Uściługu, gdzie przez pewien czas mieszkał wybitny rosyjski kompozytor. Inną atrakcją dla melomanów stanowi międzynarodowy festiwal „Art Jazz Cooperation”, łączący nie tylko różne gatunki jazzu, lecz także miasta: Łuck i Równe. Z kolei turyści poruszający się po stolicy obwodu wołyńskiego we wrześniu mogą trafić na pokazy w ramach festiwalu „Teatr poza teatrem”.

Zdjęcie 47 Art. Jazz Cooperation

Źródło: visitlutsk.com

Wydarzeniami z pogranicza folkloru i różnych gatunków muzycznych są: międzynarodowy jazz-folk festiwal „Dialogi muzyczne” oraz festiwal muzyki alternatywnej i sztuki współczesnej „Bandersztat”. Drugi z wymienionych przede wszystkim promuje tradycje i historię Wołynia oraz całej Ukrainy. Natomiast kultura średniowieczna jest kultywowana podczas imprez na Zamku Lubarta m.in.: festiwalu „Miecz Łuckiego zamku” i art-show „Noc w Łuckim zamku”.

Zdjęcie 48 Art-show „Noc w Łuckim zamku”
Źródło: visitlutsk.com

Rysunek 14 Miejsca organizacji najciekawszych wydarzeń kulturalnych na ukraińskim Polesiu

Źródło: opracowanie własne

1.2.5. SZLAKI TURYSTYCZNE

Obszarami najbardziej zachęcającymi do pieszych wędrówek oraz przejazdów rowerowych są tereny Szackiego Parku Narodowego oraz Parku Narodowego „Prypeć- Stochód”. W pierwszym z nich wytyczono m.in. 2 trasy ekologiczno-poznawcze: „Leśna Pieśń” i „Świtazianka”. Ścieżka „Leśna Pieśń” ma długość 5,6 km i wiedzie turystów głównie wśród lasów sosnowych. Z kolei „Świtazianka” została poprowadzona w pobliżu Jeziora Świtaż i liczy 5,2 km długości. W drugim

Zdjęcie 49 Wędrówka po Parku Narodowym „Prypeć-Stochód”

parku narodowym istnieją 3 takie trasy: „Stary Park nad Stochodem”, „Prowadzi nad Stochód” i etnograficzno-ekologiczne „Zapomniane ścieżki Polesia”. Pierwsze dwie wymienione ścieżki mają po 1 km długości, ostatnia – 2 km. Natomiast rowerzyści pragnący aktywnie zwiedzić Pojezierze Szackie mogą skorzystać ze szlaku wiodącego przez miejscowości Kamianka i Piszczka oraz nad jeziorami Świtaż i Lucimer.

Zdjęcie 50 Kajaki na Prypeci

Źródło: www.kaylon.pl

1.3. Polesie na analizowanym obszarze w granicach Białorusi (obwód brzeski)

1.3.1. WSTĘP

Informacje ogólne

Obwód brzeski jest najbardziej wysuniętym na zachód regionem Białorusi. Wewnątrz kraju graniczy z obwodami: grodzieńskim, mińskim i homelskim, z kolei od zachodu z Polską, a od południa z Ukrainą. Zajmuje obszar 32,8 tys. km², co odpowiada ok. 16% całego terytorium Białorusi³³. Teren ten zamieszkuje blisko 1,4 mln osób, a na 1 km² przypada 42 mieszkańców³⁴. Stolicą i równocześnie największym miastem obwodu jest Brześć, leżący przy granicy z Polską i liczący ok. 300 tys. mieszkańców³⁵.

Dostępność komunikacyjna

Rysunek 15 Mapa połączeń lotniczych ze Lwowa

Źródło: openflight.org

Jedynym lotniskiem, z którego można korzystać na Białorusi jest port lotniczy w Mińsku. Stwarza ono wiele możliwości, ponieważ posiada połączenia z ok. 50 miastami Europy i Azji. Do najdalszych należą loty do Abu Dhabi w Zjednoczonych Emiratach Arabskich, do Kazachstanu

³³National Statistical Committee of The Republic of Belarus, 2014, *Tourism and Tourist Resources in The Republic Of Belarus. Statistical Book*, Mińsk.

³⁴Stan na dzień 1. stycznia 2014 r. National Statistical Committee of The Republic of Belarus, 2014, *Tourism and Tourist Resources in The Republic Of Belarus. Statistical Book*, Mińsk.

³⁵ <http://www.brest-belarus.org/bc/overview.i.html>

oraz Iranu. Port lotniczy posiada też gęstą siatkę połączeń z kluczowymi miastami w Europie (m.in. Londynem, Paryżem, Mediolanem, Amsterdamem, Frankfurt, Genewą i Moskwą). Bezpośrednio można się tu dostać z Warszawy i Kijowa. Przeciętna długość realizowanych tras wynosi ponad 1,4 tys. km, a w 2013 r. obsłużono prawie 2,2 mln pasażerów³⁶.

Istnieje również możliwość przyjazdu do stolicy obwodu – Brześcia - koleją i samochodem. Na pokonanie drogi z Mińska potrzeba między 3 a 4h podróżując pociągiem³⁷ oraz niespełna 4h jadąc samochodem. Podobną ilość czasu należy zarezerwować na odbycie podróży do Warszawy – ok. 4,5h koleją i 3h drogami publicznymi. Korzystając z tych dwóch środków transportu można się również dostać do Moskwy, ale w obu przypadkach podróż zajmuje kilkanaście godzin. Z kolei dojazd do Lublina i Łucka jest możliwy tylko samochodem (brak bezpośrednich połączeń kolejowych) i trwa odpowiednio: ok. 2,5 oraz 3h. Komunikację między obwodem brzeskim a Lubelszczyzną i obwodem wołyńskim ułatwia łącznie 10 przejść granicznych. Brześć leży niemal na samej granicy polsko-białoruskiej, więc podróż samochodem z centrum miasta do dwóch pobliskich przejść zabiera mniej niż 20 minut. Natomiast na dotarcie do granicy z Ukrainą trzeba przeznaczyć minimum godzinę, a do większości punktów można dotrzeć w niespełna 2h.

Tabela 11 Odległość i czas przejazdu samochodem z Brześcia do drogowych przejść granicznych z Polską i Ukrainą

Kraj	Przejście graniczne	Odległość	Czas przejazdu
Polska	Terespol-Brześć	11,3 km	0 h 19
	Kukuryki-Kozłowiczy	13,0 km	0 h 19
	Sławatycze-Domaczewo	51,4 km	0 h 52
Ukraina	Pulemec	73,3 km	1 h 06
	Chrypśk	64,6 km	1 h 13
	Piszcz	122 km	1 h 31
	Huta Ratnieńska	118 km	1 h 45
	Domanowe-Makrany	61,7 km	1 h 29
	Samary-Dzvin	89,7 km	1 h 09
	Dolsk-Machro	165 km	2 h 43

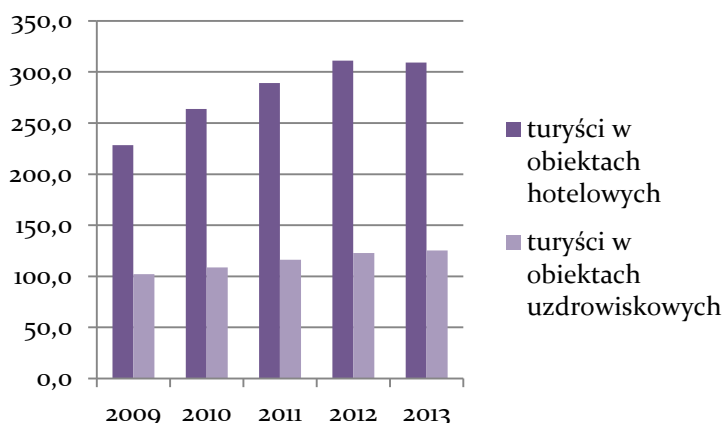
Źródło: opracowanie własne na podstawie maps.google.com

³⁶ <http://airport.by/en/about/operating-rates>

³⁷ <http://rasp.rw.by/>

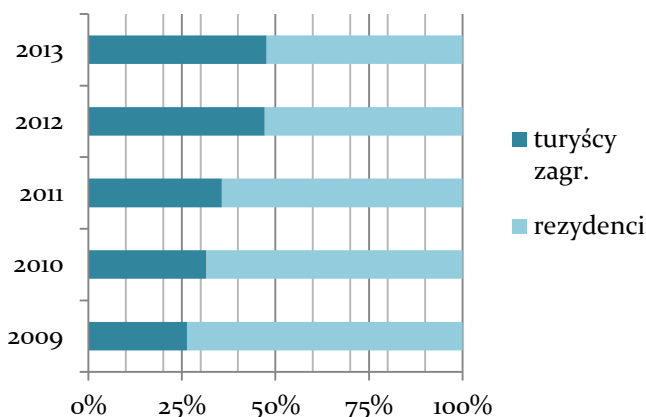
Turystyka

W 2013 r. w obwodzie brzeskim odnotowano prawie 29 tys. zorganizowanych wizyt (przez biura podróży) w ramach turystyki przyjazdowej. Z kolei z lokalnych obiektów hotelowych skorzystało ponad 309 tys. podróżnych. W stosunku do 2009 r. liczba ta wzrosła o 35%, a najwyższą frekwencję osiągnięto w 2012 r. (ponad 311 tys. turystów). Ponadto wielu gości przyjmowały również sanatoria oraz inne obiekty uzdrowiskowe. W latach 2009-2013 stanowili oni ok. 30% wszystkich turystów odwiedzających region.

Wykres 11 Korzystający z obiektów hotelowych i uzdrowiskowych w latach 2009-2013 [w tys.]

Źródło: opracowanie własne na podstawie National Statistical Committee of The Republic of Belarus, 2014, *Tourism and Tourist Resources in The Republic Of Belarus. Statistical Book*, Mińsk.

Wykres 12 Turyści krajowi i zagraniczni w obiektach hotelowych

Źródło: opracowanie własne na podstawie National Statistical Committee of The Republic of Belarus, 2014, *Tourism and Tourist Resources...*

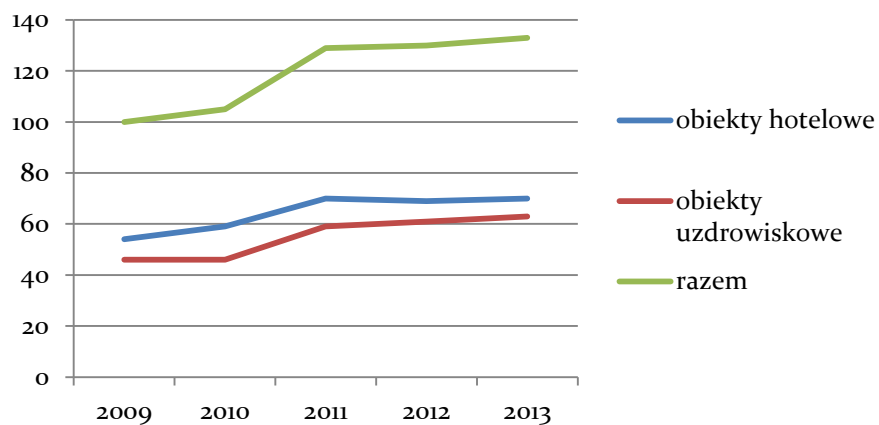
2009 r. Wśród nich funkcjonowało 70 obiektów hotelowych, w tym 65 hoteli i kompleksów hotelowych. Tylko 6 hoteli podlegało kategoryzacji i na terenie obwodu brzeskiego działał jeden podmiot o 4*, trzy z 3* i dwa z 2*. Z kolei zarówno obiekty hotelowe, jak i uzdrowiskowe oferowały łącznie ponad 11 tys. miejsc noclegowych.

Wśród osób nocujących w hotelach i podobnych obiektach ponad połowę stanowili obywatele Białorusi. W ostatnich latach nastąpił wzrost udziału turystów zagranicznych w ogólnej liczbie podróżujących. W 2009 r. stanowili oni ok. 26%, a w 2013 r. już blisko 48% nocujących.

Obwód brzeski jest dość licznie odwiedzany przez Polaków. W 2012 r. granicę w Terespolu (przejście drogowe i kolejowe), Kukurykach i Sławatyczach przekroczyło blisko 267 tys. obywateli kraju nad Wisłą, kierując się na Białoruś³⁸.

W regionie istnieje zbliżona liczba obiektów hotelowych oraz uzdrowiskowych, dostosowanych do przyjmowania turystów. Łącznie do dyspozycji gości był 133 podmioty w 2013 r., a ich liczba wzrosła o 1/3 w stosunku do

³⁸GUS, Turystyka w 2012 r., Warszawa 2013

Wykres 13 Rozwój bazy noclegowej obwodu brzeskiego w latach 2009-2013

Źródło: opracowanie własne na podstawie National Statistical Committee of The Republic of Belarus, 2014, *Tourism and Tourist Resources in The Republic Of Belarus. Statistical Book*, Mińsk.

1.3.2. ZASOBY PRZYRODNICZE

Białoruskie Polesie do dziś uchodzi za mityczną krainę. Kojarzy się z rozległymi bagnami, majestatycznymi rzekami - z Prypecią i Piną na czele oraz... zamieszkującymi ją Poleszucami. Polesie po stronie białoruskiej rozciąga się od Brześcia, wzdłuż ukraińskiej granicy, aż do Turowa. Niniejsze opracowanie obejmuje jego zachodni fragment - rejony brzeski, żabiniecki, małorycki oraz kobryński.

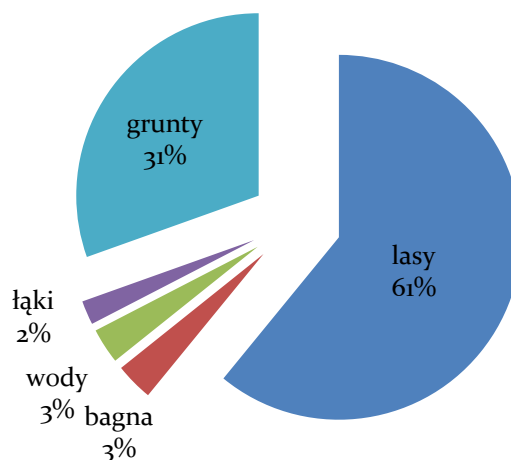
Na opisywanym terenie znajduje się **Rezerwat Przyrody Polesie Nadbużańskie**. Położony jest w południowo-zachodniej części obwodu brzeskiego, przy granicy z Polską i Ukrainą. Został powołany w maju 2003 roku, zaś już w 2004 roku otrzymał status rezerwatu znajdującego się pod auspicjami UNESCO³⁹ w ramach programu Człowiek i Biosfera (Man and Biosphere - MAB). Dziś jest jednym z trzech tego typu obszarów na terenie Białorusi - obok figurującej na Liście Światowego Dziedzictwa Kulturowego i Przyrodniczego Puszczy Białowieskiej oraz Rezerwatu Berezynskiego. Białoruski rezerwat Polesie Nadbużańskie wraz z Poleskim Parkiem Narodowym po stronie polskiej oraz Szackim Przyrodniczym Parkiem Narodowym po stronie ukraińskiej tworzą trzon **Transgranicznego Rezerwatu Biosfery „Polesie Zachodnie”**.

Rezerwat powstał w wyniku rozszerzenia utworzonego w 2003 roku parku krajobrazowego

Zdjęcie 51 Polesie Nadbużańskie

Źródło: <http://brpp.by>

Wykres 14 Rodzaj obszarów na terenie Rezerwat Przyrody Polesie Nadbużańskie

Źródło: www.rezervat.domachevo.com/rezervat.htm

Polesie Nadbużańskie. Początkowo chroniony był obszar o powierzchni 7950 hektarów. Wraz z powołaniem rezerwatu granice zostały rozszerzone do 48 024 ha, by chronić tereny położone nad Bugiem. Wyróżnić można tu kilka cennych grup ekosystemów - z rzekami, starymi kanałami melioracyjnymi i jeziorami (grupy systemów wodnych) a także kompleksy leśne m.in. z lasami dębowymi, olchowymi, brzozowymi, sosnowymi oraz kompleksy bagien i piaszczyste wydmy.

³⁹ za: <http://brpp.by>

Poza obszarem będącym tematem opracowania znajduje się **Park Narodowy Białowieska Puszcza**. Należy o nim przynajmniej krótko wspomnieć, gdyż jest to jedyny obszar przyrodniczy na Białorusi znajdujący się na Liście UNESCO⁴⁰ (jest to transgraniczny, polsko-białoruski wpis). Magnesem przyciągającym turystów do parku jest jej symbol - żubr, którego restytucję rozpoczęto w latach międzywojennych. Zresztą żubr nie jest tylko symbolem puszczy – umieszczony został również w herbie obwodu brzeskiego; na granicy obwodów mińskiego i

Zdjęcie 52 Białowieskie żubry

Źródło: <http://belarus.by>

brzeskiego stoi nawet jego gigantyczny pomnik. Bardzo dobrą bazą wypadową do zwiedzania Puszczy Białowieskiej jest opisywany w dalszej części rozdziału, w punkcie dotyczącym zasobów kulturowych, Brześć.

Spośród znajdujących się w obwodzie brzeskim dziesięciu rezerwatów o znaczeniu republikańskim⁴¹ na opisywanym obszarze znajduje się pięć.

W rejonie drohiczyńskim położony jest rezerwat Zwaniec. Odnaleźć można tu zapisane w Czerwonej Księdze Republiki Białoruś takie gatunki zwierząt - jak np. borsuk. Występują tu także żuraw czy sowa błotna chronione konwencjami międzynarodowymi. Również w rejonie Drohiczyna znajduje się rezerwat Radostowski, powołany w celu ochrony roślin leczniczych - m.in. mącznicy lekarskiej, kozłka lekarskiego i olszy czarnej.

Na pograniczu rejonów drohiczyńskiego, iwanowskiego, berezowskiego oraz iwacewickiego znajduje się rezerwat Sporowski. Chronić ma tzw. Sporowskie błoto, będące jednym z największych nizinnych bagien w Europie. W rejonie małoryckim z kolei położony jest rezerwat Łukowo. Ostatnim z rezerwatów są Sielachy w rejonie brzeskim, gdzie występuje paproć długosz królewski.

---

⁴⁰ <http://whc.unesco.org/en/statesparties/by>

⁴¹ <http://brestobl.com/turizm/les.html>

Tabela 12 Najważniejsze rezerваты przyrody

Lp.	Nazwa	Rejon	Powierzchnia
1	Zwaniec	Drohiczyn	10 480 ha
2	Radostowski	Drohiczyn	10 000 ha
3	Sporowski	Drohiczyn, Bereza, Iwanowo, Iwacewicze	11 288 ha
4	Łukowo	Małoryta	1523 ha
5	Sielachy	Brześć	280 ha

Źródło: brestobl.com/turizm/les.html

Na omawianym terenie znajduje się również kilka rezerwatów o znaczeniu obwodowym i lokalnym. Są to rezerваты Skoki, Barbastella⁴², Brzeski, Bużański (w rejonie brzeskim) oraz Husak (w rejonie małoryckim).

Wymienić należy też kilka głównych rzek, wokół których można rozwijać aktywną turystykę. Są to Leśna w rejonie brzeskim, przepływający przez okolice Brześcia oraz Żabinki Muchawiec, a także wyznaczający zachodnią granicę Białorusi Bug. Rzeki Muchawiec i Pinę (dalej Prypeć) łączy kanał Dniepro-Bużski.

---

⁴² Rezerwat założony na terenie jednego z fortów Twierdzy Brzeskiej, jest miejscem zimowania nietoperzy.

Rysunek 16 Zasoby przyrodnicze białoruskiej części Polesia

Źródło: opracowanie własne

6. Polesie Nadbużańskie
7. Rezerwat Sielachy
8. Rezerwat Łukowo
9. Rezerwat Zwaniec
10. Rezerwat Radostowski
11. Rezerwat Sporowski

1.3.3. ZASOBY KULTUROWE

Obwód brzeski może pochwalić się dwoma obiektami włączonymi na Listę Światowego Dziedzictwa Kulturowego i Przyrodniczego UNESCO. Obok wspomnianej już Puszczy Białowieskiej są to trzy - z pięciu na obszarze Białorusi - punkty na Południku Struvego⁴³. Punkty Osownica, Laskowicze oraz Czakuck znajdują się na terenie rejonu iwanowskiego, sąsiadującego bezpośrednio z omawianym rejonem drohiczyńskim. Jest to pamiątka po prowadzonych w XIX wieku przez Friedricha Geорга Wilhelma von Struvego badaniach kształtu i rozmiarów kuli ziemskiej. Kolejne zabytki z obwodu brzeskiego aspirują do tego, by znaleźć się na liście UNESCO. Na tzw. liście informacyjnej Białorusi (Tentative List⁴⁴) znajdują się Twierdza Brzeska, drewniane cerkwie poleskie oraz Wieża w Kamieńcu. Ostatni obiekt położony jest poza analizowanym obszarem, natomiast łatwo można do niego dotrzeć z Brześcia.

Największym skupiskiem zabytków⁴⁵ w obwodzie brzeskim jest Brześć - miasto, które w 2019 roku obchodzić będzie swoje 1000-lecie (po raz pierwszy wspomniane zostało w roku 1019 w „Powieści minionych lat”). W centrum starego miasta ustawiono już przypominający o tej dacie pomnik. Interesujący jest kwartał z międzywojenną zabudową - m.in. z gmachami dawnego Urzędu Województwa Poleskiego i Banku Polskiego oraz kolonią urzędniczą. Zabytkiem klasy „zerowej” jest wspomniana XIX-wieczna Twierdza Brzeska, położona w zachodniej części miasta, tuż przy granicy z Polską.

Zdjęcie 53 Główne wejście do Twierdzy Brzeskiej

Źródło: www.brest-fortress.by

---

⁴³ <http://whc.unesco.org/en/list/1187>

⁴⁴ <http://whc.unesco.org/en/tentativelists/state=by>

⁴⁵ <http://icomos.by/belaruskiya-narmatynyya-akty/20-spis-pomnikau/48-brestskaya-voblasts>

Zdjęcie 54 Sobór Aleksandra Newskiego

Źródło: kobrin.brest-region.gov.by

ewangelicy.

Historyczny układ urbanistyczny zachował się również w centralnej części Kobrynia. Miasto to znane jest jako miejsce, gdzie w 1812 roku starły się armie napoleońska i carska. Kojarzone jest też z postacią Aleksandra Suworowa.

Obiekty sakralne

Podobnie jak po polskiej czy ukraińskiej stronie Polesia^{ae}, tak i na Białorusi znajdziemy obiekty świadczące o wielokulturowości regionu. Obok cerkwi prawosławnych wznoszą się tu kościoły katolickie i budynki dawnych synagog. Ich sylwetki znakomicie wpisują się w krajobrazy miast. Odrębną grupę świątyń stanowią drewniane cerkiewki użytkowane niegdyś przez unitów.

- Kościół rzymskokatolicki

Ufundowany przez Krzysztofa Radziwiłła „Sierotkę” kościół Świętej Trójcy w **Czerniawczach** jest najciekawszą świątynią katolicką na opisywanym obszarze. Jest to masywna, jednonawowa budowla, datowana na lata 1583-85. W jej bryle widoczne są wyraźnie wpływy renesansu.

Interesujący jest też XVII-wieczny kościół we wsi **Wistycze**, dziś użytkowany przez prawosławnych. Świątynią katolicką, była pierwotnie też cerkiew w **Buchowiczach**. Kościoły niemal zupełnie zniknęły z

Zdjęcie 55 Kościół Świętej Trójcy w Czerniawczach

Źródło: <http://radzima.org>

Zdjęcie 56 Cerkiew Siemionowska w Brześciu

Źródło: <http://brest.by>

Duże walory turystyczne posiada także część miasta założona od podstaw po tym, gdy zapadła decyzja, że na terenie starszego historycznego centrum powstanie twierdza. Do dziś zachowała się tu zwarta tkanka miejska z kamienicami pochodzącymi z przełomu XIX i XX wieku, modernistyczną zabudową stworzoną w międzywojennej Polsce, gdy Brześć był siedzibą województwa. Podziwiać można także liczne świątynie wielu wyznań, świadczące o wielokulturowej historii miasta. Obok siebie mieszkali tu katolicy, prawosławni, Żydzi i

krajobrazu **Brześcia**. Decyzja o budowie carskiej Twierdzy Brzeskiej na terenie pierwotnego centrum Brześcia sprawiła, że zburzone zostały kościoły zakonu jezuitów, dominikanów, bernardynów, brygidek czy bernadrynek. Z niektórych pozostały do dziś jedynie ruiny. Dlatego dziś za najcenniejszą świątynią katolików w mieście uchodzi względnie młody kościół p.w. Podwyższenia Krzyża Świętego. Wzniesiony został dopiero w połowie XIX wieku w stylu modnego

wówczas klasycyzmu. Z tego samego okresu pochodzi również kościół Wniebowzięcia NMP w **Kobryniu**. Niestety, władza sowiecka prowadząc swą walkę z Bogiem o ateistycznego obywatela Związku Radzieckiego usuwała ze świątyń właściwie wszystko, dlatego dziś mamy w nich do czynienia z nowymi elementami wyposażenia.

- **Prawosławie**

Obwód brzeski - obok mińskiego i mohylewskiego - uchodzi dziś za jedno z tych miejsc, gdzie zamieszkuje największy odsetek prawosławnych. Odbudowa życia religijnego rozpoczęła się po roku 1991, kiedy to Białoruś wyszła ze struktur ZSRR. Stare świątynie remontowano, zaczęto wznosić nowe. Najciekawszymi cerkwiemi **Brześcia** pozostają: sobór św. Mikołaja z początku XX wieku oraz starsza - datowana na lata 60. XIX wieku - cerkiew św. Szymona. Na terenie twierdzy znajduje się także cerkiew p.w. Mikołaja Cudotwórcy.

W rejonie brzeskim godnymi uwagi obiektami zabytkowymi są murowane cerkwie w Szczytnikach Małych, Szumakach, Szczebrynie. Cerkwie przypominają wyglądem kościoły, były bowiem fundowane jako świątynie unickie. Ciekawy jest fakt, że sobór p.w. Aleksandra Newskiego w Kobryniu powstał w miejscu mogiły żołnierzy rosyjskich, którzy zginęli podczas walk napoleońskich.

- **Drewniane cerkwie poleskie**

Odrębną grupę obiektów sakralnych stanowią drewniane cerkwie, charakterystyczne dla obszaru całego Polesia. Wznoszone były przez unitów - prawosławnych, który po Unii Brzeskiej zawartej w 1596 roku przyjęli zwierzchnictwo papieża. Początkowo były to niewielkie budowle, z nawą wznoszoną na planie prostokąta oraz częścią ołtarzową. Z czasem zaczęto je rozbudowywać, dodając kolejne elementy, np. wieże. Charakterystyczna jest kolorystyka - cerkwie malowane są na kolor niebieski.

Zdjęcie 57 Cerkiew Piatnicka w Zbirogach

Źródło: <http://radzima.org>

Najstarsze cerkwie datowane są już na wiek XVI. Na początku tego stulecia miała powstać cerkiew św. Nikity w **Zdzitowie** - niewielkiej wsi położonej w rejonie Żabinki, która pretenduje do listy UNESCO. Podobnie wygląda młodsza o wiek cerkiew Piatnicka w **Zbirogach** (rejon brzeski). Interesujące drewniane obiekty sakralne znajdziemy również m.in. w **Czerniawczycach**, **Czersku**, **Dubku**, **Lachowcach**, **Chocisławie**, **Doropiejewiczach**, **Orepiczach**, **Kobryniu** oraz **Siechnowiczach Wielkich**. Ciekawe wyglądają świątynie w **Bezdzieżu** oraz **Wołowelu** - formą nawiązują do barokowych kościołów. Zupełnie inny kształt mają późniejsze cerkwie, budowane w XIX i XX wieku. Choć nadal podstawowym używanym materiałem budowlanym było drewno, to formą nawiązują one już do świątyń murowanych, wznoszonych na terenach, które po rozbiorach zostały włączone do imperium rosyjskiego. Takie cerkwie można znaleźć w **Przyłukach** czy w **Domaczewie**. Zaskakującą formę przyjęła cerkiew w **Stepankach**, gdzie do starszej bryły na początku XX wieku dołożono ciężką wieżę.

- **Judaizm**

W przeciwieństwie do polskiej części Polesia, na części białoruskiej nie zachowało się zbyt wiele pamiątek po zamieszkałej tu społeczności żydowskiej. Budynki, które przed wojną pełniły funkcję synagog, znajdziemy jedynie w Brześciu i Kobryniu. Jednak ich stan pozostawia wiele do życzenia. Bożnica w **Kobryniu** w czasach radzieckich przekształcona została w zakład produkcyjny. Po jego likwidacji obiekt pozostaje w ruinie. Z kolei mury zbudowanej na planie sześcioboku synagogi w **Brześciu** po wojnie posłużyły jako konstrukcja kina „Białoruś”, również zbudowanego na podobnym rzucie. Trudno też polecić wizytę na kirkucie - macewy z brzeskiego kirkutu złożone są w jednym z fortów twierdzy.

Obiekty świeckie

- *Twierdza Brzeska*

Forty twierdzy, które możemy obejrzeć po stronie polskiej - w Lebedziwie, Łobaczowie, Żukach, Kobylanach oraz Koroszczyne - to namiastka tego, co możemy obejrzeć w Brześciu. Potężną fortecę zaczęto budować na przełomie lat 30. i 40 XIX wieku według projektu generałów Oppermanna i Maleckiego oraz pułkownika Feldmana. Kolejne etapy rozbudowy prowadzono w latach 80. XIX wieku oraz na początku wieku XX, kiedy to stworzono dodatkowe forty zewnętrzne. Główna część twierdzy - **cytadela** - znajduje się w miejscu, gdzie - w miejscu, gdzie Muchawiec łączy się z Bugiem. Otoczona jest trzema tzw. przedmościami - terespolskim, kobryńskim i wołyńskim, na które prowadziły bramy.

Zdjęcie 58 Twierdza. Brama Chełmska

Źródło: <http://brest.by>

Zachowały się dwie z nich - **Brama Terespolska** oraz **Brama Chełmska** - na których wciąż widać ślady ostrzałów. Do naszych czasów przetrwała również część **budynków koszarowych**, w których umieszczono **ekspozycję muzealną** poświęconą głównie obronie twierdzy w roku 1941 przez czerwonoarmistów, choć wspomniano na niej również o polskim epizodzie i obronie we wrześniu roku 1939. Czerwonoarmistom poświęcony jest też **zespół pomników** wzniesionych w latach 70. XX wieku, kiedy to twierdzę przekształcono w gigantyczny memoriał. Miłośnikom militariów udostępniany jest **fort V** w południowej części Brześcia - Arkadii.

- *Rezydencje szlacheckie*

Zdjęcie 59 Pałac Niemcewiczów w Skokach

Źródło: <http://radzima.org>

Ziemia Brzeska skrywa kilka interesujących rezydencji dworskich. W położonej tuż za rogatkami miasta wsi **Skoki** zachował się XVIII-wieczny dwór Niemcewiczów. Wspaniała barokowa rezydencja w ostatnich latach przeszła gruntowny remont, dzięki czemu przyciąga dziś turystów. W rejonie Żabinki z kolei znajdują się **Siechnowicze Małe**. Tu pod koniec XVIII wieku mieszkał Tadeusz Kościuszko, który odziedziczył majątek po swym ojcu, Ludwiku. Wprawdzie dwór nie zachował się do naszych czasów, ale o przywódcy powstania przypomina międzywojenne popiersie, które początkowo stało w Kobryniu. Na teren majątku prowadzi lipowa aleja.

Niewiele - niestety - zachowało się z **Hruszowej**. Turyści przyjeżdżają tu jednak, by obejrzeć dąb „Dewajtis” oraz jeden z budynków, w którym mieszkała Maria Rodziewiczówna. Pomiędzy Kobryniem a Drohiczyńskiem położony jest jeszcze jeden z interesujących majątków. To **Zakoziel**, gdzie obejrzeć można imponujące ruiny - neogotyckiej kaplicy grobowej Orzeszków.

- *Muzea*

Na terenie obwodu brzeskiego znajduje się w sumie 21 państwowych placówek muzealnych⁴⁶. Część z nich funkcjonuje na obszarze objętym niniejszym opracowaniem. Kilka placówek działa w **Twierdzy Brzeskiej**. Obok **Muzeum Obrony Twierdzy Brzeskiej** są to również **Brzeskie Muzeum Sztuki** oraz **Muzeum Archeologiczne „Bereście”**. W tym drugim prezentowane są eksponaty odkryte przez archeologów podczas prac na terenie najstarszej części Brześcia.

W centrum miasta z kolei znaleźć można **Brzeskie Obwodowe Muzeum Krajoznawcze** oraz **Muzeum Historii Brześcia** - to drugie ulokowało się w międzywojennej kolonii domów urzędniczych wzniesionej w stylu dworskim. Dwie inne ważne placówki to **Muzeum Kolejowe**, gdzie obejrzyć można składy jeżdzące niegdyś po Związku Radzieckim a także **Muzeum Ocalonych Dzieł Sztuki** prezentujące przedmioty zatrzymane podczas prób przemytu.

Zdjęcie 60 Muzeum Archeologiczne Bereście

Źródło: <http://www.brokm.vbreste.by>

Poza Brześciem najciekawszą placówką jest **Kobryńskie Muzeum Wojenno-Historyczne im. Suworowa**. W części poświęconej pułkownikowi - w tzw. Dworku Suworowa - prezentowane są pamiątki z nim związane. Z kolei w nowej części zaprezentowano historię Kobrynia w kontekście wojen na przestrzeni od XIII do XX wieku.

* Relikty socjalizmu

Za interesujący - szczególnie dla turysty z Unii Europejskiej - „zasób kulturowy” należy uznać również **relikty socjalizmu**, jakich na Białorusi nie brakuje. Wędrując przez poleskie wsie, natkniemy się na ozdobione czerwonymi gwiazdami **mogiły żołnierzy** walczących w czasie II wojny światowej oraz na **pomniki czerwonoarmistów**. Potężne monumenty znajdziemy również na terenie Twierdzy Brzeskiej.

Zdjęcie 61 Pomnik Lenina w Brześciu

Oczywiście w Brześciu znajdziemy pomnik Lenina, stojący na placu Lenina utworzonym w ciągu ulicy Lenina. Innym reliktem socjalizmu są nazwy ulic - prócz wspomnianej ulicy Lenina znajdziemy też ulicę Karola Marksa, Feliksa Dzierżyńskiego czy Sowiecką. Ciekawostką z czasów radzieckich jest również Muzeum Kosmonautyki założone we wsi Tomaszówka, poświęcone białoruskiemu astronautce Piotrowi Klimiukowi.

⁴⁶ <http://brest-region.museum.by>

Rysunek 17 Najciekawsze zasoby kulturowe białoruskiej części Polesia

Źródło: opracowanie własne

1.3.4. ZASOBY KULTURALNE

Ziemia Brzeska obfituje zarówno w wydarzenia związane z tzw. kulturą wysoką, folklorem, historią, jak również imprezy masowe, które corocznie przyciągają tłumy turystów.

W maju na **Brest BikeFestival**⁴⁷ zjeżdża po kilka tysięcy miłośnicy szalonych podróży na motocyklach nie tylko z Białorusi, ale i z państw sąsiednich. Każdego roku impreza gromadzi około 20 tys. widzów. Brzeskie **Dni Miasta** obchodzone są w lipcu. Wrzesień z kolei należy do teatrów - wówczas to odbywa się **festiwal „Biała Wieża”**. Podczas tej największej imprezy teatralnej na terenie Białorusi można zobaczyć właściwie wszelkie formy - od klasycznego dramatu, przez teatry lalkowe, spektakle taneczne po teatr eksperymentalny.

Twierdzą natomiast warto odwiedzić podczas majowego **Dnia Zwycięstwa**. Poczucie się można wówczas jak w minionej epoce, gdy zabytek wypełniają tłumy weteranów w mundurach obczepionych odznaczeniami. Innym interesującym wydarzeniem jest czerwcowa **rekonstrukcja obrony twierdzy**.

Zdjęcie 62 Uczestnik zawodów Sporowskie Sianokosy

Źródło: <http://brpp.by>

W sierpniu można wybrać się na „**Sporowskie Sianokosy**” organizowane na terenie rezerwatu Sporowskiego. Dobrą okazją do poznania tradycji ludowych jest udział w jarmarkach i festynach.

Tradycyjnie, na pożegnanie zimy, odbywa się **Maslenica**. W Brześciu palona jest kukła symbolizująca odchodzącą porę roku, tradycyjnie piecze się na tę okazję bliny. Z kolei latem Kobryń zaprasza na **Noc Kupały**, obchodzoną dwa tygodnie po naszej Nocy Świętojańskiej. Wciąż żywą tradycją jest **Radaunica**. To ruchome święto, obchodzone

dziewięć dni po Wielkanocy, jest wspomnieniem zmarłych. Całe rodziny po nabożeństwie w cerkwi udają się na cmentarze, gdzie spożywają posiłki na grobach swych bliskich. Zimą żywa jest **tradycja kołędowania** - włączona na Listę Niematerialnego Dziedzictwa UNESCO.

⁴⁷ <http://motobrest.com/>

Zdjęcie 63 Noc Kupały

Źródło: <http://www.belarus.by>

Rysunek 18 Miejsca organizacji najciekawszych wydarzeń kulturalnych na białoruskim Polesiu

Źródło: opracowanie własne

1.3.5. SZLAKI TURYSTYCZNE

Przez Rezerwat Polesie Nadbużańskie wiedzie Rowerowy Szlak Błękitnych Jezior Poleskich. Trasa rozpoczyna się i kończy w Małorycie, następnie biegnie przez miejscowość Bersetie i wzdłuż granicy z Polską aż do wsi Tomaszówka. Fragment szlaku został poprowadzony na ukraińskim Pojezierzu Szackim, by następnie zawrócić rowerzystów w stronę Białorusi. Ponadto po drodze można napawać się pięknymi widokami, przejeżdżając brzegiem jezior Białego i Oltuskie. Istnieje również możliwość wydłużenia trasy do Domaczewa.

Atrakcyjna turystycznie pod względem krajobrazowym i przyrodniczym jest rekreacyjna trasa po Rezerwacie „Polesie Nadbużańskie”. Podczas pokonywania 60 km tej trasy turyści mają okazję do podziwiania i zaznajomienia się z różnorodnymi ekosystemami, chronionymi na tym obszarze. Mogą spotkać po drodze ciekawe okazy flory i fauny (jakie?). Ponadto poza występowaniem walorów przyrodniczych, na terenie Rezerwatu zachowały się też zabytki historyczne

W Brześciu zaczyna się wiele tras turystycznych, łączących najciekawsze atrakcje kulturowe i przyrodnicze obwodu brzeskiego. Należą do nich m.in. następujące szlaki: „W drodze do Puszczy Białowieskiej”, „Pamięć Ziemi Białoruskiej”, „Do niezapomnianych miejsc historycznych Zachodniej Białorusi” czy trasa literacka. Osoby zainteresowane tradycjami mieszkańców Polesia powinny podążać trasą „Wzorów Poleskich”, prowadzącą przez miejsca związane z rzemiosłem ludowym, medycyną naturalną, zespołami folklorystycznymi i narodową kuchnią⁴⁸.

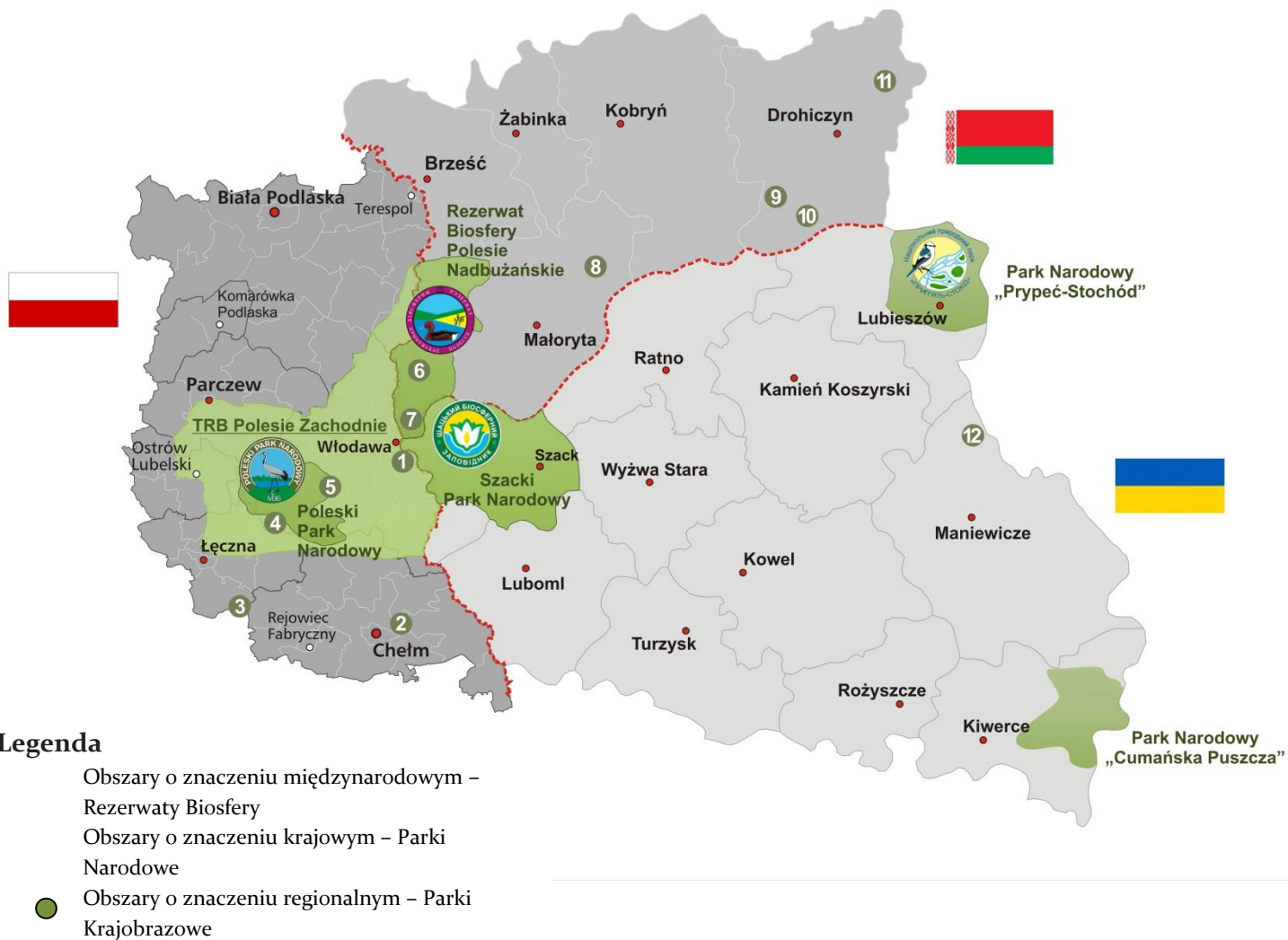
⁴⁸<http://brestobl.com/turizm/marsh.html>

2. Syntetyczna ocena atrakcyjności turystycznej Polesia jako obszaru transgranicznego

2.1. Zasoby przyrodnicze

Bogactwo przyrodnicze Polesia należy uznać za najważniejszy zasób tej krainy. Unikatowy krajobraz, na który składają się torfowiska, lasy, rzeki i jeziora, a także różnorodność flory i fauny sprawiły, że jest to miejsce wyjątkowe w skali Europy. Wiele gatunków roślin i zwierząt występuje tylko tutaj, a tak duża różnorodność ptactwa stanowi prawdziwą rzadkość. Znaczenie przyrody Polesia zostało zauważone, chociażby poprzez utworzenie Transgranicznego Rezerwatu Biosfery „Polesie Zachodnie”, chroniącego transgraniczne środowisko naturalne przed dewastacją.

W niniejszym opracowaniu zastosowano podział na zasoby o charakterze międzynarodowym, krajowym i regionalnym. Za kryterium przyjęto poziom ochrony przyrody. Do pierwszej grupy przypisano Transgraniczny Rezerwat Biosfery „Polesie Zachodnie”, a do krajowych zakwalifikowano Poleski Park Narodowy, Szacki Park Narodowy, Park Narodowy „Prypeć-Stochód”, Park Narodowy „Cumańska Puszcza” oraz Rezerwat Przyrody Polesie Nadbużańskie. W kategorii zasobów regionalnych znalazły się następujące parki krajobrazowe: Sobiborski PK(1), Chełmski PK (2), Nadwieprzański PK (3), PK Pojezierze Łęczyńskie (4), Poleski PK (5), oraz rezerwaty: Polesie Nadbużańskie (6) Sielachy (7), Łukowo (8), Zwaniec (9), Radostowski (10), Sporowski (11) i Zapowiednik Czeremski (12).

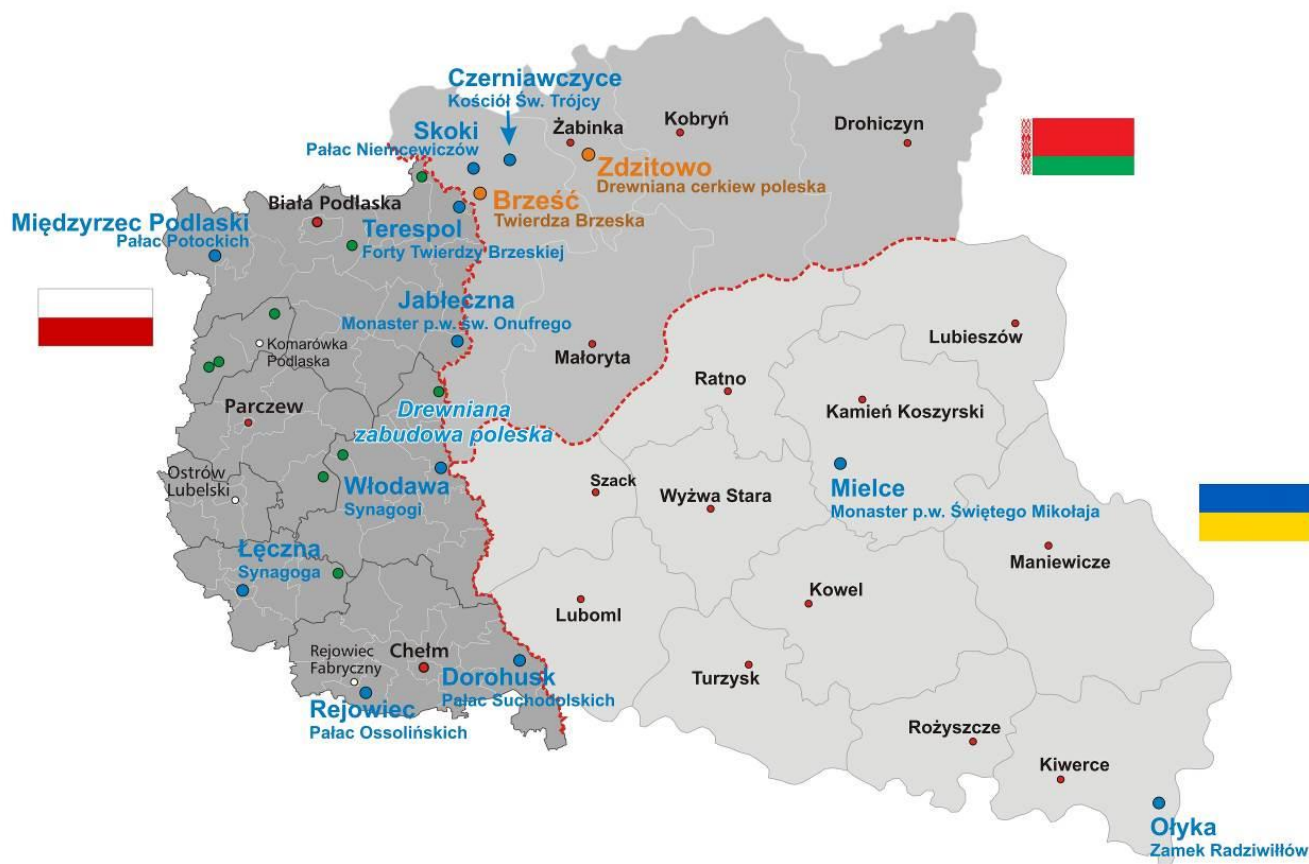
Rysunek 19 Najważniejsze zasoby przyrodnicze Polesia

Źródło: opracowanie własne

2.2. Zasoby kulturowe

Bardzo duży potencjał turystyczny tkwi także w wielokulturowym dziedzictwie Polesia. Po każdej stronie granicy istnieje wiele obiektów nawiązujących do kultury katolickiej i prawosławnej, a także pozostałości po społeczności żydowskiej i tatarskiej. Kluczową rolę powinno jednak odgrywać zachowanie budowli związanych z życiem mieszkańców Polesia, czyli Poleszuków. Dlatego drewnianą zabudowę poleską wskazano jako jeden z istotnych zasobów kulturowych, obecny w każdym z krajów partnerskich.

Podobnie, jak w przypadku zasobów przyrodniczych, tak również dla kulturowych zastosowano podział na obiekty o znaczeniu międzynarodowym, krajowym i regionalnym. Za międzynarodowe uznano Twierdzę Brzeską oraz drewniane cerkwie poleskie w Zdzitowie i okolicach, które pretendują do wpisania na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO. Miejsca w ramach grupy zasobów krajowym wyodrębniono na podstawie krajowych form ochrony zabytków (np. wpisu na listę Pomników Historii w Polsce). Kryterium to spełniło Stare Miasto w Łucku i Włodzimierzu Wołyńskim. Obiekty regionalne wyłoniono subiektywnie, kierując się stopniem ich unikatowości oraz poziomem zachowania. Do tej kategorii kwalifikowano: forty Twierdzy Brzeskiej w Terespolu i okolicach, dawne drewniane cerkwie w: Hannie, Holi, Świerszczewie, Ortelu Królewskim, Horostycie i Krzyczewie, monaster w Jabłecznej, Zimnem i Mielcach, zamki w Łucku i Ołyce, pałace w Skokach, Rejowcu i Dorohusku, a także synagogi we Włodawie, Łęcznej i Łucku.

Legenda

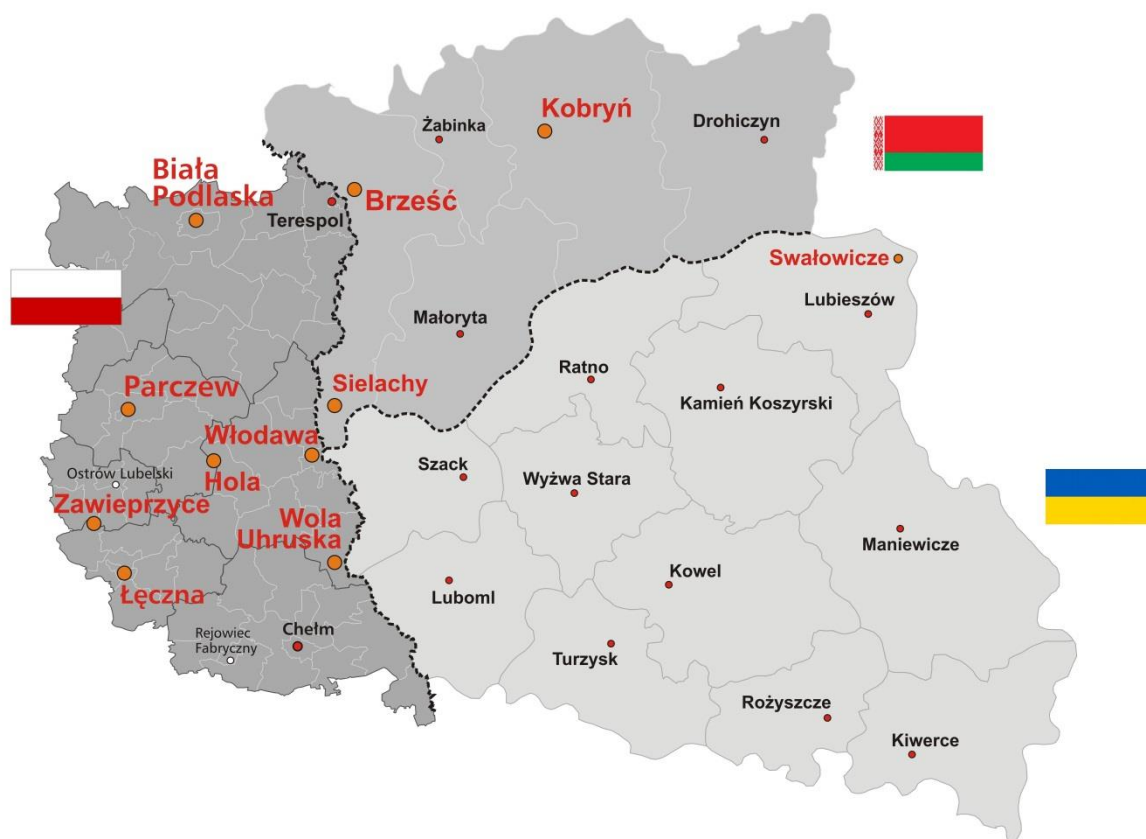
- Zabytki o znaczeniu międzynarodowym / krajowym
- Zabytki o znaczeniu regionalnym / krajowym
- Drewniane świątynie cerkwie i dawne cerkwie

Rysunek 20 Najważniejsze zasoby kulturowe Polesia

Źródło: opracowanie własne

2.3. Zasoby kulturalne

Na płaszczyźnie zasobów kulturalnych, rozumianych przede wszystkim jako różnego rodzaju wydarzenia o charakterze kulturalnym, niekwestionowanym liderem są Dni Konia Arabskiego w Janowie Podlaskim. Przyciągają co roku międzynarodowe audytorium i stanowią markę samą w sobie. W przypadku innych imprez organizowanych na obszarze Polesia trudne było zastosowanie podziału na eventy międzynarodowe, krajowe i regionalne, z uwagi na brak wystarczających danych na temat frekwencji, poziomu umiędzynarodowienia przedsięwzięć. Wybrano zatem wydarzenia, potencjalnie najbardziej interesujące dla turystów. Zaprezentowane zostały w podziale na folklorystyczne, związane z kulturą wysoką i niszową oraz na imprezy masowe. Natomiast poza imprezami wyodrębniono miejscowość Swałowicze jako swoisty skansen tradycji poleskiej.

Legenda

- Miejsca Organizacji imprez o potencjale generowania ruchu turystycznego

Rysunek 21 Miejsca Organizacji imprez i istotne dla prezentacji folkloru na Polesiu

Tabela 13 Wydarzenia kulturalne na Polesiu

Kategoria	Lp.	Nazwa wydarzenia
Folklor	1	Jarmark Holeński (Hola)
	2	Jarmark Jagielloński (Parczew)
	3	Festiwal Trzech Kultur (Włodawa)
	4	Międzynarodowy Plener Rzeźbiarski Twórców Ludowych (Jabłoń)
	5	Międzynarodowy Plener Rzeźbiarski (Wola Uhruska)
	6	Ogólnopolski Zlot Kapel Podwórkowych (Parczew)
	7	Ogólnopolski Zlot Kapel Ulicznych i Podwórkowych (Łęczna)
	8	Historyczna Majówka (Zawiepryce)
	9	Sporowskie Sianokosy (Rezerwat Sporowski)
	10	Noc Kupały (Kobryń)
	11	Międzynarodowy festiwal folkloru ukraińskiego „Berehynia” (Łuck)
	12	Poleskie Lato z Folklorem (Łuck)
	13	Festiwal kowalstwa i florystyki „Solomiana ptaha” (Łuck)
	14	Festiwal miłośników słoniny „Z miłością do... słoniny” (Łuck)
Wydarzenia kultury wysokiej/niszowej	13	Podlasie Jazz Festiwal (Biała Podlaska)
	14	Festiwal teatralny „Biała Wieża” (Brześć)
	15	Festiwal muzyczny im. Igora Strawieńskiego „Strawieński i Ukraina” (Łuck)
	16	Teatr poza teatrem (Łuck)
	17	Art Jazz Cooperation (Łuck)
Imprezy masowe	18	Dni Jakuba Wędrowycza (Wojśławice)
	18	Rekonstrukcja obrony Twierdzy Brzeskiej (Brześć)
	20	Dni Zwycięstwa (Brześć)
	21	Brest Bike Festival – zjazd motocyklistów (Brześć)
	22	Festiwal kultury średniowiecznej „Miecz Łuckiego zamku” (Łuck)
	23	Festiwal muzyki alternatywnej i sztuki współczesnej „Bandersztat” (Łuck)
	24	Międzynarodowy jazz-folk festiwal „Dialogi muzyczne” (Łuck)

Źródło: opracowanie własne

3. Analiza dokumentów strategicznych pod względem turystyki w 3 regionach

Dokumenty strategiczne na szczeblu regionalnym, powiatowym oraz gminnym przeanalizowano pod względem kontekstu, w jakim pojawiały się w nich słowa „Polesie” oraz „turystyka”. Dzięki temu określono, na ile poszczególne jednostki administracyjne identyfikują się z opisywanym regionem oraz jaką rolę przypisują turystyce w zakresie programowania rozwoju społeczno-gospodarczego. Przystępując do analizy wzięto pod uwagę tylko strategie rozwoju lokalnego oraz strategie rozwoju turystyki. Celem jej przeprowadzenia było uzyskanie odpowiedzi na następujące pytania:

- Czy dana strategia wskazuje na turystykę jako na priorytetowy obszar rozwoju danego regionu?
- Jakie formy turystyki rekomendowane są do rozwoju w strategii?
- Jakie istotne działania inwestycyjne w obszarze turystyki przewidziane są do rozwoju w szczególności w obszarach charakterystycznych dla Polesia?

Podczas analizy, poza polskimi, ukraińskimi i białoruskimi strategiami rozwoju różnego szczebla, uwzględniono również 3 dokumenty transgraniczne: dwa związane ze współpracą pomiędzy regionami (Program Współpracy Transgranicznej Polska – Białoruś – Ukraina 2007-2013 oraz Strategia Współpracy Transgranicznej Województwa Lubelskiego, Obwodu Lwowskiego, Obwodu Wołyńskiego i Obwodu Brzeskiego na lata 2014-2020) i jeden dotyczące kooperacji na poziomie lokalnym (Strategia Rozwoju Turystyki w regionie Biała Podlaska – Brześć na lata 2008-2020).

Program Współpracy Transgranicznej Polska – Białoruś – Ukraina 2007-2013 objął swoim zasięgiem fragment województwa lubelskiego, mazowieckiego, podlaskiego i podkarpackiego po stronie polskiej, obwody: lwowski, wołyński, zakarpacki, tarnopolski, rówieński i iwanofrankowski na Ukrainie, a także w całości obwody: grodzieński, brzeski i homelski oraz część mińskiego wraz z Mińskiem na Białorusi. W tekście nawiązywano do Polesia dwukrotnie: w kontekście negatywnych skutków melioracji dla środowiska naturalnego tej krainy oraz podczas wyodrębniania obszarów o wyjątkowych walorach przyrodniczych i kulturowych (Polesie Włodawskie wymieniono jako jeden z siedmiu takich terenów). Natomiast rozwój turystyki został wskazany w dokumencie jako jedno z 3 kluczowych działań w priorytetowym obszarze o nazwie „Wzrost konkurencyjności obszaru przygranicznego”. Odniesienia do turystyki można również odnaleźć w działaniach pozostałych dwóch priorytetów: „Poprawa jakości życia” i „Współpraca sieciowa oraz inicjatywy społeczności lokalnych”. Przeprowadzono też analizę SWOT w obszarze turystyki i kultury. Główny wniosek wyciągnięty na jej podstawie sprowadzał się do zdania: *„obszar objęty programem ma wysoki potencjał do rozwoju sektora turystyki, w tym agroturystyki, dzięki sprzyjającym walorom środowiska przyrodniczego, niskiemu zanieczyszczeniu oraz obiektom dziedzictwa kulturowego – ale infrastruktura turystyczna wymaga poprawy”*.

Tabela 14 Analiza SWOT w obszarze turystyki i kultury.

Mocne strony	Słabe strony
<ul style="list-style-type: none"> • wyjątkowe walory przyrodnicze i krajobrazowe • liczne miejsca o walorach leczniczych • wspólne dziedzictwo historyczne i kulturowe • liczne miejsca o walorach historycznych i turystycznych • liczne obiekty wpisane na listę światowego dziedzictwa kulturowego UNESCO • duża liczba obiektów agroturystycznych • współpraca w zakresie kultury i turystyki, w tym wspólne produkty turystyczne 	<ul style="list-style-type: none"> • niski standard infrastruktury turystycznej • niedostatek wysokiej jakości miejsc noclegowych w motelach i hotelach • brak infrastruktury sportowej i wypoczynkowej • niedorozwój systemu informacji turystycznej • zły stan zabytków • brak wspólnej strategii turystycznej regionów przygranicznych • słaba promocja produktów turystycznych regionu • zamknięcie przejść granicznych dla lokalnego ruchu turystycznego
Szanse	Zagrożenia
<ul style="list-style-type: none"> • rewitalizacja i rozbudowa infrastruktury turystycznej • wdrożenie wspólnej transgranicznej strategii turystycznej • renowacja zabytków • ulepszenie sieci współpracy kulturalnej • rozwój produktów kultury, wydarzeń i inicjatyw kulturalnych, w tym o charakterze transgranicznym i międzynarodowym • szybki rozwój agro- i ekoturystyki • stworzenie centrów informacji turystycznej • wprowadzenie wspólnych standardów turystycznych 	<ul style="list-style-type: none"> • niewystarczające inwestycje w sektor turystyki, w tym sport i rekreację • brak wspólnej transgranicznej strategii turystycznej • brak niekomercyjnej promocji turystycznej • niezrównoważony rozwój turystyki

Źródło: Program Współpracy Transgranicznej Polska – Białoruś – Ukraina 2007-2013

W **Strategii Współpracy Transgranicznej Województwa Lubelskiego, Obwodu Lwowskiego, Obwodu Wołyńskiego i Obwodu Brzeskiego na lata 2014-2020** wzmianki o Polesiu pojawiały się częściej – przede wszystkim w odniesieniu do Rezerwatu Biosfery „Polesie Zachodnie” jako transgranicznego obszaru ochrony jednych z najważniejszych walorów przyrodniczych terenów pogranicza. Nawiązywano również do Poleskiego Parku Narodowego, Poleskiego Obszaru Chronionego Krajobrazu czy Rezerwatu Polesie Nadbużańskie, a także wspomniano, że poleskie lasy są częścią obszaru nazywanego „Zielonymi Płucami Europy”. Inne odwołania do Polesia miały miejsce podczas przywoływania w tekście: Polesia Pińskiego, pałacu Pusłowskich w Kosowie Poleskim czy Poleskiego Uniwersytetu Państwowego w Pińsku. Ponadto wzmianki o Polesiu znalazły się w mocnych stronach analizy SWOT (*integrująca w wymiarze transgranicznym lokalizacja najcenniejszych jednostek fizjograficznych (Polesie, Roztocze, dorzecze Bugu)*) oraz rekomendowanych projektach (*Wzmocnienie instytucjonalne transgranicznego rezerwatu biosfery „Polesie Zachodnie” i Promocja walorów przyrodniczo – kulturowych w obszarze Transgranicznego Rezerwatu Biosfery „Polesie Zachodnie*).

Turystyce poświęcono podrozdział w ramach opisu potencjału współpracy transgranicznej, a jej znaczenie podkreślono przypisując ją do jednej z czterech dziedzin strategicznych: Środowisko naturalne, kultura i turystyka. Wskazano, że: *„wielowarstwowy charakter dziedzictwa kulturowego oraz walorów przyrodniczych analizowanych regionów sprawia, że polsko-białorusko-ukraiński obszar transgraniczny dysponuje relatywnie dużym potencjałem w zakresie turystyki”*. Uznano jednak, że potencjał ten nie jest należycie wykorzystany, czego przyczyn należy upatrywać w: zbyt małej popularności turystycznej, niewystarczającym marketingu i infrastrukturze turystycznej, braku atrakcyjnych produktów turystycznych oraz słabej dostępności komunikacyjnej i peryferyjnym położeniu.

Podobnie, jak w przypadku poprzednio opisywanego dokumentu, przeprowadzono analizę SWOT. Dużą część wymienionych elementów powtórzono, ale położono nacisk na kilka dodatkowych kwestii:

- mocne strony:
  - brak znaczących barier językowych
  - przyjazne nastawienie do turystów (gościnność)
- słabe strony:
  - brak znaczących transgranicznych produktów turystycznych
  - utrudniony dostęp do potencjalnych produktów turystycznych
- szanse:
  - rozwój transgranicznych produktów turystycznych (regionalnych, lokalnych) adekwatnych dla różnych form turystyki
  - rozszerzenie zasięgu przestrzennego umowy o małym ruchu granicznym z Białorusią i Ukrainą
- zagrożenia:
  - konkurencja innych obszarów turystycznych
  - dominacja pozaturystycznych motywów przyjazdów
  - utrzymanie ruchu wizowego

- zanikanie kultury regionalnej i lokalnej

Strategia Rozwoju Turystyki w regionie Biała Podlaska – Brześć na lata 2008-2020

W dokumencie tym nie można wskazać na bezpośrednie odwołanie się do Polesia zarówno jako krainy geograficznej czy transgranicznego obszaru turystycznego. Dokument jest dość obszernym opracowaniem składającym się w III podstawowych części:

- Analitycznej – zawierającej audyt turystyczny, czyli diagnoz' stanu obecnego obszaru projektowego w zakresie posiadanego potencjału, stanu zagospodarowania, działań podejmowanych na rzecz rozwoju turystyki, dokonań w korelacji z pięcioma obszarami priorytetowymi.
- Strategicznej – koncepcji rozwoju turystyki, czyli wizji turystycznej oraz drzewa celów w 5-ciu obszarach priorytetowych, których osiągnięcie doprowadzi do realizacji wizji.
- Wdrożeniowej – harmonogramu działań oraz identyfikacji wybranych źródeł finansowania.

3.1. Polska

3.1.1. Poziom regionalny

W pierwszej kolejności poddano analizie polskie dokumenty szczebla wojewódzkiego. Należały do nich: Strategia Rozwoju Województwa Lubelskiego na lata 2014-2020 oraz Plan Marketingu Turystyki na lata 2007-2013. Uwzględniono drugi z wymienionych dokumentów, choć zakończył się okres jego obowiązywania, ale mimo to jest jeszcze cały czas najnowszym dokumentem strategicznym w województwie poświęconym w całości turystyce.

W **Strategii Rozwoju** Województwa Lubelskiego wytyczono kierunki rozwoju do 2020 r., z perspektywą do 2030 r. Odwołanie do turystyki znajduje się m.in. w wizji, którą wyrażono w formie 8 pożądaných procesów rozwojowych. W punkcie 5. zawarto stwierdzenie, że poprawa jakości bazy turystycznej i lepsza promocja produktów turystycznych przyczynią się do rozwoju turystyki w regionie, a pośrednio także wzrostu gospodarczego. Szans dopatruje się szczególnie w rozwijaniu turystyki biznesowej, uzdrowskiej, leczniczej i wyspecjalizowanej. Ponadto określono, że jednym z dwóch najważniejszych potencjałów województwa jest: „względnie bogate wyposażenie w czynniki naturalne (zasoby energetyczne, przyrodnicze warunki dla rolnictwa, które jednak nie są w pełni gospodarczo wykorzystane), a także walory krajobrazu, które – wraz z dziedzictwem kulturowym – mogą służyć do rozwijania turystyki”.

W przypadku celów strategicznych nie ma bezpośredniej wzmianki na temat turystyki, ale kwestie z nią związane poruszane są w celach operacyjnych przypisanych do 3 z 4 celów strategicznych. Wymieniono je w poniższej tabeli.

Tabela 15 Cele strategiczne i operacyjne powiązane z turystyką w Strategii Rozwoju Województwa Lubelskiego na lata 2014-2020

Lp.	Cele strategiczne	Lp.	Cele operacyjne
1.	Wzmacnianie urbanizacji regionu	1.2.	Wspieranie ponadlokalnych funkcji miast (np. naukowych, akademickich, kulturalnych, turystycznych), które przyczyniają się do dynamizacji rozwoju tych miast i otaczających je obszarów.
2.	Restrukturyzacja rolnictwa oraz rozwój obszarów wiejskich	2.4.	Wspieranie przedsiębiorczości na wsi i tworzenia pozarolniczych miejsc pracy na obszarach wiejskich w najbardziej efektywnych sektorach gospodarki (głównie usług, w tym usług dla rolnictwa).
4.	Funkcjonalna, przestrzenna, społeczna i kulturowa integracja regionu	4.3.	Wzmacnianie społecznej tożsamości regionalnej i rozwijanie więzi i współpracy wewnątrzregionalnej m.in. przez odwoływanie się do tradycji wielokulturowości i włączaniu jej do regionalnych programów edukacyjnych i selektywnie wspieranych działań kulturotwórczych oraz stymulowanie podejmowania wspólnych przedsięwzięć gospodarczych, organizacyjnych i edukacyjnych
		4.4.	Przełamywanie niekorzystnych efektów przygranicznego położenia regionu.
		4.5.	Racjonalne i efektywne wykorzystywanie zasobów przyrody dla potrzeb gospodarczych i rekreacyjnych, przy zachowaniu i ochronie walorów środowiska przyrodniczego.

Źródło: Urząd Marszałkowski Województwa Lubelskiego w Lublinie, 2014, *Strategia Rozwoju Województwa Lubelskiego na lata 2014-2020*, Lublin.

Natomiast Polesie, obok Roztocza oraz doliny Wisły i Bugu, wskazano jako jeden z najcenniejszych przyrodniczo obszarów województwa. Zaliczono je również do Obszarów Strategicznej Interwencji (OSI), które charakteryzowały się szczególnymi potencjałami rozwojowymi lub występowaniem priorytetowych problemów. Obszar funkcjonalny Polesie znalazł się w grupie 4 obszarów gospodarczego wykorzystania walorów przyrodniczych i kulturowych (obok obszaru funkcjonalnego Powiśle, Roztoczańsko-puszczańskie obszaru funkcjonalnego oraz obszarów o rozpoznanych walorach uzdrowiskowych). Poza wartościowymi zasobami turystycznymi cechuje je występowanie takich problemów, jak: stosunkowo mało atrakcyjna baza turystyczno-wypoczynkowa, infrastruktura techniczna słabej jakości i trudności oraz konflikty wynikające z niekontrolowanego rozwoju turystyki. Planowane działania powinny być zatem nakierowane na wykorzystanie istniejącego potencjału przyrodniczo-kulturowego, ale tak, aby nie niszczyć i nie obniżać wartości posiadanych walorów. Pozostałe zadania powinny dotyczyć:

- aktywnej ochrony zasobów dziedzictwa kulturowego i przyrody,
- rozwoju infrastruktury transportowej,
- poprawy dostępu do usług społecznych,
- poprawy warunków fitosanitarnych,

- przywrócenia miastom funkcji społecznych i gospodarczych,
- wsparcia zasobów ludzkich i przedsiębiorczości.

Plan Marketingu Turystyki można utożsamiać ze strategią rozwoju turystyki dla województwa lubelskiego, w której skoncentrowano się na istniejących uwarunkowaniach do rozwoju tej sfery gospodarki, zaplanowaniu niezbędnych działań oraz wskazaniu dostępnych źródeł finansowania. Przede wszystkim skupiono się na określeniu obszarów i produktów turystycznych, zwiększających konkurencyjność Lubelszczyzny nie tylko w Polsce, lecz także na arenie międzynarodowej. Osiągnięciu tego założenia ma służyć m.in. skutecznie prowadzony marketing turystycznych, dla którego opracowano 4 cele strategiczne:

1. poprawa promocji regionu i oraz produktów kulturowych i turystycznych,
2. usprawnienie systemu regionalnej informacji turystycznej,
3. rozwój instytucji i organizacji działających w obszarze turystyki,
4. kształcenie kadr na potrzeby rozwijającego się ruchu turystycznego.

Natomiast jako główne kierunki rozwoju wskazano rozwijanie form turystyki:

- kwalifikowanej:
  - krajoznawcza i kulturowo miejska, przyrodnicza (ekoturystyka), specjalistyczna, wielokulturowego pogranicza, weekendowa i codzienna rekreacja, biznesowa, tranzytowa oraz transgraniczna
- wypoczynkowej pobytowej (w tym agroturystyki) oraz
- promocyjnej, dotyczącej tradycji kultury ludowej.

W dokumencie zidentyfikowano także główne potencjały rozwojowe turystyki i rekreacji. Zaliczono do nich:

- dobrze zachowane różnorodne środowisko przyrodnicze wynikające ze specyficznego położenia fizjograficznego i geobotanicznego regionu;
- zachowane unikatowe dziedzictwo kulturowe;
- atrakcyjność krajobrazową i przyrodniczą środowiska dla przyjazdów turystycznych związanych z aktywną turystyką kwalifikowaną, ekoturystyką, agroturystyką i turystyką wypoczynkową;
- uznane walory bioklimatyczne, źródła wód mineralnych i rozwinięte lecznictwo uzdrowiskowe;
- bogactwo organizowanych w województwie imprez kulturalnych o atrakcyjnym, widowiskowym charakterze;
- przygraniczne położenie determinujące m.in. rozwój turystyki przygranicznej oraz tranzytowej;
- rozwijające się stowarzyszenia i organizacje turystyczne oraz sieć szkół kształcąca kadrę na potrzeby turystyki.

Można uznać, że większość powyższych elementów jest związana z potencjałem turystycznym Polesia. Potencjał ten podkreślono wyodrębniając Polesie Zachodnie jako jeden z sześciu obszarów objętych preferencją i charakteryzujących się dużymi możliwościami w zakresie rozwoju turystyki i rekreacji. **Obszar „Polesie Zachodnie”** przypisano do terenu pokrywającego się z Rezerwatem Biosfery „Polesie Zachodnie” i podkreślono jego wysoką atrakcyjność turystyczną, opartą na cennych walorach przyrodniczych oraz kulturowych. Ponadto wyróżniono dwie miejscowości o znaczeniu ponadregionalnym: Okuninka (wypoczynek) i Jabłeczna (pielgrzymki). Wśród form turystyki, które powinny zostać rozwijane na tym terenie wymieniono: ekoturystykę, agroturystykę, turystykę pobytową, specjalistyczną (przyrodniczą), aktywną (pieszą, rowerową, konną), wodną i podwodną, a ich uzupełnienie powinien stanowić wypoczynek świąteczno-weekendowy, jednodniowe pobyty rekreacyjne oraz turystyka biznesowa.

Miejsca i obszary należące do Polesia zostały również wskazane w **markowych produktach** Lubelszczyzny, które wyodrębniono na podstawie rangi i unikatowości walorów turystycznych, a także wielkości rynku, na który określony produkt jest skierowany. Uzupełnienie tych dwóch kryteriów stanowił poziom zagospodarowania posiadanych zasobów. Produkty podzielono na 3 grupy: punktowe, oparte o miasta i centra turystyczne, liniowe, bazujące na szlakach oraz obszarowe, związane z walorami środowiska naturalnego. Wśród lubelskich markowych produktów turystycznych następujące obejmowały przynajmniej fragment obszaru Polesia:

- punktowe:
  - Chełm – rynek krajowy i regionalny,
  - Biała Podlaska – rynek krajowy i regionalny,
  - miejsca pielgrzymek (Kodeń, Chełm, Leśna Podlaska, Pratulín, Kostomłoty, Jabłeczna) – rynek krajowy i regionalny,
- liniowe:
  - Szlak Pamiątek Kultury Żydowskiej – rynek krajowy i zagraniczny,
  - Szlak Renesansu Lubelskiego – rynek krajowy,
  - Szlak Podziemie Kredowe w Chełmie – rynek krajowy,
  - Szlak Rezydencji Magnackich – rynek regionalny i krajowy,
  - Szlak Wielkich Pisarzy – rynek krajowy,
- obszarowe:
  - Pojezierze Łęczyńsko-Włodawskie – rynek krajowy.

Ponadto ofertę Lubelszczyzny mają zasilić nowe produkty markowe, wśród których związane z Polesiem będą następujące produkty:

- punktowe:
  - Włodawa
- liniowe:
  - Trakt Krakowsko-Wileński
  - Szlak Cerkiewny
  - szlak tradycyjnego rękodziela i ginących zawodów

- obszarowe:
  - Chełmskie Torfowiska Węglanowe

3.1.2. Poziom ponadlokalny

Jedynym dokumentem strategicznym, w którym skupiono się wyłącznie na Polesiu jest **Strategia Zrównoważonego Rozwoju Polesia Zachodniego** na lata 2004-2013. Nie obejmowała ona co prawda całego obszaru uwzględnionego w tym Projekcie (jedynie teren Rezerwatu Biosfery „Polesie Zachodnie”), ale wskazała na kluczowe kwestie związane z rozwojem tego regionu. Według strategii Polesie powinno rozwijać się w sposób zrównoważony tj. zaspokajający potrzeby jego mieszkańców, bez szkody dla możliwości zaspokajania potrzeb kolejnych pokoleń, a tym samym postawić na rozwój trójtorowy: gospodarczy, społeczny i ekologiczno-przestrzenny.

Turystykę wskazano w dokumencie jako istotny dział lokalnej gospodarki, obok rolnictwa. Ponadto rozwój funkcji turystycznej uznano za jedną z „lokomotyw rozwoju”, na równi z funkcją: naukowo-badawczą i dydaktyczną, ekologiczną, rolniczą, małych form przedsiębiorczości i otoczenia biznesu oraz wszechstronnej współpracy międzynarodowej. Zaznaczono też, że powinien on być oparty na dwóch filarach: przyrodniczym i kulturowym. W przypadku pierwszego z nich kluczową rolę odgrywa unikatowość zasobów środowiska naturalnego, a dla drugiego – wieloetniczność.

Znaczenie turystyki dla Polesia nie znalazło jednak bezpośredniego odniesienia w brzmieniu celu strategicznego. Uwzględniono ją natomiast razem z agroturystyką w priorytetowym kierunku wspomagania rozwoju: Kształtowanie korzystnej ekologicznie i społecznie struktury gospodarczej, gdzie zostały wymienione jako przykładowe, preferowane dziedziny gospodarki, które nie powodują wzrostu obciążeń środowiska przyrodniczego. Turystyka została również wymieniona w szeregu różnych działań (m.in. w ramach dziedzin strategicznych), a także uznano ją za dziedzinę wysokiej szansy (na ożywienie społeczno-gospodarcze obszaru). Do tej grupy zaliczono następujące działania:

1. Poprawa wizerunku Polesia Zachodniego jako atrakcyjnego regionu dla rozwoju różnorodnych form turystyki
2. Wspomaganie rozwoju przedsiębiorczości w sektorze turystycznym z uwzględnieniem poprawy stanu bazy i standardów wypoczynku
3. Promocja rejonu nadbużańskiego dla rozwoju turystyki biznesowej i przygranicznej
4. Propagowanie form turystyki naukowo-dydaktycznej
5. Tworzenie spójnego systemu informacji turystycznej w kraju i za granicą – współpraca transgraniczna z Białorusią i Ukrainą

Turystyka stanowiła też odrębną kategorię w analizie SWOT, ale tylko w zakresie prezentacji słabych i mocnych stron obszaru (tabela 14.). Po zapoznaniu się z przedstawionymi zaletami należy uznać, że najważniejszym zasobem Polesia Zachodniego są cenne walory środowiska naturalnego, uzupełnione o walory kulturowe. Równocześnie jedynie po części zasoby przyrodnicze mogą zostać wykorzystane dla celów turystycznych ze względu na zastosowany wysoki poziom ochrony w przypadku znacznego terenu. Pozostałe problemy to niewystarczająca

infrastruktura turystyczna i techniczna, nieracjonalne zagospodarowanie Polesia Zachodniego oraz niedostateczny marketing turystyczny. Aspekty turystyczne znalazły się również w analizie szans i zagrożeń, ale w przeciwieństwie do słabych i mocnych stron nie stanowiły one odrębnej grupy. Wiele elementów wskazanych jako słabe strony zostało powtórzone w zagrożeniach.

Tabela 16 Analiza SWOT Polesia Zachodniego w zakresie turystyki

Mocne strony	Słabe strony
<ul style="list-style-type: none"> • Wysokie walory środowiska przyrodniczego w skali europejskiej, krajowej i regionalnej sprzyjające rozwojowi funkcji turystycznej: jeziora, lasy i unikatowy krajobraz Polesia <i>[ALE możliwe do wykorzystania jedynie na obszarach zewnętrznej strefy tranzytowej Polesia Zachodniego]</i>. • Dobrze rozwinięta i urozmaicona sieć obiektów kultury materialnej, stanowiąca potencjalne zainteresowanie turystów. • Stosunkowo dobre wyposażenie w obiekty noclegowe dla turystów, szczególnie na terenie powiatu włodawskiego. • Szczególnie cenne dla ruchu turystycznego wysokiej klasy obiekty muzealne we Włodawie. • Ważne dla rozwoju turystyki transgranicznej położenie <i>[ALE możliwe do wykorzystania jedynie na obszarach zewnętrznej strefy tranzytowej Polesia Zachodniego]</i>. • Dobre połączenie z międzynarodowymi szlakami drogowymi i kolejowymi. • Stosunkowo dobre powiązania komunikacyjne z Lubelskim Zespołem Miejskim w akceptowanej izochronie dojazdu. • Stosunkowo dobre rozpoznanie chłonności rekreacyjnej, pozwalającej na prawidłowe kształtowanie funkcji turystycznej <i>[ALE możliwe do wykorzystania jedynie na obszarach zewnętrznej strefy tranzytowej Polesia Zachodniego]</i>. • Niskie walory bonitacyjne gleb nie przeszkadzające rozwojowi funkcji turystycznej <i>[ALE możliwe do wykorzystania jedynie na obszarach zewnętrznej strefy tranzytowej Polesia Zachodniego]</i>. 	<ul style="list-style-type: none"> • System obszarów prawnie chronionych i zabezpieczenia ich funkcjonowania tworzą barierę uniemożliwiającą rozwój turystyki w strefach rdzennej i buforowych Polesia Zachodniego. • Brak szczegółowej inwentaryzacji terenów dostępnych dla inwestycji turystycznych uniemożliwia racjonalne zagospodarowanie Polesia Zachodniego pod względem turystycznym. • Nadmierne ograniczenie gospodarczej funkcji lasów. • Wysoka wrażliwość środowiska przyrodniczego na czynniki degradujące go przez ruch turystyczny. • Wyłączenie z rekreacji i turystyki masowej licznych jezior [ze względu na położenie w obszarach prawnie chronionych], lub ograniczenie możliwości ich użytkowania, powodujące zamieranie ruchu turystycznego w strefach rdzennej i buforowych Polesia Zachodniego. • Nieracjonalne i nieefektywne zagospodarowanie i zainwestowanie obszarów o wysokich walorach rekreacyjnych (jeziora na Pojezierzu Łęczyńsko-Włodawskim: Piaseczno, Zagłębcze, Łukcze, Krasne, Rogóźno i Białe). • Powszechnie odczuwany niedostatek bazy obsługi turystów, w tym bazy hotelowo-gastronomicznej i systemu informacji turystycznej. • Stosunkowo niski standard bazy noclegowej i obsługi ruchu turystycznego. • Słabo rozwinięte szlaki wędrówek turystycznych. • Słabo rozwinięty marketing turystyczny. • Niedoinwestowanie infrastruktury technicznej (głównie sanitarnej). • Odczuwalna nadmierna sezonowość ruchu turystycznego; brak oferty dla turystów po sezonie letnim.
Szanse	Zagrożenia

<ul style="list-style-type: none"> • Różnorodność etniczno-religijna zabytków. • Bliskość wschodniej granicy i transgraniczna ciągłość przyrodnicza i kulturowa. • Zachowanie znaczących w skali krajowej i międzynarodowej walorów i zasobów przyrody. • Wysoka jakość środowiska abiotycznego i biotycznego, w tym najwyższej rangi ochrony przyrodniczej i ekologicznej o znaczeniu kontynentalnym, krajowym i regionalnym. • Wysoki potencjał produkcyjny i agroturystyczny rolnictwa [szansa dla strefy zewnętrznej]. • Wykorzystanie potencjału turystyczno-rekreacyjnego do stymulacji rozwoju przedsiębiorczości [szansa dla strefy zewnętrznej]. • Walory przyrodniczo-kulturowe jako lokomotywa rozwoju rynku pracy związanego z turystyką, handlem i usługami [szansa dla strefy zewnętrznej]. • Duże zainteresowanie mieszkańców regionu turystyką i wypoczynkiem na terenie Polesia Zachodniego [szansa dla strefy zewnętrznej]. • Wysoka aktywność samorządów lokalnych w celu nadrobienia zaległości w promowaniu subregionu. 	<ul style="list-style-type: none"> • Brak możliwości rozwoju rynku pracy związanego z turystyką, agroturystyką, handlem i drobnymi usługami w obszarach prawnie chronionych [strefy rdzenna i buforowe]. • Nieracjonalna gospodarka i brak zainteresowania inwestorów obiektami zabytkowymi. • Brak inwentaryzacji zabytków i określenia stanu prawnego zabytkowych nieruchomości uniemożliwiający właściwe ich zagospodarowanie. • Brak przejść granicznych umożliwiających współpracę transgraniczną i międzynarodową. • Brak możliwości rozwoju drobnej przedsiębiorczości, turystyki i usług na obszarach prawnie chronionych [strefy rdzenna i buforowe]. • Istnienie uwarunkowanego dobrem przyrody systemu obszarów prawnie chronionych, wyłączenie licznych jezior z rekreacji i turystyki oraz ograniczenie gospodarczej funkcji lasów zniechęcające inwestorów krajowych i zagranicznych do inwestycji [strefy rdzenna i buforowe]. • Brak inwentaryzacji obszarów przewidzianych na rozwój różnych form turystycznych uniemożliwia racjonalne zagospodarowanie turystyczne. • Ciągły brak dostatecznego otwarcia na międzynarodowy i polski ruch turystyczny. • Brak dobrze zagospodarowanych szlaków komunikacyjnych. • Brak przejść granicznych. • Brak nowoczesnych form promocji.
---	---

Źródło: Powiat włodawski, 2003, Strategia Zrównoważonego Rozwoju Polesia Zachodniego 2004-2013, Lublin.

Aby doprowadzić do realizacji celu strategicznego zaplanowano wiele zadań inwestycyjnych, wśród których dużą część można bezpośrednio odnieść do turystyki. Należą do nich m.in. następujące zadania:

- Ochrona i kształtowanie walorów przestrzeni rolniczej i wypoczynkowej
- Rewitalizacja i przystosowanie do celów turystycznych lub rolno-środowiskowych obszaru szkód górniczych w gminach Ludwin, Cyców i Puchaczów.
- Budowa drogowo-kolejowego międzynarodowego przejścia granicznego Włodawa-Tomaszówka
- Budowa nowych oraz dostosowanie istniejących dróg powiatowych i gminnych do przypisanych im klas technicznych

- Budowa przejścia granicznego Zbereże Gmina Wola Uhruska – Adamczyki (Ukraina) o charakterze przeprawy promowej
- Promocja małych społeczności
- Inwentaryzacja obszarów przeznaczonych na rozwój turystyki
- System identyfikacji wizualnej
- Unifikacja oznaczeń atrakcji turystycznych i infrastruktury
- Przygotowanie wspólnych materiałów promocyjnych
- Certyfikacja produktów regionalnych
- Portal Polesia Zachodniego
- Działania medialne

3.1.3. Poziom lokalny

Na poziomie lokalnym znaleziono tylko dwie **strategie rozwoju turystyki**: dla powiatu łęczyńskiego (Strategia Rozwoju Turystyki Powiatu Łęczyńskiego) i gminy Urszulin (Strategia Rozwoju Turystyki Gminy Urszulin). W pierwszej przedstawiono założenia w perspektywie do 2013 r., w drugiej – do 2020 r. Uwzględniono jednak obydwa dokumenty, ponieważ jako jedyne na szczeblu lokalnym zostały w całości poświęcone turystyce. Obie strategie nawiązują również do Polesia we fragmencie opisującym położenie jednostek samorządowych, a także poprzez odwołania chociażby do Poleskiego Parku Narodowego czy Rezerwatu Biosfery „Polesie Zachodnie”. W dokumencie opracowanym dla Urszulina wspomniano również o Poleskim Szlaku Konnym.

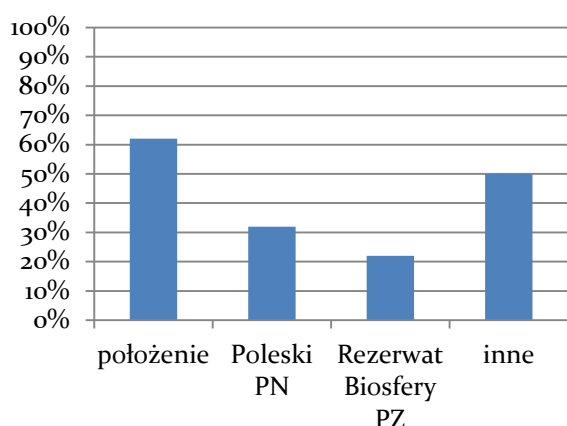
Wizja rozwoju turystyki w powiecie łęczyńskim opiera się na założeniu, że: *„mądre i racjonalne inwestycje w atrakcyjne turystycznie i kulturowo rejony doprowadzą do przeobrażenia Pojezierza Łęczyńskiego i przełomu rzeki Wieprz w centra turystyczne wyposażone w dostateczną liczbę hoteli, ośrodków wypoczynku i rekreacji, barów i restauracji, sklepów, ośrodków rozrywki itp., które standardem odpowiadać będą wymogom współczesnej turystyki”*. Z kolei gmina Urszulin ma się jawić jako: *„obszar gościnny, zaspokajający szeroką gamę potrzeb turystów i mieszkańców oferujący atrakcje na wysokim poziomie dzięki czemu jest miejscem rozpoznawalnym na turystycznej mapie Polski oraz docelowym punktem podróży”*. Dla tego obszaru turystyka stanowi „koło zamachowe” rozwoju społeczno-gospodarczego.

Obszary priorytetowe, a także cele strategiczne w obu dokumentach koncentrują się wokół zbliżonych zagadnień:

- poprawy i rozbudowy istniejącej infrastruktury,
- kreacji atrakcyjnej oferty turystycznej,
- rozwoju zasobów ludzkich w oparciu o turystykę oraz
- promocji turystycznej.

Z kolei wśród form turystyki, które są lub mają szansę być rozwijane wymieniono: agroturystykę, ekoturystykę, turystykę specjalistyczną, edukacyjno-historyczną, na obszarach chronionych, aktywną, kajakową, kulturową, przygodową, wypoczynkową i rekreacyjną.

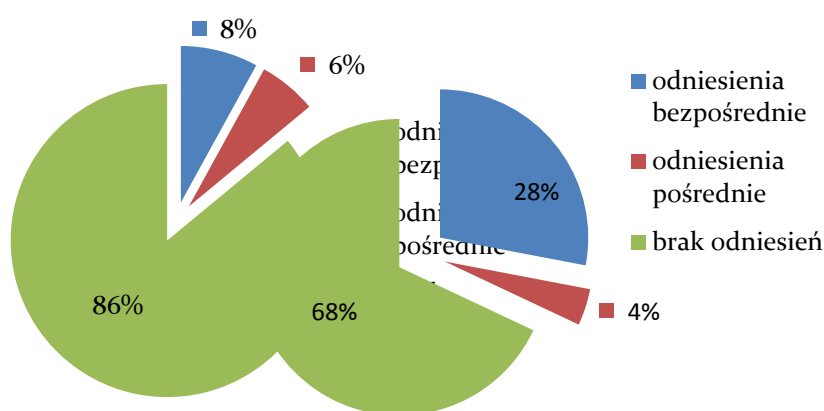
Zarówno dla powiatu łęczyńskiego, jak i dla gminy Urszulin przeprowadzono analizę SWOT. W obu przypadkach za najmocniejszą stronę stanowią walory przyrodnicze, a problemem łączącym wymienione powyżej obszary jest niedostateczna infrastruktura i promocja turystyczna oraz brak podmiotu, który koordynowałby działania z zakresu turystyki. Z kolei szansą upatruje się we wzroście zainteresowania turystyką aktywną oraz wzroście świadomości ekologicznej społeczeństwa. Natomiast potencjalne zagrożenia dostrzeżono m.in. po stronie nasilającej się konkurencji oraz nastawieniu lokalnej społeczności, która może nie doceniać znaczenia turystyki. W Strategii Rozwoju Turystyki Gminy Urszulin wskazano jeszcze jedną możliwą problematyczną kwestię: brak skojarzeń Polaków z Polesiem.

Wykres 15 Nawiązania do Polesia w strategiach rozwoju*

* Poszczególne wartości nie sumują się do 100%, ponieważ w jednym dokumencie mogły wystąpić nawiązania do kilku kategorii.

Źródło: opracowanie własne

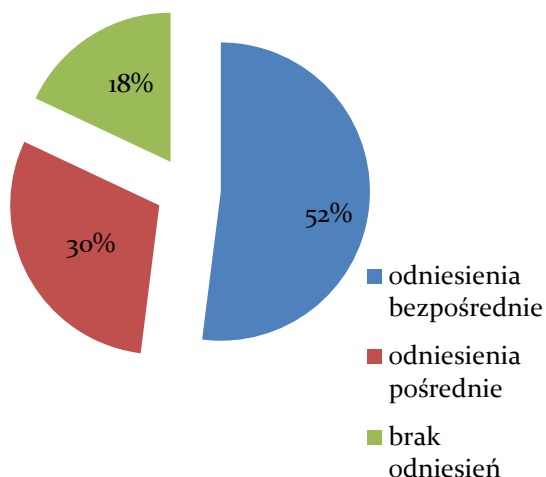
Wykres 16 Odniesienia do turystyki w wizji

Źródło: opracowanie własne

Analizie poddano również 50 aktualnych **strategii rozwoju** szczebla powiatowego, miejskiego i gminnego. W ponad 3/4 dokumentów znalazły się nawiązania do Polesia. Nazwy tej najczęściej używano opisując położenie geograficzne określonej jednostki przestrzennej. Wskazanie tej krainy w charakterystyce lokalizacji wystąpiło w 60% dokumentów. W różnym kontekście wymieniano również często Poleski Park Narodowy czy Rezerwat Biosfery „Polesie Zachodnie”. Inne nawiązania do Polesia występowały np. w opisie historii jednostek samorządowych czy poprzez nazwy własne wydarzeń, stowarzyszeń lub grup działania.

Dokumenty przeanalizowano również pod kątem występowania słowa turystyka, w szczególności w zakresie misji, wizji oraz celów strategicznych i operacyjnych. Tylko w 14% misji znalazły się odniesienia do turystyki. 8% z nich bezpośrednio wskazywało na znaczenie tej sfery gospodarki dla rozwoju określonego obszaru, a 6% czyniło to w sposób pośredni np. podkreślając możliwość bazowania na posiadanych walorach przyrodniczych czy dziedzictwie kulturowym lub konieczność zadbania o potrzeby nie tylko mieszkańców, lecz również gości, odwiedzających itp. W 86%

Źródło: opracowanie własne

Wykres 18 Odniesienia do turystyki w celach strategicznych

Źródło: opracowanie własne

turystyki.

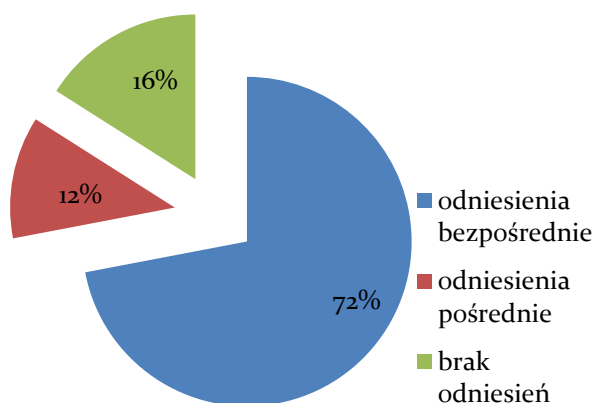
O ile w przypadku misji i wizji nawiązania do turystyki stanowiły mniejszość, to tylko 18% celów strategicznych nie było z nią związanych lub nie zostały one sprecyzowane w dokumencie. W pozostałych 82% przynajmniej jeden z wymienionych celów odnosił się do turystyki. Z reguły dotyczyły one poprawy istniejącej infrastruktury, wykorzystania posiadanych walorów, intensyfikacji działań promocyjnych oraz ogólnie zapewnienia warunków do rozwoju turystyki oraz rozwoju społeczno-gospodarczego poprzez turystykę. Często podkreślano też kluczową rolę agroturystyki.

Jeszcze więcej nawiązań do turystyki wystąpiło w sformułowaniach celów operacyjnych – łącznie 84%. Stanowiły one doprecyzowanie celów strategicznych, a więc najczęściej były związane z inwestycjami w infrastrukturę drogową czy rekreacyjną (zagospodarowanie jezior, tworzenie i znakowanie szlaków turystycznych itp.), z zachowaniem walorów naturalnych i opieką nad dziedzictwem kulturowym obszaru, z prowadzeniem działań marketingowych, a także wspieraniem działań w ramach współpracy międzynarodowej i rozwoju przedsiębiorczości wśród lokalnej społeczności.

Zaplanowano także szereg projektów inwestycyjnych, spośród których większość ma na celu zniwelowanie niedostatków w zakresie infrastruktury technicznej i turystycznej, a także podniesienie atrakcyjności istniejącej oferty.

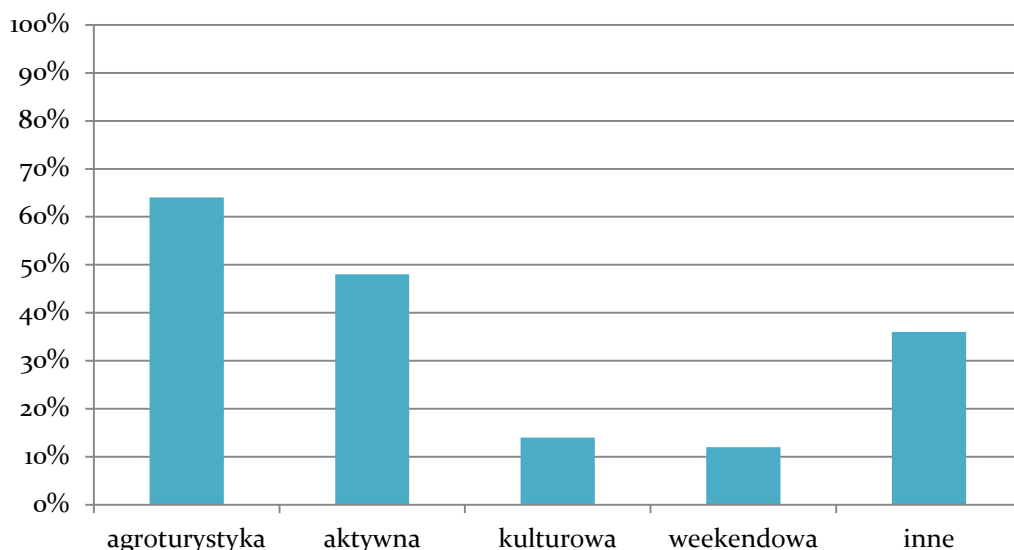
dokumentów nie znalazły się żadne nawiązania do turystyki lub misja nie została sformułowana.

W podobny sposób określono występowanie odwołań do turystyki w wizjach zawartych w strategiach. W tym przypadku nawiązań było zdecydowanie więcej (32%), z czego bezpośrednio wskazanie na znaczenie turystyki miało miejsce w 28% dokumentów. Poszczególne sformułowania dotyczyły głównie wykorzystania potencjału turystycznego oraz stania się miejscem przyjaznym i atrakcyjnym m.in. dla turystów. W 68% strategii zabrakło wyraźnego określenia wizji lub odwołania w niej do

Wykres 19 Odniesienia do turystyki w celach operacyjnych

Źródło: opracowanie własne

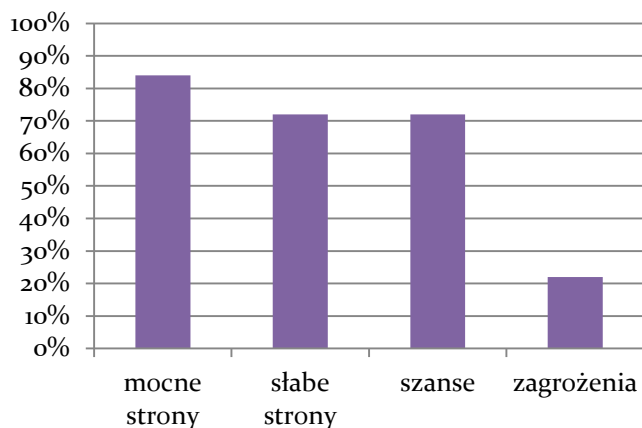

Wykres 20 Najczęściej wymieniane formy turystyki *

* Poszczególne wartości nie sumują się do 100%, ponieważ w jednym dokumencie mogło zostać wymienionych kilka różnych form turystyki.

Źródło: opracowanie własne

Z kolei wśród różnych form turystyki, które są lub mogą być rozwijane na terenie określonej gminy, miasta lub powiatu, najczęściej wymieniano agroturystykę (wskazania w 64% dokumentów) oraz turystykę aktywną (48%), rozumianą jako turystyka piesza, rowerowa lub konna. Powyżej 10% wskazań zdobyła także turystyka kulturowa i weekendowa, a w grupie pozostałych znalazła się m.in. turystyka: wypoczynkowa, krajoznawcza, tranzytowa, biznesowa, religijna, myśliwska/łowiecka czy ekoturystyka.

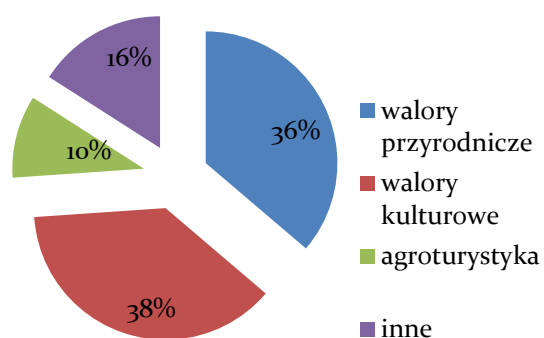
Wykres 21 Odniesienia do turystyki w analizie SWOT *

* Poszczególne wartości nie sumują się do 100%, ponieważ w jednym dokumencie mogło zostać wymienionych kilka różnych form turystyki.

Źródło: opracowanie własne

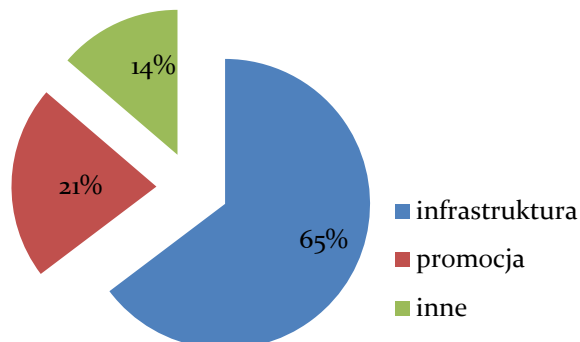
Kwestie związane z turystyką znalazły również odzwierciedlenie w zapisach w ramach analizy SWOT. Uwzględniono sformułowania, w których znalazły się słowa „turystyka” lub „turystyczny”, a także elementy nawiązujące do tej sfery gospodarki, jak walory przyrodnicze i kulturowe, promocja itp. W 84% dokumentów uznano, że turystyczne cechy regionu stanowią jego mocną stronę. W przypadku 72% strategii występowanie elementów dotyczących turystyki określono jako słabą stronę. Taki sam udział procentowy odniesień wystąpił podczas analizy szans, a najmniej zagrożeń dopatrywano się po stronie turystyki (22% wskazań).

Wśród mocnych stron najczęściej wymieniano posiadanie na swoim terenie atrakcyjnych walorów kulturowych oraz przyrodniczych – odpowiednio 38 i 36% wszystkich wskazań. W dalszej kolejności wskazywano na możliwości w zakresie rozwoju agroturystyki (10%), a w kategorii inne uwzględniono kwestie związane z ogólnym potencjałem turystycznym regionu.

Wykres 23 Odniesienia do turystyki w mocnych stronach analizy SWOT

Źródło: opracowanie własne

Wykres 23 Odniesienia do turystyki w słabych stronach analizy SWOT

Źródło: opracowanie własne

Analizując słabe strony na pierwszy plan wyłoniły się problemy z infrastrukturą (65% odniesień), która jest niewystarczająca do przyjęcia zwiększonej liczby turystów i/lub nie zapewnia odpowiedniej jakości oferowanych usług. Uznano także, że zakres prowadzonych działań promocyjnych wymaga rozszerzenia (21%). Pozostałe kwestie problematyczne to m.in. mało atrakcyjna oferta turystyczna lub niewielki potencjał rozwojowy.

Natomiast szans dopatrywano się przede wszystkim w rozwoju krajowej turystyki (54% wszystkich wskazań), a także jako odrębne zjawisko wyróżniano możliwości w zakresie rozwijania agroturystyki (24%). Z kolei wśród innych zjawisk, mogących wpłynąć pozytywnie na poszczególne obszary wymieniano m.in. większe zainteresowanie inwestorów terenami Polesia i Lubelszczyzny. Z kolei za największe zagrożenia uznano konkurencję z innymi regionami w Polsce (55%), niewystarczającą promocję (27%) oraz sezonowość (18%).

Spis wykresów

Wykres 1 Korzystający z bazy noclegowej w województwie lubelskim w latach 2004-2013	11
Wykres 2 Udzielone noclegi w województwie lubelskim w latach 2005-2013	11
Wykres 3 Turyści zagraniczni i krajowi w województwie lubelskim w latach 2004-2013.....	12
Wykres 4 Obcokrajowcy odwiedzający województwo lubelskie w 2013 r.	12
Wykres 5 Noclegi udzielone obcokrajowcom w województwie lubelskim w 2013 r.	12
Wykres 6 Rozwój bazy noclegowej województwa lubelskiego w latach 2004-2013	14
Wykres 7 Struktura bazy noclegowej w województwie lubelskim w 2012 r.....	15
Wykres 8 Główny przedmiot ochrony w rezerwach przyrody Polesia	19
Wykres 9 Struktura bazy noclegowej w obwodzie wołyńskim w 2013 r.....	40
Wykres 10 Zabytki w obwodzie wołyńskim w 2009 r.	44
Wykres 11 Korzystający z obiektów hotelowych i uzdrowiskowych w latach 2009-2013 [w tys.].....	59
Wykres 12 Turyści krajowi i zagraniczni w obiektach hotelowych	59
Wykres 13 Rozwój bazy noclegowej obwodu brzeskiego w latach 2009-2013 ...	60
Wykres 14 Rodzaj obszarów na terenie Rezerwat Przyrody Polesie Nadbużańskie	61
Wykres 15 Nawiązania do Polesia w strategiach rozwoju*	92
Wykres 16 Odniesienia do turystyki w misji	92
Wykres 17 Odniesienia do turystyki w wizji.....	92
Wykres 18 Odniesienia do turystyki w celach strategicznych	93
Wykres 19 Odniesienia do turystyki w celach operacyjnych.....	93
Wykres 20 Najczęściej wymieniane formy turystyki *	94
Wykres 21 Odniesienia do turystyki w analizie SWOT *	94
Wykres 23 Odniesienia do turystyki w mocnych stronach analizy SWOT	95
Wykres 23 Odniesienia do turystyki w słabych stronach analizy SWOT	95

Spis tabel

Tabela 1 Zasięg terytorialny Polesia wyznaczony na potrzeby realizacji projektu „Stworzenie systemu informacji turystycznej dla transgranicznej turystyki ekologicznej w Euroregionie „Bug”	7
Tabela 2 Odległość i czas przejazdu samochodem z Lublina do drogowych przejść granicznych z Białorusią i Ukrainą	10
Tabela 3 Drogi międzynarodowe przebiegające przez województwo lubelskie	10
Tabela 4 Przekroczenia granicy przez czynne przejścia graniczne w woj. lubelskim w 2012 r. ..	14
Tabela 5 Parki Krajobrazowe Polesia	17
Tabela 6 Obszary Natura 2000 na Polesiu – Obszary specjalnej ochrony siedlisk	17
Tabela 7 Obszary NATURA 2000 na Polesiu – Obszary specjalnej ochrony ptaków	18
Tabela 8 Główne szlaki piesze na Polesiu	33
Tabela 9 Główne szlaki rowerowe na Polesiu	36
Tabela 10 Odległość i czas przejazdu samochodem z Łucka do drogowych przejść granicznych z Polską i Białorusią	39
Tabela 11 Odległość i czas przejazdu samochodem z Brześcia do drogowych przejść granicznych z Polską i Ukrainą	58
Tabela 12 Najważniejsze rezerwy przyrody	63
Tabela 13 Wydarzenia kulturalne na Polesiu	80
Tabela 14 Analiza SWOT w obszarze turystyki i kultury	82
Tabela 15 Cele strategiczne i operacyjne powiązane z turystyką w Strategii Rozwoju Województwa Lubelskiego na lata 2014-2020	85
Tabela 16 Analiza SWOT Polesia Zachodniego w zakresie turystyki	89

Spis rysunków

Rysunek 1 Mapa Polesia	3
Rysunek 2 Mapa połączeń lotniczych z Lublina Źródło: www.airport.lublin.pl	9
Rysunek 3 Zasoby przyrodnicze w polskiej części Polesia	19
Rysunek 4 Najciekawsze zasoby kulturowe polskiej części Polesia	28
Rysunek 5 Miejsca organizacji najciekawszych wydarzeń kulturalnych na polskim Polesiu	32
Rysunek 6 Szlak Nadbużański	33
Rysunek 7 Szlak Centralny Pojezierza (niebieski)	35
Rysunek 8 Rowerowy szlak Lublin – Wola Uhruska	35
Rysunek 9 Rowerowy Szlak Nadbużański	36
Rysunek 10 Poleski Szlak Konny	37
Rysunek 11 Mapa połączeń lotniczych ze Lwowa	38
Rysunek 12 Zasoby przyrodnicze ukraińskiej części Polesia	43
Rysunek 13 Najciekawsze zasoby kulturowe ukraińskiej części Polesia	51
Rysunek 14 Miejsca organizacji najciekawszych wydarzeń kulturalnych na ukraińskim Polesiu	55

Rysunek 15 Mapa połączeń lotniczych ze Lwowa.....	57
Rysunek 16 Zasoby przyrodnicze białoruskiej części Polesia.....	64
Rysunek 17 Najciekawsze zasoby kulturowe białoruskiej części Polesia.....	71
Rysunek 18 Miejsca organizacji najciekawszych wydarzeń kulturalnych na białoruskim Polesiu	73
Rysunek 19 Najważniejsze zasoby przyrodnicze Polesia.....	76
Rysunek 20 Najważniejsze zasoby kulturowe Polesia.....	78
Rysunek 21 Miejsca Organizacji imprez i istotne dla prezentacji folkloru na Polesiu.....	79

Spis zdjęć

Zdjęcie 1 Poleszucy.....	5
Zdjęcie 2 Poleszucy	5
Zdjęcie 3 Czaple w Poleskim Parku Narodowym	16
Zdjęcie 4 Brama Zespołu Zamkowego Radziwiłłów w Białej Podlaskiej	21
Zdjęcie 5 Bazylika w Kodniu	22
Zdjęcie 6 Obecnie kościół katolicki, dawniej cerkiew unicka w Hannie.....	22
Zdjęcie 7 Monaster w Jabłecznej.....	23
Zdjęcie 8 Dawna cerkiew w Ortelu Królewskim	23
Zdjęcie 9 Wielka Synagoga we Włodawie	24
Zdjęcie 10 Pałac Potockich w Międzyrzeczu Podlaskim	25
Zdjęcie 11 Pałac Ossolińskich w Rejowcu	25
Zdjęcie 12 Pałac Suchodolskich w Dorohusku	26
Zdjęcie 13 Fort Terespol/Lebiedziew Twierdzy Brzeskiej.....	27
Zdjęcie 14 Muzeum Byłego Obozu Zagłady w Sobiborze.....	27
Zdjęcie 15 Aukcja Pride of Poland	29
Zdjęcie 16 Zbieranie rumianku.....	29
Zdjęcie 17 Chleb ludwiński	30
Zdjęcie 18 Festiwal Trzech Kultur	30
Zdjęcie 19 Jarmark Holeński.....	31
Zdjęcie 20 Dni Jakuba Wędrowycza	31
Zdjęcie 21 Podlasie Jazz Festival	31
Zdjęcie 22 Spływ na szlaku kajakowym Bug – Krzna	37
Zdjęcie 23 Na Poleskim Szlaku Konnym.....	37
Zdjęcie 24 Dolina Prypeci.....	41
Zdjęcie 25 Jezioro Świtaż	41
Zdjęcie 26 Park Narodowy „Prypeć-Stochód”	42
Zdjęcie 27 Żubr	43
Zdjęcie 28 Włodzimierz Wołyński.....	44
Zdjęcie 29 Łuck.....	44
Zdjęcie 30 Dworzec kolejowy w Kowlu.....	45
Zdjęcie 31 Kościół w Lubomlu	46
Zdjęcie 32 Katedra w Łucku.....	46
Zdjęcie 33 Kościół w Kowlu	46

Zdjęcie 34 Cerkiew p.w. Opieki Matki Bożej w Łucku	47
Zdjęcie 35 Monaster w Mielcach	47
Zdjęcie 36 Monaster w Zimnem	48
Zdjęcie 37 Synagoga w Łucku	48
Zdjęcie 38 Pałac we wsi Zaturce	49
Zdjęcie 39 Zamek Radziwiłłów w Ołyce.....	49
Zdjęcie 40 Baszta Bramna zamku w Łucku	50
Zdjęcie 41 Zamek w Łucku.....	50
Zdjęcie 42 Nalepka browaru Czackich.....	50
Zdjęcie 43 Hafty w Swałowiczach	52
Zdjęcie 44 Wyplatany płot w Swałowiczach.....	52
Zdjęcie 45 Festiwal Berehynia	53
Zdjęcie 46 Ukraińska słonina	53
Zdjęcie 47 Art. Jazz Cooperation.....	53
Zdjęcie 48 Art-show „Noc w Łuckim zamku” Źródło: visitlutsk.com.....	54
Zdjęcie 49 Wędrówka po Parku Narodowym „Prypeć-Stochód”	56
Zdjęcie 50 Kajaki na Prypeci.....	56
Zdjęcie 51 Polesie Nadbużańskie	61
Zdjęcie 52 Białowieskie żubry	62
Zdjęcie 53 Główne wejście do Twierdzy Brzeskiej.....	65
Zdjęcie 54 Sobór Aleksandra Newskiego	66
Zdjęcie 55 Kościół Świętej Trójcy w Czerniawczycach.....	66
Zdjęcie 56 Cerkiew Siemionowska w Brześciu	66
Zdjęcie 57 Cerkiew Piatnicka w Zbirogach	67
Zdjęcie 58 Twierdza. Brama Chełmska.....	69
Zdjęcie 59 Pałac Niemcewiczów w Skokach.....	69
Zdjęcie 60 Muzeum Archeologiczne Bereście	70
Zdjęcie 61 Pomnik Lenina w Brześciu	70
Zdjęcie 62 Uczestnik zawodów Sporowskie Sianokosy.....	72
Zdjęcie 63 Noc Kupały	73